پنجاب ساڈی سانجھ

ترجمہ تے ترتیب
احمد شہزاد

PDF BOOK COMPANY

پنجابی لسانی سانجھ

A language is not just words. It's a culture, a tradition, a unification of a community, a whole history that creates what a community is. It's all embodied in a language.

(Noam Chomsky)

پنجابی لسانی سانجھ

ترجمہ تے ترتیب

احمد شہزاد

پنجابی لسانی سانجھ   لسانیات   احمد شہزاد

اشاعت اوّل : 2020

ٹائٹل : سعید ابراہیم

تعداد : 500

قیمت : 650

linktoahmad@gmail.com

Punjabi Lasani Sanjh

(Linguistics Compiled and Translated by Ahmad Shahzad)

Printed by:
Navid Hafeez Press, Lahore.

Price:
In Pakistan: Rs.650.00

Published by:

سانجھ
SANJH
PUBLICATIONS

Book Street, 46/2 Mozang Road, Lahore, Pakistan.
Phone: +92 3314686276
e-mail: sanjhpk@yahoo.com, sanjhpks@gmail.com
Web: www.sanjhpublications.com

ISBN: 978-969-593-323-7

حسین احمد

دے ناں

If you can not master your

language you must be it's

slave.

(Jenny Weber)

فہرست

"Nothing, no doubt, would be more interesting than to know from historical documents the exact process by which the first man began to lisp his words, and this to be rid forever of all the theories on the origin of speech."

(Max Muller)

مُڈھلی گل

زبان دے سائنسی مطالعے نوں لسانیات آکھیا جاندا اے۔ ایس علم نوں انگریزی وچ linguistics، ہندی وچ بھاشاستر، گورمکھی (پنجابی) وچ بھاشا وگیان تے اردو، پنجابی (شاہ مکھی) وچ لسانیات آکھیا جاندا اے۔ اگر موضوع دے حوالے نال گل کریئے تاں لسانیات دا موضوع انسانی زبان (Human Speech) اے۔ زبان کیہ اے؟ ایہدی ہیئت تے ساخت، بولن چلن دیاں آوازاں دے جمن دے طریقے تے تھاواں، آوازاں رل کے شبد کیویں بناندیاں نیں، شبد رل کے فقرے کیویں بناندے نیں، ویلے دے نال نال زبان وچ ہوون والیاں تبدیلیاں، زباناں دے اک دوجے اُتے اثرات یعنی لسانی رابطے تے لسانی سانجھ، زباناں دا ڈھ، قواعد، لپی، املاء تے لغات جہے مباحث دا مطالعہ لسانیات وچ کیتا جاندا اے۔ لسانیات وچ سائنسی مطالعہ توں مراد اوہ مطالعہ اے جہدے وچ سائنسی طریق کار ورتیا جاوے، ایہدے وچ چار شیواں سرکڈھویاں نیں:

(1) Observation

(2) Hypothesis

(3) Verification

(4) Codification

زبان دے مطالعے دی گل کریئے تاں جہڑے وڈے پکھ نظریں پیندے نیں اوہ ایہہ نیں:

(1) Phonology

(2) Marphology

(3) Lexicology

(4) Syntax

(5) Semantics

(6) Pragmatics

(7) Discourse

ایہ زبان دے اوہ پکھ نیں جہڑے دنیا دی ہر زبان وچ موجود ہوندے نیں۔ ایس لئی لسانیات وچ نکی یاں وڈی زبان دا کوئی Concept نہیں اے۔ لسانیات اک پیچیدہ مضمون اے۔ جہدے وچ کئی مضمون تے مطالعے کٹھے ہو جاندے نیں۔ ایہدے مطالعے وچ سوکھیائی لئی ایہنوں دو وڈیاں قسماں وچ ونڈیا گیا اے، جہدا ذکر میاں عابد منیر ہوراں نے وی کیتا اے:

(1) Inter Disciplinary

(2) Intra Disciplinary

پہلی قسم وچ لسانیات دے دوجے مضموناں نال سمبندھ تے علم دیاں دوجیاں شاخاں بارے گل بات کیتی جاندی اے۔ ایہنوں ہور ست وڈیاں قسماں وچ ونڈیا گیا اے:

(1) Socio-Linguistics

(2) Psycho-Linguistics

(3) Geographical-Linguistics

(4) Mathematical-Linguistics

(5) Computational-Linguistics

(6) Neuro Linguistics

(7) Bio-Linguistics

Intra-disciplanary وچ جہڑیاں شاخاں شامل نیں اوہ خالص لسانی نیں۔ ایہ زبان تے ایہدے وکھو وکھ پکھاں بارے گل بات کردیاں نیں۔ ایہناں دا دوجے مضموناں نال کوئی تعلق نہیں ہوندا تے صرف زبان نال سمبندھ رکھدیاں نیں۔ ایہدے وچ ایہ شاخاں نیں:

(1) Theoretical Linguistics

(2) Descriptive Linguistics

(3) Comparative/Historical Linguistics

(4) Applied Linguistics

قدیم زمانے وچ لسانیات نوں گرامر (صرف، نحو) یاں علم اللغہ (علم اللسان) آکھیا جاندا سی۔ ۱۶ اویں تے ۱۷ اویں صدی وچ ڈیویز نے زبان دے مطالعے نوں Glossology دا ناں دتا۔ فر لسانیات ہور اگے ودھی تے قاعدیاں، ضابطیاں دیاں حداں توں باہر آئی تاں ایہدا ناں علم اللغہ دی بجائے فقہ اللغہ (زبان دا فلسفہ) پے گیا۔ جدوں یورپی زباناں دے تقابلی موازنے تے تجزیے دا مڈھ بجھیا تاں ایس موضوع اُتے لکھیاں جان آلیاں کتاباں دا ناں تقابلی قواعد (Comparative Grammar) رکھیا گیا۔ ہندوستان وچ لسانیات دے علم دی روایت بارے فائزہ بٹ تے خلیل صدیقی لکھدے نیں:

"ہندوستان میں علم لسانیات کی روایت قبل مسیح سے ملتی ہے۔ پہلے پہل تدوین لغت اور ترتیب فرہنگ کی طرف توجہ دی گئی۔ مستند ویدک نیر کتا (Nirukta) ہے جسے یاسک (Yasaka) کا کارنامہ قرار دیا جاتا ہے۔ یہ دراصل ایک قدم لغت نگھنٹو (Nighantu) کی شرح اور اس پر اضافہ ہے۔ ویدک دور کے قواعد دانوں میں پاننی (۴ سے ۶ صدی قبل مسیح) ممتاز ترین قواعد نویس ہے۔ اس کے بعد کاتیاین (قریباً دوسری صدی قبل مسیح) کا رتبہ ہے اور پھر "پتن جلی" (قریباً ڈیڑھ صدی قبل مسیح) کا۔ پانی کو ہندو قواعد دانوں میں سب سے نمایاں حیثیت حاصل ہے اور 'پانینم' کو ویدک سنسکرت کی سب سے مستند قواعد کا درجہ دیا جاتا ہے۔"

انہویں صدی وچ لسانیات دیاں تقریباً ساریاں صنفاں وچ جرمنی دے لسانیات دے سیانے اگے اگے رہے۔ پر ویہویں صدی دے مڈھ وچ سوسیئر نے جہڑے لسانیاتی اجتہادات کیتے تے لسانیات دی دنیا نوں جہڑے نویں تصور دتے اوہ بحث تمحیص، نقطہ نظر تے غور فکر دی وجہ ای نہیں بنے بلکہ لسانیاتی مطالعے دے نویں زاویاں دی وجہ وی بن گئے۔ ایس لئی سوسیئر دے لسانی تصور ویہویں صدی دی جدید لسانیات دا مڈھ بن گئے۔ ویہویں صدی دے وچکار وچ امریکی لسانیات دے ماہر "نوم چومسکی" (Noam Chomsky) نے تولیدی متغیرہ یاں تبادلی قواعد دا تصور پیش کیتا جہنوں بڑی مانتا ملی۔

پنجابی لسانیات تے زباندانی دے حوالے نال سنجیدہ کم دا مڈھ یورپی سنگراں توں

بجھدا اے۔ ولیم جان پہلے سر دیئرسن جہناں نے دوجیاں زباناں دے نال نال پنجابی بارے اہم معلومات کٹھیاں کیتیاں۔ فر ولیم کیری، سر ارشام پیری، جان بیمز، ہوئرنل، سر رچرڈ سی ٹیمپل، گریئرسن، باہل، سی شیکل ہوراں وی پنجابی لسانیات دے حوالے نال ذکر جوگ کم کیتے۔ پاکستان بنن توں بعد پنجابی لسانیات دے حوالے نال کم دا مُڈھ اختر وحید دے 'ملتانی زبان دا قاعدہ' توں بجھدا اے۔ ایس مگروں پنجابی زبان دی تاریخ، قواعد، لغتاں، لپی، املاء لسانی رابطے تے سانجھ دے حوالے نال تحقیقی تنقیدی کم وڈی گنتی وچ ہور ہیا اے۔

پنجاب جہدے زمانہ قدیم وچ وکھو وکھ ناں رہے نیں کئی قوماں تے قبیلیاں دا مختلف ویلیاں وچ مرکب رہیا اے۔ پنجاب باہر لے دھاڑویاں دے پہلے نشانے تے رہیا اے، ایس لئی ایتھوں دے لوکاں دا اڈ واڈ قوماں تے قبیلیاں نال واہ پیندا رہیا۔ ایتھوں دی تہذیب تے زبان وی مختلف تبدیلیاں وچوں لنگھدی رہی۔ ایتھے مختلف ویلیاں وچ منڈا، دراوڑ، آریا، ایرانی، یونانی، ھُن، گرجارا، سنٹرل ایشیا دیاں مختلف قوماں، عرب، افغان، مغل تے یورپ دیاں مختلف قوماں نے ایتھوں دے وسنیکاں دی تہذیب، ثقافت، رسماں تے روائتاں تے سب توں ودھ زبان اُتے گوڑھے اثرات مرتب کیتے۔

پنجابی زبان دے پچھوکڑ بارے گل کریئے تاں ہن تیکر چار وڈے نظریے سامنے آئے نیں: جہناں دا ذکر محمد آصف خاں تے سلیم خاں گمی ہوراں نے وی کیتا اے:

۱۔ ویدی بولی توں سنسکرت وجود وچ آئی۔ سنسکرت نوں پانی نے ''اشٹا دھیائی'' راہیں گرامر دے اصولاں وچ جکڑ دتا۔ سنسکرت وٹدی وٹدی پراکرت بن گئی۔ ایہو پراکرت اگے جا کے اب بھرنش (ڈگے پئے نکمے لوکاں دے لفظاں نال بھری ہوئی زبان) وچ بدل گئی۔ ایہدے توں اج دیاں ہند آریائی بولیاں نے جنم لیا، جیویں پنجاب وچ پنجابی، سندھ وچ سندھی تے بنگال وچ بنگالی۔

۲۔ آریا پنجاب وچ آئے تاں ایتھے پہلاں توں جیہڑے لوک آباد سن اوہ کوئی زبان بولدے سن تے اوہ آریاواں دی زبان ویدک بولن لگ پئے، ایس طرح پنجابی سدھی سادیں ویدک دی ککھ وچوں جمی۔

۳۔ تیجے نظریے دے موڈھی عین الحق فرید کوٹی نیں۔ اوہناں دا نظریہ اے کہ پنجابی منڈا

قبیلیاں دی زبان منڈاری تے دراوڑاں دی زبان دراوڑی دی سانجھی تخلیق اے۔ ایس نظریے نوں مڈھ دا پاکستانی نظریہ وی آکھیا جا سکدا اے۔

۴۔ تازہ ترین نظریہ جیہڑا محمد آصف خاں ہوراں نے پیش کیتا اے کہ پنجابی نہ ویدک دی دھی اے نہ ای سنسکرت دی۔ ایہ منڈاری تے دراوڑی قبیلیاں دی زبان دی نہیں۔ ایہ اک خودرد، آزاد تے خودمختار زبان اے۔ جہڑی منڈاری تے دراوڑی کنبیاں دیاں زباناں توں وی پرانی اے۔ محمد آصف خاں ہوراں نے پنجابی زبان دے پچھوکڑ دے حوالے نال لکھیا اے:

"یری جاپے انسان نے پنجاب دی دھرتی اُتے پہلی وار جدوں بولنا شروع کیتا تاں اوہ پنجابی بولی وچ سی۔ جیویں جیویں ویلا لنگھدا گیا، وکھ وکھ لسانی گروہاں نال تعلق رکھن والے قبیلے ایتھے آوندے رہے۔ جیہناں دی لفظالی مقامی بولی نوں متاثر کردی رہی۔ منڈا، دراوڑ، آریہ تے ہور کئی نسلی گروہ ایتھے آئے، جیہناں نے پنجابی بولی دی لفظالی دا بھنڈار بھریا۔"

تاریخی لسانیات دے حوالے نال جناچر ہڑپہ تے موہنجوداڑو توں ملن آلیاں مورتیاں یاں لکھتاں نہیں پڑھیاں جاندیاں پنجابی زبان دے پچھوکڑ بارے پکی پیڈھی گل نہیں کیتی جا سکدی تے ایہ کھوج پرکھ اجے تیکر جاری اے۔ ہو سکدا اے آون والے ویلے وچ کوئی نواں نظریہ سامنے آ جاوے۔

لسانی رابطے یاں لسانی سانجھ دے حوالے نال ایہ گل چیتے رکھنی چاہیدی اے کہ اک زبان دے دوجی زبان اُتے اثرات ہونا ہور گل اے تے اک زبان دا دوجی زبان وچوں نکلنا ہور گل اے۔ سانجھی لفظالی نوں ہمیش اثرات دے معنیاں وچ لیا جاندا اے۔ ایس حوالے نال سلیم خاں گمی ہوراں نے وی لکھیا اے کہ:

"ایہہ مسلمہ لسانی اصول اے کہ سانجھے لفظاں دے ذخیرے دی بنیاد اُتے زباناں نہ ماں دھی ہو سکدیاں نیں تے نہ ای لسانی رشتے دار، زبان سانجھی یا وکھری صرف گرامر دے اصولاں اُتے ہو سکدی اے۔ جے لفظاں دی سانجھ نال تعلق داری طے ہندی تے پنجابی انگریزی دی رشتے دار ٹھہردی،

کیوں جے پنجابی وچ انگریزی دے بے شمار لفظ لبھدے نیں۔"

ایس کتاب وچ پنجابی زبان دی دوجیاں زباناں نال سانجھ دے حوالے نال یاراں مضمون مرتب تے ترجمے کیتے گئے نیں۔ چار مضموناں دے ترجمے کیتے نیں جیویں: پنجابی تے منڈاری، دراوڑی، یونانی لسانی سانجھ، پنجابی زبان اک لسانی پچھوکڑ، پنجابی تے عربی لسانی سانجھ تے پنجابی تے چینی لسانی سانجھ۔ محمد آصف خاں، عین الحق فرید کوٹی، خاطر غزنوی تے نادر جاجوی ہوراں دے مضموناں نوں سرنادیں میں آپ دتے نیں۔

پنجابی زبان یاں دوجیاں زباناں بارے نظریات لکھاریاں دے اپنے نیں۔ پنجابی مضموناں وچ جہڑی املاء اوہناں نے ورتی اے تھوڑے بوہت وادھے گھاٹے نال میں اوہ ای رہن دتی اے۔ بھائی رفیع اللہ تون ہوراں دا شکریہ جیہناں ایس کتاب نوں کمپوز کرن وچ بڑی محنت کیتی۔ کتاب دے آخیر تے اپنی پہلے آلی ترجمہ تے ترتیب دتی کتاب "پنجابی لسانی رابطے" دی فہرست دے دتی اے جہدے وچ پنجابی لسانی رابطیاں دے حوالے نال پندراں مضمون شامل نیں۔

احمد شہزاد

محمد آصف خاں

پنجابی سانجھی لفظالی بارے وچار

ہر بولی دے دو پکھ ہوندے ہن: اک نوں صَرف (Morphology) تے دُوجے نُوں نحو (Syntax) آکھیا جاندا ہے۔ ایہہ دوویں رل کے گرامر جاں ویا کرن اکھواندے ہن۔ صَرف وچ لفظاں نال بحث کیتی جاندی ہے اتے نحو وچ گرامری بنتراں نوں گوہ گوچرے کیتا جاندا ہے۔

سبھ توں پہلاں اسیں پنجابی صرف دے کجھ پکھاں بارے گل کردے ہاں۔ ہر بولی دی لفظالی دے دو سوے ہوندے ہن: (۱) دیسی لفظ (۲) دُوجیاں بولیاں توں مانگویں لفظ۔ پرانے پنڈتاں نے مانگویں لفظاں نُوں ا۔تت سَم ،۲۔تدبھو رُوپاں وچ ونڈیا ہے۔

1۔ تت سم، اوہناں لفظاں نوں آکھیا جاندا ہے جو کسے دُوجی بولی توں اِن بِن اُنج دے اُنج لے کے رکھ لئے جاوݨ۔

2۔ تدبھو اوہناں لفظاں نوں کہیا جاندا ہے جو مقامی اچارن پاروں اپنا کجھ رُوپ وٹا لین۔

دیسی، اوہ لفظ ہوندے ہن، جیہناں دی دس کسے ہور بولی وچ نہ پَوے اتے اوہ علاقے دی بولی دے مُڈھلے جاں نجی تے جدّی لفظ ہوون۔ گریئرسن (1) سنیتی کمار چیڑجی (2) تے تگارے (3) ایہو گل دسدے ہن۔ ایہناں ساریاں دی مثال اک فارسی تے اک عربی لفظ توں ایوں دِتی جاسکدی ہے:

تت سم	تدبھو	دیسی
شہتیر	چھتیر	کڑی
تعویذ	تویت	گنڈا، رکھ

کولبرک (4) آکھدا ہے کہ ہندی دے 9/10 لفظ سنسکرت توں آئے ہن، ہر باقی

دے 1/10 کتھوں آئے ہن؟ نال ای اوہ ایہہ وی دسدا ہے کہ جان بیمز دا خیال سی کہ شُدھ ہندی شمالی ہندوستان دی مُڈھلی تے جدّی (Primeval) بولی ہے۔

برو (5) تے کجھ دُوجے عالم آکھدے ہن کہ اجوکیاں آریائی بولیاں (اکھوتی) وچ دیسی لفظاں دی بہوگنتی دیکھ کے لسانیات دے عالم چکرا گئے ہن کہ ایہہ اینے چوکھے لفظ اینا چر کتھے لکے رہے ہن؟ ڈاکٹر پریم پرکاش سنگھ (6) دسدا ہے کہ پراکرت تے اپ برنش وچ دیسی لفظاں دی بھرمار ڈاکٹر سنیتی کمار چیٹر جی لئی وڈی حیرانی والی گل ہے۔ دھن پال دی کتاب ''پائی'' تے ہیم چندر دی کتاب ''دیسی نام مالا'' ایس دِیاں گواہ ہن۔

ایہدے وچ حیرانی دی کیہڑی گل ہے۔ سِدھی جیہی گل ہے کہ آریاں دے آون توں پہلاں ایتھے کئی غیر آریائی نسلی گروہ وسدے سن، جیویں کہ اسیں پچھے دس آئے ہاں۔ ایہہ سارے دیسی لفظ اوہناں دِیاں بولیاں وِچوں لئے گئے ہن۔ جیویں جیویں سنسکرت دا جادو مُکدا گیا، دیسی لفظ لِکھتی بولیاں وچ ورتیوݨ لگ پئے اتے ایہہ سبھ کجھ اودوں ہویا جدوں:

(ا) تلسی داس نے آکھیا کہ سنسکرت اک مُنقش پیالہ ہے تے اوہدے وچ زہر بھری ہوئی ہے پر میری بولی (ہندی) اک مٹی دا پیالہ ہے، جس وچ امرت بھریا ہویا ہے۔

(ب) بھگت کبیر نے لِکھیا:

سنسکِرت کوپ جل، بھاشا بہتا نیر

(ج) ودیاپتی نے ''کیرت لتا'' وچ لِکھیا:

دیسل بانا سب جگ مِٹھا

تیں تیسن جنبو اوہٹا

(د) راج شیکھر نے ''کرپور منجری'' وچ لِکھیا:

پرساسک بندھا پاوَد بندھو ہوسو مارو

پرسی مہلان جیتیا تیتیا مُمتر ممان

اصل وچ ساڈے عالم اج وی سنسکرت دے ویہݨ وچ ای رُڑھے پئے ہن۔

سنسکرت دے جادو نے ایہناں نُوں اجیہا کیل کے رکھیا ہویا ہے کہ ایہہ رَتا لانبھے ہو کے اجوکیاں بولیاں نُوں سچجے ڈھنگ نال پرکھدے پڑچولدے نہیں ہن۔ ہر اوہ لفظ جو ایہناں نوں سنسکرت تے اجوکیاں بولیاں وچ سانجھا ورتیا لبھدا ہے، اوہ سنسکرت دے جھولی وچ پا دِتا جاندا ہے۔ ایہناں نوں کدے ایہہ سوچن دی وِیہل ای نہیں مِلی کہ ایہہ سانجھا لفظ سنسکرت ولوں اپنایا گیا دیسی لفظ وی تاں ہو سکدا ہے۔ اسیں ''دیکھنا'' / ''دیکھن'' لفظ نوں ای لیندے ہاں، جو اردو، ہندی تے پنجابی وچ ورتیا جاندا ہے۔ جے اردو تے ہندی والے ایہہ آکھن کہ پنجابی نے ایہہ لفظ ساڈی الفظالی وچوں مانگواں لیا ہے تاں اوہناں نوں ایہہ آکھن توں کوئی نہیں ڈک سکدا۔ پر اصل گل ایوں نہیں۔ ایہہ لفظ ایہناں بولیاں دا سانجھا لفظ ہے اتے آریاں دے اتھے آون توں پہلاں اتھے موجود سی۔ اردو، ہندی تے پنجابی نے ایہہ لفظ اک سانجھے سُوے توں لیا ہے۔ ساڈے ''ہند آریائی'' عالم (7، 7/A تے B*) ایہہ آکھدے ہن کہ ''دیکھنا'' لفظ سنسکرت دے ''درش'' दर्श داتدبھو ہے۔ اوہ ایہہ بھُل جاندے ہن کہ ''درش'' دے معنی ''دیکھنا'' نہیں سگوں ''وکھانا'' ہے۔ دُوجی گل ایہہ کہ ''دیکھنا'' لئی سنسکرت وچ پشیہ पश्य ہے۔ تیجی گل ایہہ ہے کہ ''درش'' جاں ''پشیہ'' توں کسے طرح وی کجھ دھروہ کے ''دیکھنا'' تدبھو نہیں بن سکدا۔ سِدھی سانویں گل ہے کہ ایہہ اک دیسی لفظ ہے پر سنسکرت زدہ ایس نُوں ''درش'' دے ای کھاتے پائی جارہے ہن۔

اک ہور مثال۔ ویدی وچ ''چور'' لئی تسکر، تایو، ستین تے پری پنتھن لفظ لبھدے ہن۔ سوال ایہہ ہے کہ سنسکرت وچ ''چور'' لفظ کتھوں آیا؟ صاف ظاہر ہے کہ ایہہ دیسی لفظ ہے جیویں پرپولا (8) وغیرہ نے وی دس پائی ہے۔

ایس سلسلے وچ بھنڈارکر (8/A) نے جو گلاں کیتیاں ہن، اوہ وی سُٹ پان والیاں نہیں ہن۔

* آر ایل ٹرنر دی کتاب A Comparative Dictionary of Indo-Aryan Languages,

Oxford University Press, London, 1973. دا اندراج نمبر 6507 ویکھو۔ اوس دَرِستی یا دَرستی توں لفظ ''دیکھنا'' بنیا دسیا ہے۔

انج ای سنسکرت وچ ''اکھ'' لئی پشیتی पश्यति نین नयन چکشُ चक्षु نیتر नेत्र تے اکشی अक्षि لفظ لبھدے ہن۔ سانوں ایہہ آکھیا جاندا ہے کہ لفظ ''اکھ'' جاں ''آنکھ'' اکشی دا تدبھو ہے۔ گل ایوں نہیں ہے سگوں ایہدے اُلٹ ہے۔ ایہہ دیسی لفظ ''اکھ'' سنسکرت وچ جا کے ''اکشی'' بن گیا ہے۔ (ایتھے اکشی دے ''کش'' क्ष دی بحث کسے ہور تھاں لئی چھڈ دے پئے ہاں) ویدی دا مُڈھلا لفظ ''پشیتی'' ای سی۔ باقی دے سارے لفظ سنسکرت نے دیسی بولیاں توں منگویں لئے ہن۔

اک ہور مثال۔ ''مَجھ'' لئی سنسکرت وچ مہش، کاسر، لُلایہ، سَیر بھ تے ہیرمب لفظ لبھدے ہن۔ گھڑی دی گھڑی ایہہ من لیندے ہاں کہ ''مہش'' توں ساڈا لفظ ''مینہ'' جاں ''مَجھ'' بنیا ہے۔ پر اسیں ''کھولی'' تے ''ڈاگ'' دی ''مَجھ'' دے معنیاں وچ ورتدے ہاں۔ ایہہ کتھوں آئے ہن؟ پھر ایہدے توں اگے کٹی، جھوٹی، گڑھاپ کتھوں آئے ہن؟ صاف ظاہر ہے کہ ایہہ مقامی جاں دیسی لفظ ہن۔ ایس سلسلے وچ ودھیرے جانکاری لئی برو (9) ولوں دِتیاں گئیاں مثالاں وی ویکھیاں جاسکدیاں ہن۔

ڈاکٹر موہن سنگھ نے اپنے اک مضمون وچ گھٹ ودھ 500 لفظ دِتے ہن جیہناں نُوں سنسکرت توں لئے گئے دسیا ہے۔ انج ای پروفیسر شیام دیو پراشر (10) نے کئیاں ورھیاں دی گھالنا مگروں اک ہزار توں وی ودھ لفظ ویداں، اُپنشد اں براہمناں، رامائن، مہابھارت وغیرہ وچوں لبھے ہن، جو تَت سَم جاں تدبھو رُوپ وچ پنجابی وچ ورتے جاندے ہن۔ کجھ ہوراں لکھیاراں نے اپنیاں کتاباں تے مضموناں وچ تھوڑے تھوڑے لفظ دِتے ہن۔

اسیں ایہناں وِدواناں نُوں اک وار ہتھ بنھ کے بینتی کردے ہاں کہ تُسیں سینکڑے کتاباں پھرول کے جے اک ہزار جاں ایس توں کجھ ودھ سانجھے لفظ لبھ وی لئے ہن تاں اوس

توں ایہہ کیویں ثابت ہوندا ہے کہ سنسکرت پنجابی دی جننی ہے؟ اسیں تاں تدمند ے جے تہانوں ایڈی وڈی کھیچل تے گھالنا نہ کرنی پیندی سگوں اک ادھی کتاب توں ای ہزاراں لفظ لبھ لیند ے۔ دوجی گل ایہہ کہ جس ویلے بھارتی وِدوان سنسکرت تے پنجابی دے ٹلنا کردے ہن، اوس ویلے اوہ اپٹی مصنوعی تے بناوٹی پنجابی نوں ساہمنے رکھدے ہن۔ سوادلی گل ایہہ اے کہ اکھوتی سانجھے لفظاں دی وڈی گنتی تاں اجے کل ای اوہناں ساڈے ساہمنے دھکوزوری اپنی بولی دا حصہ بنائی ہے۔ تیجی تے سبھ توں وڈی گل ایہہ ہے کہ تسیں کیہو جیہے لسانیات دے ماہر ہو، جو کجھ لفظاں دی سانجھ اتے بھروسہ کری بیٹھے ہو؟ نال ایہہ وی تاں دسو کہ جے سنسکرت بولی شک، پہلوی، یونانی وغیرہ ودیشی بولیاں توں لفظاں لے کے اپنے وچ کھپا سکدی ہے تاں اوس نوں دیسی بولیاں وچوں مانگویں لفظ لین توں کس نے ورجیا سی؟ کیہ سنسکرت ورتن والے لوک عام لوکائی توں پرانہہ غاراں تے بھوریاں وچ رہندے سن۔ پھیر ایہہ وی تاں دسیا جاوے کہ پراتے پنڈتاں نے ''دیسی'' جاں ''دیسج'' کیہڑی لفظاں لئی ورتیا سی۔ آخر ایس لفظاں دا سوما کیہ سی؟ کیہ ایہہ اک دن اچن چیتی اسمانوں اُتر آئی سی؟ ڈاکٹر پریم پرکاش سنگھ (11)، ڈاکٹر گووِند ناتھ راجگورو (12) تے دُوجے اِکوسا ہے دیسی بولیاں دی وی گل کردے ہن اتے نال دے نال ساریاں بولیاں دی جننی سنسکرت نوں وی بنائی جاندے ہن۔ کدے ایہہ وی تاں دسو کہ دیسی بولیاں کیہڑیاں سن، اوہناں دے بولن والے کون سن اتے اوہ اوڑک کتھیاں گئیاں؟ نالے ایہہ کیہ گل ہوئی کہ تسیں ویدی تے سنسکرت دی گل کرن ویلے دیسی بولیاں دا ناں تیک نہیں لیند ے پر جدوں پراکرتاں تے اپ بھرنشاں دے کھوبھیاں وچ پھسدے ہو تاں اودوں دیسی بولیاں دا ناں ورت کے اپنا پنڈا اجلھݨ وچوں کڈھن دا داہ لاوندے ہو۔ کیہ ویدی تے سنسکرت ویلے ایہہ موجود نہیں سن؟ والمیک دی رامائن (سُندر کانڈ، سرگ 30، شلوک 17-19) ویکھو۔ اوس وچ کیویں دیسی بولی دی دس پائی گئی ہے۔ لِکھیا ہے کہ جدوں ہنومان سیتا کول جاون لگدا ہے تاں سوچدا ہے کہ جے میں سنسکرت وچ گل کیتی تاں سیتا مینوں راون سمجھ کے ڈر جاوے گی۔ ایس

پاروں مینوں عام بول چال دی بولی ورتنی چاہیدی ہے۔ ایہہ کیہڑی بولی سی؟

ایہدے توں اُکا ای انکار نہیں کہ دیسی بولیاں (پنجابی وغیرہ) نے ویدی تے سنسکرت توں لفظ ادھارے لئے ہن پر اُنج نہیں جیویں بھارتی پنجابی لِکھیار اپنیاں لِکھتاں وچ ہن واڑ دے پئے ہن۔ کیہ کدے سوچیا ہے کہ کل نوں تہاڈی بولی دا لِکھتی رُوپ دیکھ کے آون والیاں پیہڑیاں نے جے ایہہ آکھیا کہ 20 ویں صدی دے چھیکڑلے ادھ دی بول چال دی پنجابی وی ایہو ای سی تاں کیہہ ایہہ ٹھیک ہوسی؟ پر ایہدا کیتا کیہ جاوے کہ تسیں اپنی مصنوعی بولی دا بھانڈا آپے چوراہے وچ بھَن دیندے ہو جیویں کہ ڈاکٹر ہر بھجن سنگھ نے ماہنامہ ''اِکتی فروری'' وچ اک وار آپوں لِکھیا سی کہ میرے مونہہ زبانی لیکچر سُن کے اکثر لوک مینوں آکھدے ہن کہ تسیں تاں چنگی بھلی پنجابی جاندے ہو پر مضمون وغیرہ لِکھن لگیاں تہانوں کیہ ہو جاندا ہے کہ تہاڈی لِکھتی بولی اُکی ساڈے پلے نہیں پیندی۔ اوہناں ایس رسالے وچ فخر زمان دے ناول ''ست گواچے لوک'' اُتے تبصرہ ایہہ دس لئی لِکھیا سی کہ اوہناں نوں ''اصلی'' پنجابی بولنی ای نہیں، لِکھنی وی آوندی ہے۔ اوہناں دے ایس مضمون دا اوہناں دِیاں دوجیاں لِکھتاں نال ٹاکرا کر کے نِتارا کیتا جاسکدا ہے۔

گل دوراڈی ٹُر گئی۔ اسیں دیسی بولیاں دی گل پئے کردے ساں۔ ویدی وچ ''اُکشن'' تے سنسکرت وچ ''بلی ورد'' ہے۔ جے مَن وی لیئے کہ لفظ ''بلد'' جاں ''بولد'' سنسکرت ''بلی ورد'' توں تدبھو ہے تاں سانوں ایہہ دسیا جاوے کہ ایہناں ای معنیاں وچ ورتے جاون والے لفظ ''ڈھگا'' تے ''داند'' کتھوں آئے ہن؟ اُنج ای کجھ ہور لفظ ویکھو۔

سنسکرِت	پنجابی	سنسکرِت	پنجابی
اکشی (اکھ)	اکھاں	شِر (سِر)	دھڑی، مُنڈی، ٹِنڈ
ارک	کوہنی	اوشٹھ (ہونٹ)	بُلھ
پِھشٹھ (پِٹھ)	کنڈ	انگشٹھ (انگوٹھا)	ٹھُٹھ

جیہوا (جیبھ)	توتو	کھرپر (کھوپڑی)	کھنّی
پب (پیون)	ڈپھن	ہست (ہتھ)	کر
کپس (کپاہ)	ونواڑھ، پھٹی	پد (پَیر)	ڈگ
کیش (کیس)	پٹے، بودا، چُونڈا، چھتے چُونے	امرویل	لُوت
گھوٹک (گھوڑا)	ٹٹو، ٹیر		

ایسے گل دا اک ہور وی پکھ ہے، جس ول دھیان سنت سنگھ سیکھوں نے دوایا ہے۔ اوہ لکھدے ہن ''ایہہ ممکن یوگ ہے کہ دراوڑ تے آسٹرک بولیاں دا پربھاو (اثر) آریہ بولی اُتے مڈھ قدیم توں ہوندا آیا ہووے گا، پر کیوں جو ویدی جاں سنسکرت دے پنڈت ایس نوں دیو بھاشا (دیوتیاں دی بولی) مَندے سن، اوہناں نے اپنے ویاکرناں، کوشاں (لغات) وغیرہ وچ کدھرے وی ایس وچ دراوڑ جاں ہور پربھاو دا ہونا سوِیکار (منیا) نہیں کیتا۔ جو شبد (لفظ) وی سنسکرت وچ باہروں آیا، اوس نوں اوہناں نے سنسکرت دے سَچیاں وچ ہی ڈھال لیا جاپدا ہے۔ ایس کارن پچھلیاں بولیاں پراکرتاں وغیرہ وچ ایسے پربھاو لبھنے اوکھے ہو گئے ہن...''

سیکھوں نے مثال کوئی نہیں دتی۔ اسیں اوہدی گل نوں اگانہہ ودھاوندے ہاں۔ ویدی وچ گھوڑے لئی، اشو अश्व ہے سنسکرت وچ ایہدی تھاں ''گھوٹک'' وی ورتیا گیا ہے۔ سوال ایہہ ہے کہ ایہہ لفظ آیا کتھوں؟ صاف ظاہر ہے کہ ایہہ دیسی بولیاں توں لیا گیا ہے۔ ''گھوڑا'' دا ''گھوٹک'' ایس پاروں بن گیا کہ سنسکرت وچ ''ڑ'' نہیں۔ ''الف'' ایس پاروں لاہ دتا گیا کیوں جو سنسکرت دے گرامری اصول مطابق ایہنے مونث سمجھیا جاونا سی۔ ''ک'' نے ''الف'' دی تھاں لے لئی کیوں جو ایہہ سنسکرت دے سبھاء دے مطابق ہے۔ ایوں اک دیسی لفظ (گھوڑا) نوں سنسکرت دے سچے وچ ڈھال لیا گیا ہے۔ ہن جنے وی لکھیار ہن اوہ ایہو ای لکھی ٹرے آوندے ہن کہ ''گھوڑا'' لفظ گھوٹک دا تدبھو ہے۔ جیویں کہ اساں پہلاں دسیا ہے کہ پنجابی

وچ ''گھوڑا'' لفظ دے نال نال ''ٹٹو'' تے ''ٹیر'' وی ورتیندا لبھدا ہے۔ ایہناں وچوں کیہڑا لفظ پنجابی دا مانگواں ہے، ایس ویلے ایہہ دسنا کھرا اوکھا ہے۔ سنسکرت وچ ''ڑ'' نوں ''ٹ'' وچ وٹاون دیاں کجھ ہور وَنگیاں ایوں ہن۔

پنجابی:	بوڑھ	گھڑی	گھڑا	کپڑا	کیڑا	جڑھ	گھڑن	گھڑیسن
سنسکرت	وٹ	گھٹی	گھٹ	کرَپٹ	کیٹک	جٹ	گھٹن	گھرِشٹ

ایہو جیہیاں کئی ہور وی مثالاں دتیاں جا سکدیاں ہن، جتھے سنسکرت نے دیسی لفظ نوں اپنے سچے وچ ڈھال کے اپنا بنا لیا ہے۔ ایہہ کوئی اچرج وی نہیں۔ ہر بولی دا ایہو اصول ہے کہ اوہ اپنے سچے وچ ڈھال کے ای مانگویں لفظ لیندی ہے۔ ایتھے انگریزی، فارسی تے عربی توں وَنگیاں دِتیاں جا سکدیاں ہن۔

کجھ دیسی لفظ سنت سنگھ سیکھوں (13) نے وی گِنوائے ہن۔ جیہناں دا مُول ویدی تے سنسکرت وچ نہیں لبھدا جیویں:

اڈ، گوڈا، کِل، کھوت، ڈھونڈ۔

انج ای ڈاکٹر اُجاگر سنگھ (14) نے دسیا ہے کہ گورو نانک جی ولوں ایہہ دیسی لفظ ورتے گئے ہن جیویں:

اوہلگی، کنکر، کماد، کڑیا، گڑھ، کول، کھُنڈھا، گھُنگھرو، چوہڑا، چھنجھ، جھلمل، جھر جھر، جھلارے، ٹلپلے، ٹِنڈ، ٹبے، تھر تھر، پوئر، پینگھرو، بلکبے، رُن، جھَن، بوہل، بھڑبھڑ، لوری، وارو لے۔

ڈاکٹر بلبیر سنگھ دِل (15) نے گورو امرداس جی دی بولی بارے گل کر دیاں دسیا ہے کہ اوس وچ گھٹ ودھ 12 فیصد لفظ دیسی ہن، جیہناں وچوں کجھ ایوں ہن۔ اَگھلیئے، ایوڈ، جیوڈ، سُبھرائی، گھاٹی، گھال، گھلے، جھال، جھلنبھلے، ویڑیا وغیرہ۔

لفظالی دے سلسلے وچ اک گل کرنی باقی رہ گئی ہے۔ اوہ ایہہ ہے کہ جے پنجابی کول پہلاں ای اپنی لفظالی موجود سی تاں پھیر اوس نے سنسکرت لفظ تت سَم جاں تدبھو روپ وچ کیوں لئے؟ ایہہ سوال ایس سلسلے وچ سبھ توں اہم ہے۔ تاریخ دا مطالعہ سانوں دسدا ہے کہ حاکم جماعت دی لفظالی توں محکوم رعایا متاثر ہوئے بِناں نہیں رہ سکدی۔ عرباں دے ایران اُتے مَل

مارن مگروں کئی عربی لفظ فارسی لکھتاں وچ شامل ہو گئے جد کہ ایہناں عربی لفظاں دے ہم معنی فارسی لفظ پہلاں ای موجود سن۔ سانوں وی پتہ ہے کہ کئی عربی لفظ بعد وچ فارسی وچوں چھیکے وی گئے ہن تے اوہناں دی تھاں فارسی دے نِجی لفظ رکھ لئے گئے ہن۔

اپنے گھر دی مثال لیندے ہاں۔ عرب، ترک، مغل تے انگریز اپنیاں بولیاں دی کِنی کو لفظالی دے گئے ہن، ایہہ دسن دی لوڑ نہیں۔ کئی لفظ تاں اساں اوہ اپنائے ہن، جو ساڈے کول ہے نہیں سن، پر کئی اجیہے وی ہن کہ دیسی لفظاں دے ہوندیاں وی اسیں دوجیاں بولیاں توں لئے ہن۔ ''شہتیر'' تے ''مہیش''، ''تعویذ'' دِیاں مثالاں اسیں اُتے دے آئے ہاں۔ انج ای فارسی لفظ ''ہندوانہ'' نوں سارا جہان ''ہدوانا'' آکھدا اے پر ایہدی تھاں ورتن لئی ساڈے کول ''متیرا'' پہلاں ای موجود ہے۔ انج ای ''ٹائم'' توں ''ٹیم'' بنالیا گیا ہے پر ''ویلا'' ساڈے کول پہلاں ای ہے۔ کئی ہور دی مثالاں دِتیاں جاسکدیاں ہن۔

اُتے دتی ساری بحث توں اسیں سِٹا ایہہ کڈھدے ہاں کہ بولیاں وچالے آپو وِچ دان پردان ہوندا رہندا ہے۔ ایس توں سنسکرت جاں عربی تاں کیہ، دنیا دی کوئی بولی نہیں بچی ہوئی۔ دوجا ایہہ کہ سنسکرت پنجابی وچالے لفظالی دی جو سانجھ لبھدی ہے، اوس نوں سنسکرت دے کھاتے پاونا غیر سائنسی تے لسانیات دے منے پرمنے اصول توں ناواقفی دی دلیل ہے۔

نال ای ایہہ دی گل ہے کہ ویدی تے سنسکرت ویلے دیسی بولیاں موجود سن۔ ایہناں دی موجودگی ای ایہہ ثابت کردی ہے کہ ویدی تے سنسکرت سماں پا کے پراکرتاں اپ بھرنشاں تے اجوکیاں بولیاں نہیں بنیاں سگوں اوہو ''دیسی بولیاں'' اج پنجابی، سندھی، بنگالی وغیرہ اکھواندِیاں ہن۔

صَرف مگروں اسیں نحو (Syntax) دی گل چھوندے ہاں۔

اوہ سارے عالم جو اجوکیاں بولیاں نوں ہند آریائی ٹبر دیاں آکھدے ہن، ایہہ مَندے ہن کہ پنجابی (سنے ساریاں بولیاں دے) دا نحوی تانا بانا سنسکرت توں اُڈرا ہے۔ اسیں کُجھ مثالاں دیندے ہاں۔

1۔ سنسکرت وچ لفظاں دے اگانہہ پچھانہہ ہوون نال معنی نہیں بدلدے اتے نہ ای اوہ فقرہ نحوی طور تے غلط ہوندا ہے۔ مثلاً राम: लक्ष्मण उवाज (رام (نے)

لکشمن (نُوں) ماریا) وچ تن لفظ ورتے گئے ہن۔ ایہناں لفظاں نُوں چھ طرح اگے پچھے کر کے لِکھیا جا سکدا ہے۔ پر ایہدے باوجود ایہدے معنی اوہو ای رہندے ہن۔ پنجابی وچ انج نہیں۔ جے اسیں لفظاں نوں اگانہ پچھانہہ کراں گے جاں تاں معنیاں وچ فرق پَے جاوے گا، جاں پھیر نحوی طور تے فقرہ غلط ہو جاوے گا۔ جے اسیں پنجابی وچ ایہہ لکھیے، "لکشمن نے رام نوں ماریا" تاں مفہوم بدل گیا۔ جے لکھیے "ماریا رام نے لکشمن نوں" تاں ایہہ ترتیب پنجابی دی نحوی بُنتر دے خلاف ہے۔

2۔ اُتے اساں ایہہ وی ویکھیا ہے کہ فقرے وچ "نے"، "نُوں" نہیں ورتے گئے۔ ایہہ وی سنسکرت دی خصوصیت ہے، جو پنجابی وچ غایب ہے۔ مثلاً سنسکرت فقرہ "سُتھرِ بھگتی یوگ سُلبھہ" ایس فقرے وچ "فعل" کوئی نہیں۔ ایہدے باوجود ایہہ اپنی تھاں اپنے مکمل معنی دیندا ہے۔ ایتھے وی سارے حرفِ ربط چھڈ دتے گئے ہن۔ بان (ہرِش چرِتم) تے سبندھو (واسودتا) نے تاں کمال کر چھڈیا ہے۔ اوہناں دا اک فقرہ کئیاں کئیاں صفحیاں اتے پھیلیا ہوندا ہے۔ اوہ "فعل" نہیں ورتدے اتے فقرہ تدے مکمل ہوندا ہے، جدوں فعل ورتیا جاندا ہے۔

3۔ اُتلیاں گلاں توں سِدھ ہوندا ہے کہ دوناں بولیاں وچ مُڈھلا فرق ایہہ ہے کہ سنسکرت ترکیبی (Synthetical) اتے پنجابی تحلیلی (Analytical) بولی ہے۔

4۔ جنس: سنسکرت وچ تن جنساں جیویں مذکر، مونث تے بے جنس (Neuter) ہن۔ اِکو معنیاں والے لفظ وکھ وکھ جنساں دے ہو سکدے ہن۔ مثلاً دار (दार) بھاریا (भार्या) تے کلتر (कलत्र) دے معنی "ووہٹی" ہن۔ پنجابی گرامر دے مطابق ایہہ تریوے لفظ مونث ہن پر سنسکرت وچ ایوں نہیں۔ اوتھے پہلا لفظ مذکر، دُوجا مونث تے تیجا Neuter ہے۔ دُوجی گل ایہہ کہ پنجابی وچ صرف دو جنساں ہن۔

5۔ تعداد: سنسکرت وچ عربی وانگوں تن عدد ہن۔ 1۔ واحد، 2۔ جمع، 3۔ تثنیہ (dual) پر پنجابی وچ صرف دو ای ہن۔

6۔ سنسکرت وچ مذکر جاں مونث پاروں غیر مصدری فعل (finite verb) نہیں بدلدے۔ سنسکرت وچ गच्छति :वाल (مُنڈا جاندا ہے) یا गच्छति वाला (کُڑی جاندی ہے) وچ مُنڈے تے کُڑی دوناں لئی ''گچھتی'' لفظ ورتیا گیا ہے۔ جد کہ پنجابی وچ فعل دی حالت مذکر تے مونث دوناں لئی وکھری وکھری لبھدی ہے۔

7۔ سنسکرت وچ اندرلی تے باہرلی سَندھی دے اصول ہن۔ ایہدے مطابق جدوں دو مصوتے اگڑ پچھڑ آ جاون تاں اوہناں وچ تبدیلی آ جاندی ہے۔ مثلاً اندرلی سَندھی دی مثال ایہہ ہے نے ان अन+ने جدوں رَلائے جاسن تاں ایہہ لفظ नेअन نہیں سگوں نَین नयन لفظ بنے گا۔ انج ای باہرلی سَندھی دے مطابق تے + اپی अपि+ते جدوں رلائے جاسن تاں तेउपि تھی ویسی۔ پنجابی وچ سندھی دا اصول ای کوئی نہیں۔ ودھیرے جان کاری لئی ویکھو: آر جی بھنڈار کر دی کتاب ''فرسٹ بک آف سنسکرت، بمبئی 1930ء صفحے 147-152۔

8۔ سنسکرت تے پنجابی دے ربط دے حرف وکھو وکھرے ہن۔

	ए	इ	आत	आय	स्य	एन	अ
سنسکرت	ا	این	سیہ	آیہ	آت	اِ	اے
پنجابی:	نوں	تے	دا	لئی	توں	وِچ	اُتے

دُوجی گل ایہہ ہے کہ ایہہ پنجابی وانگ وکھرے نہیں ورتیندے سگوں سنسکرت وچ پچھیتر دے طور تے لفظاں دے نال جُڑے ہوندے ہن۔

انج ای وکھریویں دِیاں چوکھیاں ساریاں مثالاں ہور وی دِتیاں جا سکدیاں ہن پر اوہ پڑھے لِکھے لوکاں لئی چھڈ دِتیاں گئیاں ہن۔ کوئی وی سنسکرت دا ویاکرن موہرے دھر کے دوناں بولیاں دے آپو وچ دے وکھریویں دا نکھیڑا کیتا جا سکدا اے۔

پرانے نظریے دے کُجھ حامیاں نے ایہہ ثابت کرن لئی وڈا ٹِل لایا ہے کہ پنجابی دے زمانہ حال، ماضی تے مستقبل سنسکرت دی دین ہن۔ آؤ ایہناں ول وی رتا گودھیاں مار لیئے۔

(ا) زمانہ حال: شیام دیو پراشر (16) تے دُوجے لِکھیار دسدے ہن کہ زمانہ حال دے صیغیاں تے گردان اُتے سنسکرت دا ''تھوڑا جیہا'' اثر ہے۔ اوہ آکھدے ہن کہ پنجابی دے زمانہ

حال دے صرف امدادی فعل سنسکرت دے ہن۔ پنجابی گردان ایوں ہے:

	واحد	جمع
غایب	ہے (اے)	ہن (نیں)
حاضر	ہیں (ایں)	ہو (او)
متکلم	ہاں (آں)	ہاں (آں)

اوہ آکھدے ہن کہ ایہہ امدادی فعل ''آس'' (आस होना) توں وجود وچ آئے ہن۔
اگوں سنسکرت دی مثال ایوں دیندے ہن۔

غایب	(استی)	अस्ति	سنستی	सन्ति
حاضر	(اسی)	असि	(ستھ)	स्थ
متکلم	(اسمی)	अस्मि	(سمہ)	स्मः

اوہ آکھدے ہن کہ سنسکرت دے अस्ति (استی) وغیرہ توں اُسرے رُوپ پنجابی وچ ''ہے'' وغیرہ ہن۔

ایتھے ویکھن والی گل ایہہ ہے کہ زمانہ حال دے فعلاں دیاں گرداناں بارے تاں آپوں منّدے ہن کہ دوناں وچالے کوئی سانجھ نہیں لبھدی۔ دعویٰ ایہہ کیتا جاندا ہے کہ امدای فعلاں دی گردان اُتے ''تھوڑا جیہا'' اثر ہے۔ دوناں بولیاں دیاں گرداناں اساں لکھ دِتیاں ہن۔ واچن ہارے آپے نستارا کر سکدے ہن کہ دوناں وچالے اُکی کوئی سانجھ نہیں۔

(ب) زمانہ ماضی: شیام دیو پراشر نے ایہدے بارے تاں مُڈھ وچ ای مَن لیا ہے کہ ''سنسکرت دے زمانہ ماضی دیاں رُوپاں دا پنجابی تے نہ ہوئے ورگا اثر ہے پر سوادلی گل ایہہ ہے کہ ایہہ گل منن دے باوجود ڈیڑھ صفحہ لکھ چھڈیا ہے۔

(ج) زمانہ مستقبل: شیام دیو پراشر نے ایہدے بارے لکھیا ہے کہ پنجابی وچ ایہدے دو امدادی فعل ورتیندے ہن۔ پہلے نال گردان ایوں ہے۔

	واحد	جمع
غایب	سی	سن

حاضر سیں سو
متکلم ساں سُوں

ایہہ سنسکرت وچ ایوں ہن۔

	واحد		جمع	
غایب	स्यति	(سیتی)	स्यन्ति	(سینتی)
حاضر	स्यसि	(سیسی)	सयथ	(سیتھ)
متکلم	स्यमि	(سیمی)	स्यामः	(سیامہ)

پراشر نے سنسکرت توں مثال ایوں دتی ہے۔ चालष्यति = چال شیتی (چلسی)
चालष्यन्ति = چل شینتی (چلسن) وغیرہ۔ ایتھے وی آپے ای نتارا ہو جاندا ہے کہ سنسکرت تے پنجابی دا آپو وچ کوئی سانگا نہیں۔

انج ای ''گا'' ورتیندے زمانہ مستقبل دِیاں مثالاں دے کے ثابت کرن دا ٹِل لایا کہ ایہہ پنجابی صیغیاں دے نیڑے ہن۔ پر گل کسے طرح بنی نہیں۔

باقی دِیاں نحوی بُنتراں نوں تاں ایہہ سارے آپے ای مَندے ہن کہ اوہناں دا پنجابی نال دُور دا وی تعلق نہیں۔

مُکدی گل ایہہ ہے کہ پنجابی نوں ہند آریائی ٹبر دی بولی ثابت کرن لئی ایہناں سارے عالماں کول اِکو اِک ای سوما ہے اتے اوہ ہے کہ کُجھ لفظاں دی سانجھ۔ بس ہور کُجھ نہیں۔ لسانیات دے عالم ایس سانجھ نوں کدے وی اہمیت نہیں دیندے۔ اوہ آکھدے ہن کہ ہزاراں ورھیاں توں بولیاں وچالے لفظاں دا دان پردان ہوندا ٹُریا آرہیا ہے۔ اوہ آکھدے ہن کہ ''کیہنے کیہ دِتا اتے کیہ لیا'' بارے، ہزاراں ورھیاں دی وتھ مگروں نرنا کرنا کھرا اوکھا ای نہیں، ناممکن وی ہے۔ ایسے گل نُوں اک ہور طرح وی آکھ سکدے ہاں۔ دُوجیاں بولیاں توں کجھ لفظ پنجابی وچ تاں ساڈے ساہمنے داخل ہوئے ہن جیویں......

عربی: اللہ، حمد، شریک، رزق، خلق، حکم، صفت، رضا، طلب، محتاج، معلوم، قیمت، قیامت، لائق، لفظ، خاص، معاملہ وغیرہ۔

فارسی: سیاہ، گمان، دَم، درد، دانا، دور، دوست، پیالہ، بہانہ، بے پرواہ، راہ، رنگ، خاک، گناہ، چاکری، بازی وغیرہ۔

انگریزی: سکول، سٹیشن، فارم، سنتری، ڈاکٹر، یونیورسٹی، لالٹین، بُوٹ، پستول، بوتل، ٹکٹ، بلب، سینما، فلم، پنسل، ریڈیو، ٹیلیویژن وغیرہ۔

پر سوال ایہہ ہے کہ تھلے دِتے لفظ پنجابی لفظالی وچ کدوں آئے تے کیویں شامل ہوئے۔

مُنڈا: ڈِھیم، ڈھیلا، دھیٹھ، دُھوڑ، گورا، ناڑ، اِریکھا، برچھا، ڈھال، بھنڈار، گھاٹی، پھاٹک، آرا، ڈانگ، سوٹا، ڈنڈا، ٹِنڈ، رَچھ، پیہڑی (نسل)، چینی، چنگیر، ڈالا، ہانڈی، چاٹی، لِد، لَپ، مُنڈی، کنڈ وغیرہ۔

دراوڑی: پھَل، نیلا، شام، پیٹی، وَلا، ول، موتی، کتن، پٹّن، کوہٹ، اٹی، لُونڑ، ول (ولن، گھیرنڑ) مَن، گھڈ، گھر، چھنال، پگڑی، کالا، پَٹ، گو (کووٹ)، سُرنگو (سونگرنڑ) وغیرہ۔

جیویں اساں مُڈھ وچ گل کیتی ہے۔ ایہہ دھرتی کروڑاں ورھیاں توں آباد ہے۔ وکھ وکھ ویلیاں وچ ایتھے وکھ وکھ نسلی گروہ جیویں نیگریٹو، آسٹرک، دراوڑ، منگول، آریہ، شک (سیتھیئن) کشان، ہونڑ، چینی، ترک، عرب، پٹھان، ایرانی، انگریز تے ہور خبرے کیہڑے کیہڑے لوک آوندے رہے ہن۔ ایہہ نسلی گروہ تے قوماں پنجاب وچ آوندیاں رہیاں تے ایتھوں دی مقامی وسوں وچ گھل مِل کے وسدیاں رہیاں سن۔ ایہہ لوک اپنے نال اپنیاں بولیاں لیاوندے سن۔ ایہناں وچوں ویدی، فارسی تے انگریزی ایتھے لِکھتاں دیاں بولیاں دا ذریعہ وی بنیاں۔ باقی دیاں بولیاں دی لفظالی دا اج اُکا ای پتہ نہیں لگدا کہ اوہناں دی لفظالی کیہڑے ویلے ملکڑے جیہے پنجابی بولی دانکھڑ واں انگ بن گئی۔

فارسی دِیاں ڈِکشنریاں چک کے ویکھ لوو۔ اوہناں وچ چوکھے سارے لفظ اجیہے لبھدے ہن، جیہناں دے وَٹے ہوئے رُدپاں (تدبھو) دے باوجود اسیں اوہناں دا اصلا پچھان لیندے ہاں کہ اوہ مقامی بولیاں وچوں لئے گئے ہن۔ ڈاکٹر محمد باقر ہوراں اپنی کتاب (17) وچ اجیہے کئی لفظاں دی دس پائی ہے۔ ایہناں فارسی ڈکشنریاں وچ دَبھ نُوں دابہ، چین نُوں جبن، چام چڑک نوں چمرک، تارا میرا نُوں ترہ مرہ، بوبکرا نُوں بوکر، چڑا نُوں چرہ وغیرہ

لِکھیا ہویا لبھدا اے۔ اسیں ایہناں لفظاں نُوں ایس پاروں سنجاݨ سکے ہاں کیوں جو ایہہ اجے کل دی گل اے۔ ایہہ اودوں دی گل ہے جدوں اسیں اڈیاں بولیاں بارے پُچھیت ہو چکے ساں اتے ڈکشنریاں لِکھن والیاں نے وی اوہناں بارے "ہندی الاصل" ہوون دی دس پا دِتی سی۔ ویدی وچوں دیسی لفظاں لبھنٹی ودھیری اوکھی جاپدی ہے کیوں جو اودوں ڈکشنریاں لِکھنٹ دا رواج ای نہیں سی۔ جے "نرُکت" وغیرہ لِکھیاں دی گئیں اتے اوہناں وچ پکھریویں (Etymology) دی گل دسی وی گئی تاں اج ساڈے پلّے کُجھ نہیں پیندا۔ ایس گل نُوں ودھیرے کھولن لئی میں مثال دیندا ہاں۔ یاسک نے "نرُکت" وچ لکھیا ہے: شَوَتر گتی کرما کمبوجیتو ایو بھاشتسے یعنی لفظ "شوَتی"، فعل دے طور تے کمبوجاں دی بولی وچ "جاوݨ" دے معنیاں وچ ورتیا جاندا ہے۔ ہݨ اج تائیں ایہہ ای نِرنا نہیں ہو سکیا کہ کمبوج کوݨ سی۔ تفصیل لئی ویکھو ایچ ڈبلیو بیلی دا مضمون "Ancient Kamboja" (18)۔

ڈاکٹر سنیتی کمار چیٹر جی (18/A) آکھدا ہے کہ آریہ جدوں ایتھے آئے تاں پنجاب توں لے کے بنگال تائیں مُنڈا اتے دراوڑ قبیلیاں دی وسوں سی۔ ایس وسوں دے پتہ ہون دے باوجود اج اسیں پکا تھتھا ایہہ نہیں آکھ سکدے کہ مُنڈا اتے دراوڑاں نے سانوں کیہ دتا تے کیہ لیا سی۔ آریاں دے آون مگروں ایہناں وچوں کُجھ لوک ایتھوں ٹُر گئے تے اگانہہ جا کے آباد ہو گئے۔ کُجھ ایتھے ای وسدے رہے۔ ویدی وچ ایہناں دے کیہڑے کیہڑے لفظ رَل گئے۔ اج ایہہ نتارا کرنا اوکھا ای نہیں، ناممکن وی ہے۔ سنیتی کمار چیٹر جی نے کُجھ لفظاں دا کھوج لایا ہے۔ ایہہ اوہ لفظ ہݨ، جو تت سم رُوپ وچ اج وی دراوڑی بولیاں وِچ ورتیندے ہݨ پر اوہناں دا کیویں کھرا اپیا جا سی، جیہناں دا روپ آریاں دے اپنے اُچارن، اپنیاں، نِجیاں وچ ڈھالن جاں پھیر مخصوص تحریری اصولاں پاروں اُکا ای وٹ گیا ہے۔

جتھوں تائیں سنسکرت تے پراکرتاں دا تعلق ہے، ایہہ بول چال دیاں نہیں سگوں ادبی بولیاں دی حیثیت وچ ساڈے تائیں اپڑیاں ہݨ۔ ادبی بولیاں نِجیاں گھٹ، مصنوعی تے بناوٹی ودھیرے ہوندیاں ہݨ۔ ایس پاروں اوہناں بارے ایہہ کھوج لاونا کہ اوہ کیہڑے علاقے دِیاں سن اتے اوہناں وچ کیہ کیہ کُجھ کدھروں کدھروں آ کے شامل ہویا، وڈا اوکھا ہے۔ ایہہ نکھیڑا تاں ہور وی اوکھا ہے کہ لفظاں دی سانجھ کیہدے کھاتے وچ پائی جاوے تے کیوں پائی

جاوے۔ پرانے پنڈت کُجھ یورپی لکھیار تے اجوکے بھارتی لِکھیار سنسکرت دے کھاتے ای پائی جاندے ہن۔ اِک وَلے دان والی گل نہ جُچدی ہے، نہ صحیح ہے۔ پر کیوں جو مُڈھوں تُری آ رہی لیہہ اتے پیر دھرنے اوہ اپنا ایمان سمجھدے ہن، ایس پاروں اوہ پیر تے ٹھیڈے کھاندے ہن۔ دُنی چندر (19) شورسینی اپ بھرنش نُوں، ڈاکٹر موہن سنگھ (20) آبھیری نُوں، ڈاکٹر گوپال سنگھ دردی (21) تے ڈاکٹر سریندر سنگھ کوہلی (22 شورسینی پراکرت نُوں، ڈاکٹر ودیا بھاسکر اُرن (23) پیشاچی نُوں اتے ڈاکٹر پریم پرکاش سنگھ (24) کیکیہ اپ بھرنش نُوں پنجابی دا مُول مَندے ہن۔ چھیکڑلا لکھیار (25) اک ہور تھاں پنجابی نُوں سِدھی ویدی توں پھُٹی دی آکھدا ہے۔ سوادلی گل ایہہ ہے کہ ایہناں دے ایس فیصلے دی بنیاد دو چار اوہ سانجھے تت ہوندے ہن۔ جو لبھن والے نُوں رِکتوں نہ رِکتوں، کسے نہ کسے شکل وچ لبھ ای پَیندے ہن۔ ایہناں نُوں ویکھدیاں میں تاں ایہہ سوچ رہیا ساں کہ کیوں نہ میں اعلان کر دیاں کہ پنجابی دا مُول جاں سوما چینی بولی (26) ہے کیوں جو ایہناں دوناں وچالے مینوں وی کُجھ سانجھ لبھی ہے جیویں:

(ا) پنجابی تے چینی دا Tonal System اک دُوجے نال رلدا ہے۔

(ب) اک چینی، پنجابی لفظ ''ڈِھڈ'' وڈے سوکھے ڈھنگ نال اُچار سکدا ہے جدکہ ہور کوئی وی نسلی جاں لسانی گروہ ایس لفظ نُوں پنجابیاں وانگوں نہیں بول سکدا۔

(ج) پنجابی لفظ ''دا'' ایہناں ای معنیاں وچ چینی وچ وی ورتیندا ہے جیویں ''تھاداچیا'' (اوس دا گھر) ''خانہ داما'' (خان دا گھوڑا)۔

(د) پنجابی تے چینی وچ تکرارِ لفظی دی ورتوں ہوندی ہے جیویں ماں ماں (ہولی ہولی) تھین تھین (روز روز) وغیرہ۔

(ر) پنجابی تے چینی وچ ''ݨ'' تے ''ڑ'' دیاں واجاں موجود ہن۔ ''ڑ'' دی واج نہ ویدی وچ سی اتے نہ ای سنسکرت وچ ہے۔

(س) ڈھیر ساری لفظالی دوناں بولیاں وچ سانجھی ہے جیویں:

پنجابی:	شینہ	چاچی	بیا (دُوجا)	بگلا	تھوڑا	ماں/ماما	کنو (کہو)

چینی:	شی	تائی	بیا	ہاؤلا	تی اڑ	ما	کنوسو

ایہدے توں وکھ صرفی تے نحوی قاعدیاں وچ وی پنجابی تے چینی وچالے کجھ سانجھ لبھدی ہے۔ کیہ ایہناں ساریاں سانجھاں توں ایہہ سٹا کڈھ لئیے کہ چینی بولی پنجابی دی اک شاخ ہے۔ جاں پنجابی دا مُول چینی بولی ہے؟ گل اوہوای ٹھیک ہے، جو اساں پہلے آکھی ہے۔ اوہ ایہہ کہ پنجابی نہ تاں مُنڈا اتے دراوڑی ٹبر دی ہے اتے نہ ای ہند آریائی ٹبر نال تعلق رکھدی ہے۔ ایہہ اودوں وی موجود سی، جدوں مُنڈا تے دراوڑی بولن والے ایتھے آئے۔ ایہہ اودوں وی موجود سی، جدوں ویدی بولنڑ تے سنسکرت لکھن والے ایتھے آئے۔ ایہہ اودوں وی موجود سی جدوں شک، پہلوی، یونانی بولن والے ایتھے آئے۔ ایہہ اودوں وی موجود سی، جدوں عربی، فارسی، انگریزی تے اردو بولن والے ایتھے آئے۔ سبھناں نال ایہدے ولوں دان پردان ہویا ہے۔ ساریاں بولیاں دا ایہو وہار ہے۔ لفظاں دیاں کجھ سانجھاں پاروں ایس نوں کسے لسانی ٹبر نال جوڑنا اکا ای غلط ہے، بےتھوا ہے۔

ورتیاں کتاباں

1- George Grierson, op. cit, (Vol. I), Page-127.

2- S.K. Chatterji, "The Origin & Development of Bengali Language, Page-30.

3- V.G. Tagare, op. cit, Page-5-7.

4- H.T. Colebrooke, op. cit, Page-25.

5- Burrow, op. cit, Page 56 & 375.

6۔ ڈاکٹر پریم پرکاش سنگھ، اوہوای، صفحہ 214

7۔ ڈاکٹر عبدالکریم سندھیلو، ''تحقیقات لغات سندھی'' سندھی ادبی بورڈ، جامشورو، 1980، صفحہ 137

7/A۔ سنت سنگھ سیکھوں، اوہوای، صفحہ 171

8۔ پرپولا تے دُوجے (بحوالہ: سندھی بولی جو بن بنیاد، ڈاکٹر غلام علی الانا، زیب ادبی مرکز، حیدرآباد، 1974ء، صفحہ 38)

8/A- D.R. Bhandarkar op. cit, Pages-8-9.

9- Burrow, op. cit, ch.8.

10۔ پروفیسر شیام دیو پراشر۔ اوہوای، (گورمکھی)

11۔ ڈاکٹر پریم پرکاش سنگھ، اوہوای، صفحہ 202 تے 214 (گورمکھی)

12۔ ڈاکٹر گووندناتھ راجگورو، اوہوای۔ ہور ویکھو: ''اپ بھرنش اتے پنجابی'' ماہنامہ ''پنجابی دُنیا'' پٹیالہ (بھاشا انک) مارچ اپریل 1965ء، صفحہ 176۔ (گورمکھی)

13۔ سنت سنگھ سیکھوں اوہوای، صفحہ 171 (گورمکھی)

14۔ ڈاکٹر اُجاگر سنگھ ''پرکھ'' شمارہ II، 1970ء۔ (مضمون: ''گورونانک جی دی بھاشا'') (گورمکھی)

15۔ ڈاکٹر بلبیر سنگھ دِل، ''پرکھ'' شمارہ I، 1970ء۔ (مضمون: گورو امرداس جی دی بولی)

(گورمکھی)

16۔ پروفیسر شیام دیو پراشر، اوہوائی۔ (گورمکھی)

17۔ ڈاکٹر محمد باقر ''اردوئے قدیم''، مجلس ترقی ادب، لاہور، 1972ء صفحے 3-23۔

18- Iran & Islam (Ed. C.E. Bosworth), Edinburg, 1971. Page-65.

18/A- Dr. S.K. Chatterji, "Indo-Aryan & Hindi", Ahmedabad, 1942.

19۔ پروفیسر دُنی چندر، اوہوائی، صفحہ 65 (گورمکھی)

20- Dr. Mohan Singh. "An Introduction to Punjabi Literature", 1951, Page-237.

21۔ ڈاکٹر گوپال سنگھ دردی، ''پنجابی ساہت دا اتہاس'' لاہور، 1925ء صفحہ 26 (گورمکھی)

22۔ ڈاکٹر سریندر سنگھ کوہلی ''پنجابی ساہت دا اتہاس'' لدھیانہ، 1955ء صفحہ 17 (گورمکھی)

23۔ ڈاکٹر ودیا بھاسکر ارن ''پنجابی بھاشا دا اتہاس'' لدھیانہ، صفحہ 252-256 (گورمکھی)

24۔ ڈاکٹر پریم پرکاش سنگھ ''پنجابی بولی دا نِکاس تے وکاس'' لدھیانہ 1971ء صفحہ 255 (گورمکھی)

25۔ ڈاکٹر پریم پرکاش سنگھ ''پنجابی بولی دا پچھوکڑ'' صفحہ 181

26۔ خاطر غزنوی، اورینٹل کالج میگزین، لاہور 1974ء (مضمون: ''چینی اور برِصغیر کی پاکستان و ہند کی زبانوں میں مماثلت'')

عین الحق فرید کوٹی

ترجمہ: احمد شہزاد

پنجابی تے منڈاری، دراوڑی، یونانی لسانی سانجھ

پنجابی زبان دی تاریخ اونی ای قدیم اے، جنا پنجاب وچ آپوں انسان دا وجود۔ زبان نوں روپ دیون تے اُساری وچ اُونہاں سارے عنصراں تے عوامل نے ودھ چڑھ کے حصہ لیا جنہاں نال آپ پنجاب دی تاریخ لکھی ہوئی اے تے ایہ تاریخ بوہت ای قدیم، لگا تار تے رنگ برنگی اے۔ کئی اک زوراور پڑچولیاں دا دعویٰ اے کہ حقیقی انسان سب توں پہلاں پنج دریاواں دی سرزمین وچ ای برھوتری دیاں موجودہ منزلاں تیکر اپڑیا۔ سرکڈھویں تاریخ دان ڈاکٹر رادھا کمود مکر جی نے ۱۹۴۰ء وچ لاہور وچ منعقد ہوون والی مجلس تاریخ دے سالانہ اجلاس وچ اپنے صدارتی خطبے وچ اک ماہر طبقات الارض مسٹر بیرل (Barrel) دے حوالے نال بیان کیتا کہ تیجے ارضیاتی دور (Niocense) دے اخیر وچ (تقریباً ڈیڑھ کروڑ سال پہلاں) انسان تے ہمالیہ اکٹھے ای ایس خطے وچ ظاہر ہوئے۔ بشریات دے ماہر مسٹر ایلیٹ سمتھ (Elliot Smith) نے شاہی مجلس بشریات دے اک اجلاس وچ دعویٰ کیتا کہ تیجے ارضیاتی دور وچ برِصغیر پاک وہند دے شمالی حصے (یعنی پنجاب) وچ موجودہ انسان دے وڈ کے آباد سن۔

پنجاب دے پہاڑی علاقیاں وچ جہڑے سب توں قدیم باندر طرح انسان (Ape Man) دے آثار ظاہر ہوئے نیں، ماہراں نے ایہناں نوں پنجاب دی نسبت نال "پنجاب ڈرو پیتھے کس" (Punjab Dropithecus) دا ناں دتا اے۔ ایہ آثار کوئی ڈیڑھ کروڑ سال پرانے متھے جاندے نیں۔ ماہر ایہناں نوں نوع انسان دے ارتقا دے سلسلے وچ اک اہم کڑی تصور کردے نیں۔ ایس سلسلے وچ پنجاب دے پہاڑی علاقیاں توں لبھن آلے "راما پیتھے کس" (Rama Pithecus) دے آثار دی دریافت وی وڈی اہمیت دی حامل اے۔ پوٹا شیئم

آرگن طریقہ تاریخ (Potassium Organ Dating) دے حساب نال ایہ قسم اج توں کوئی اک کروڑ چاہلی لکھ سال پہلاں ایسے خطے وچ آبادسی۔ ۱۹۷۶ء دے شروع وچ امریکی ماہر طبقات الارض ڈیوڈ پل بیم (David Pulbeam) نے پوٹھوہار دے علاقے وچوں جہڑا قدیم انسانی جبڑا دریافت کیتا اوہ وی ایسے تحقیق دی اک کڑی اے۔ ایس جبڑے نوں اک کروڑ سال پرانا دسیا گیا۔ بشریات دے ماہر کلارک ہاویل (F. Clark Howell) (امریکہ)، ولیم ہاویلز (William Howells) (امریکہ)، ہنری ولائس (Henry Vallois) (فرانس) تے میخائل نستورخ (Mikhail Nesturk) (روس) دا دعویٰ اے کہ ''راما پتھی کس'' سدھا ساواں نوع انسانی دے ارتقا دی مڈھلی کڑی دی حیثیت رکھدا اے۔ دوجے ماہراں دی اک وڈی گنتی ایسے نظریے دی حامی اے۔ حال وچ ای اک روسی ماہر بشریات پروفیسر بورس کوفسکی (P. Boriskovsky) نے وی ایس نظریے دی تائید کیتی اے۔ اوہناں نے اپنے اک تحقیقی مقالے وچ بیان کیتا اے:

پہلاں پہل دے باندروانگن دے انسان دے آثار جہڑے کہ غالباً ہن دے انسان دے وڈ کے دی حیثیت رکھدے نیں۔ شمالی بھارت تے نال جڑے پاکستان (یعنی پنجاب) دے خطے توں لبھے نیں۔''

قدیم انسانی آثار دے ملن توں بعد سب توں قدیم حجری ویلے دے آثار وی پنجاب دے خطے پوٹھوہار دے علاقے وچ سواں ندی دے کنڈھے اُتے لبھے نیں۔ ایسے ندی نال جڑت وجھوں ایہنوں ''سواں تہذیب'' دے ناں نال یاد کیتا جاندا اے۔ ایتھے انسانی آبادی دے آثار دا سلسلہ اوّلین برفانی ویلے (Günz) دے اخیرلے دور وچ اج توں کوئی پنج لکھ سال پہلوں توں شروع ہوندا اے تے اخیرلا برفانی عہد (Würm) دے انت تک یعنی اج توں کوئی پنجاہ ہزار سال پہلاں تک جاری رہندا اے۔

سوال جمدا اے کہ آخر پنجاب وچ برفانی عہد یاں ایہدے توں پہلے دا انسان کہڑے لسانی گروہ نال سمبندھ رکھدا سی۔ ظاہری طور تے ایس بارے وچ کسے دستاویزی ثبوت دی آس رکھنا ممکن نہیں۔

نال آمری تہذیب تے اوہدا لسانی ورثہ:

کھدائیاں دے دوران موہن جودڑو دے نیڑے واقع آمری تے بلوچستان وچ نال دے مقام اُتے اک اجہی تہذیب دے آثار وی ظاہر ہوئے جہڑی ہڑپائی تہذیب نالوں وی پرانی سی۔ اوس توں بعد سندھ وچ کوٹ ڈیجی توں جہڑے آثار ظاہر ہوئے اوہ وی نال آمری دے آثار نال میل کھاندے سن۔ ایس لئی ایس قدیم تہذیب نوں کئی واری آمری نال یا کوٹ ڈیجی تہذیب دے ناں نال یاد کیتا جاندا اے۔ ایس قدیم تہذیب دے آثار پنجاب وچ ہڑپہ، بھارتی پنجاب وچ روپڑ، راجستھان وچ کالی بنگن تے مہاراشٹر وچ لوتھل دے مقام اُتے وی ظاہر ہوئے۔ ایہ ہرتھاں ہڑپائی تہذیب توں تھلڑی سطح اُتے پائے گئے نیں، جہدے توں پک نال ایہ سِٹا نکلدا اے کہ آمری نال تہذیب نوں پرانے ہوون دے لحاظ نال ہڑپائی تہذیب اُتے سبقت حاصل اے۔ عام طور تے ایس تہذیب دا دور کوئی تن ہزار سال قبل مسیح توں لے کے تقریباً سوا دو ہزار سال قبل مسیح تک متھیا جاندا اے۔

آمری نال تہذیب دے حامل لوک عام طور تے گلہ بانی، شکار تے تھلڑی سطح تے واہی بیجی دے ذریعے ویلا گزاردے سن۔

عام طور تے آمری نال تہذیب نوں منڈا گروہ یعنی کول، بھیل، سنتھال وغیرہ نال جوڑیا جاندا اے تے ایہنوں ثابت کرن لئی واوا ثبوت موجود نیں۔ خاص طور تے اساڈے رسم تے رواج تے لفظاں دے بھنڈار وچ ایس عنصر دی موجودگی نوں اک خاص اہمیت حاصل اے۔

سرکڈھویں لسانیات دے ماہر سر جارج گریرسن دا آکھنا اے کہ اک سمے وچ منڈا گروہ دا کھلار اوہناں دی موجودہ آبادی دی نسبت بڑا کھلا ہووے گا۔ قرائن توں گویڑ ہوندا اے کہ آریاواں دے آون توں پہلاں ای ایہ قبیلے بعدوں آون والے دراوڑی گروہ دے قابو وچ آ گئے سن۔ ایس لئی جدوں آریائی قبیلے وادی سندھ وچ آوجے تاں اُوہناں دا واسطہ دراوڑوں نال ای پیا۔ ایہو وجہ اے کہ مقامی دراوڑی زباناں نے نویں آون والے آریاواں دی زبان اُتے گوڑھے اثرات چھڈے نیں پر منڈا گروہ دیاں زباناں ایہدے اُتے کوئی خاص اثر نہیں پا سکیاں۔ جارج گریرسن دے آکھن موجب ایس حوالے نال بس کجھ شبد ای قدیم سنسکرت وچ

ملدے نیں جویں کہ پانی، کپاہ، کپاہ دا کپڑا اتے وانس دے تیر (سار) یاں فر جغرافیائی ناں نیں جھڑے کہ کوشل، تسلہ، کالنگا وغیرہ۔ گنتی وچ ویہہ دی اکائی ''کوڑی'' وی منڈا قبلیاں دی دین اے۔

قدیم رسماں تے رواج:

ایتھے اسیں شادی دیاں کجھ رسماں دا ذکر کردے آں جھڑیاں کہ پنجاب تے منڈا گروہ وچ سانجھیاں رائج نیں۔ ایس طرح ایس گل دا چانن ہو جاندا اے کہ تقریباً پنج ہزار سال پہلاں پنجاب وچ منڈا گروہ آباد سن۔

دل دا بمعنی پانی سٹنا (دا= پانی + دل= گرانا): جدوں لاہڑا وہٹی نوں ویاہ کے اپنے گھر لیاندا اے تے لاہڑے دی ماں اوہناں دوناں نوں پانی دے چھٹے مار دی اے تے اُوہناں دے سراُتوں وار کے اُوہنوں پیندی اے۔ پنجابی زبان وچ ایس رسم نوں ''پانی وارنا'' بمعنی پانی نچھاور کرنا کہیا جاندا اے۔

داہر چی: جدوں لاہڑا شادی لئی وہٹی دے گھر اپڑدا اے تاں اُوہدی سس اُوہدے اُتے پانی وار کے اُوہنوں جی آیاں آکھدی اے۔

دا آو: بمعنی پانی لانا۔ شادی دے موقع تے وہٹی دے پنڈ دیاں چار کنواریاں کڑیاں نیڑے دی کسے ندی یاں چھپڑ توں پانی بھر کے وہٹی دے گھر لیاندیاں نیں۔ پنجاب دے پنڈاں وچ ایس رسم نوں ''گھڑولی'' کہیا جاندا اے۔

چاوَلی ہمپر: وہٹی جدوں اپنے سوہرے جاندی اے تے اُوہدی سس اُوہدے سراُتوں چاول واردی اے۔ بھارتی پنجاب دے ہندواں وچ ایہ رسم اجے تیکر موجود اے۔

منڈوا دارم ٹکا: جدوں جنج شادی دے پنڈال ول آوندی اے تاں وہٹی دی رشتہ دار سوانیاں اوہدا راہ روک کے کھلو جاندیاں نیں تے جدوں تیکر جانجی اوہناں نوں منہ منگویں پیسے نہیں دیندے اوہ راہ نہیں چھڈدیاں۔ پنجاب وچ پیسیاں نوں ''لاگ'' تے راہ ڈکن دی رسم نوں ''پھلا'' کہندے نیں۔

لیجا: بمعنی کپڑا۔ شادی دے موقعے اُتے مختلف رشتے داراں نوں جھڑیاں کپڑے دیاں چادراں دتیاں جاندیاں نیں، اوہناں نوں لیجا کہندے نیں جویں اینگا باگے لیجا

(سس دا کپڑا)، سالا لیجا (سالے دا کپڑا) وغیرہ۔ پنجاب وچ ایس دا اُچارن ''ریجا'' ہوگیا۔صوفی شاعر شاہ حسین نے وی لفظ ریجا ای ورتیا اے۔

ہن اسیں پنجابی تے منڈا گروہواں دیاں لسانی سانجھ دیاں کجھ ونگیاں پیش کردے آں۔

رشتہ جات:

تھلے دتے ہوئے رشتیاں دے ناں پنجابی تے منڈاری وچ سانجھے نیں:

نانا نانی، ماما مامی، پھُپھا پھُپھو (پھُپھی) سالا سالی، موسی (پنجابی: ماسی)، سانڈھو(ہم زلف)، بر بمعنی دولھا (پنجابی: وَر) وغیرہ۔

جسم دے حصے:

منڈاری	پنجابی	اردو
دیہہ	دیہہ	جسم
مُنڈی	مُنڈی	سر
کھری	کھر	پاؤں
کنڈ	کنڈ	پیٹھ
جانگھ	جنگھ	ران
بکا	بگرا	دل
ہاسلی جانگ	ہسلی	ہنسلی
پوٹا	پوٹا	پیٹ

ٹوماں تے کپڑے:

منڈاری	پنجابی	اردو
مُندرا	مندرے	کانوں کا زیور

نتھ	نتھ	ناک کا زیور
ٹکوئی	ٹوکاں	کانوں کا زیور
کاجر	کجل	کاجل
گانجی	گنجی	صدری
لاہنگا	لہنگا	لہنگا۔ گھگرا
ڈھسا	ڈھسا	اُونی چادر
چیرا	چیرا	کپڑا۔ دوپٹہ
لیدرا	لیترا	پھٹا پرانا کپڑا

حیاتی دیاں لوڑاں:

منڈاری	پنجابی	اردو
آوا	آوا	بھٹہ
ہانڈا	ہانڈی	ہنڈیا
تسلا	تسلا	تھالی
ہنڈا	ہنڈا	
چاٹو	چاٹی۔ چٹورا	گھڑا
چپنی	چپنی	ڈھکنا
پینڈا	پینڈا	برتن کا نچلا حصہ
گاگرا	گاگر	گاگر
دورا۔ دوری	دورا	ایک برتن (مٹی کا)
ڈالی	ڈالی	چھوٹی ٹوکری (لکڑی کی)
ٹنڈ	ٹنڈ	مٹی کا کوزہ

باہنگا	وہینگی	بہنگی
ڈانگ	ڈانگ	لاٹھی
چانگیرا	چنگیر	بڑا چھابہ

مختلف شبد:

منڈاری	پنجابی	اردو
اگوتر	اگیترا	وقت سے پہلے
اِریکھا	اریکھا	حسد
بکھرا	وکھرا	حصہ
بوسہ	پھوس	بھوسہ
باؤ	بیہا	باسی
چترکابر	چتکبرا	دھبے دار
چیلا	چیلا	پیروکار
ڈھیما	ڈھیم	ٹھیکری
دُھوڑ	دُھوڑ	غبار
گادرا	گدرا	نیم پختہ پھل
گنجاؤ	گنجیر	ڈھیر
چھیلا	چھیلا	رنگین مزاج

فعل (کِریا):

منڈاری	پنجابی	اردو
اٹکار	اٹکل	سوچنا

اڑاوَ	اڑی	ضد کرنا
بھنکرانا	بھنک پاونا	تفرقہ پیدا کرنا
جھلکاوَ	جھلک	چمکنا
ہاکاوَ	ہاک مارنا	چلا کر آواز دینا
لاہ	لاہنا	اُتارنا
لوڑنا	لوڑنا	تلاش کرنا
مانجاوَ	مانجنا	رگڑنا
نبراوَ	نبیڑنا	ختم کرنا
تانگی	تانگھ	انتظار کرنا

لفظاں دے بھنڈار دی ایس سانجھ دے چانن وچ بڑے پک نال کہیا جا سکدا اے کہ ہڑپائی تہذیب توں پہلاں وی آمری نال تہذیب منڈا قبیلیاں دی وجہوں سی تے اج توں تقریباً چھے ست ہزار ورہے پہلاں ایتھے منڈا گروہ دیاں زباناں پر چلت سن۔ سندھ وادی دیاں موجودہ زباناں خاص کر پنجابی وچ مُنڈاری عنصر دا ہونا ایس شے دا اک اَن جھلایا تے جیوندا ثبوت اے۔

پنجابی تے دراوڑی لسانی سانجھ:

سندھ وادی اک اجیہا جیوندا جاگدا عجائب گھر اے جیس وچ مختلف قوماں تے نسلاں دے بندے اج وی آپو اپنے رسم رواجاں، رہن سہن تے کپڑے لتے تے زبان نوں قائم رکھے ہوئے نظریں آوندے نیں۔ تسیں اج وی ایہناں نوں ایہناں دے نک نقشے تے رنگ پاروں اک دوجے کولوں وکھریاں کر سکدے او۔ بلوچستان دے براہوی، سرحد دے کافر، سندھ دے کوڈی تے پنجاب دے باوریے ایہدیاں زندہ مثالاں نیں۔ اپر سب توں ودھ کے دلچسپ ایتھے دی عام آبادی دے رسم رواج، رہت بہت، لباس تے زبان دا مطالعہ اے۔ ایتھے سانوں آریاں دے آون توں لیکے یورپی قوماں دے داخل ہون تک دے اثرات اک دوسرے وچ انج

سموئے ہوئے نظریں آوندے ہن کہ ایہناں دا آپو وچ دا فرق بڑا مشکل اے۔ آریہ، ہن، سیتھیئن، یونانی، تورانی، ایرانی، عرب تے مغربی قوماں اُتے تھلے ایتھے آئیاں نیں۔ تے آپو اپنیاں ذاتی خاص صفتاں ایتھوں دی آبادی نوں ودیعت کردیاں رہیاں۔ پر اج اسیں اک اجیہی قوم دا ذکر کر رہے آں جنہوں زمانے دی دُھوڑ نے ساڈیاں اکھاں توں اوہلے کر چھڈیا اے۔ ایس قوم دے نال ساڈے تعلقات دے بارے وچ تاریخ دے صفحے بالکل چپ وٹی بیٹھے ہن۔ شید کسے دن جیکر کسے دلدا چانن رکھن والے انسان نے ہڑپہ اتے موہنجو دارو توں ہتھ آون والی ٹکنیاں تے نقش کیتیاں مہراں نوں زبان دے دتی تے اوہ ایہناں گواچیاں ہوئیاں کڑیاں دی کہانی سنا سکن۔ ایس توں ساڈا اشارہ دراوڑی قوم ول اے جیہڑی اج ساڈے توں کالے کوہ دور دکن وچ آباد اے پر ساڈی زبان وچ دراوڑی عنصر دی موجودگی کسے بیتے ویلیاں نال تعلق دی گواہی دیندی اے۔

سنسکرت تے مقامی زباناں:

عام طور تے بِرصغیر دے شمالی حصے دیاں زباناں دے سنسکرت اصلے وچوں ہوون دا نظریہ پھیکو لے حرف دی حیثیت دے طور تے منیا جاندا اے۔ کسے متبادل نظریئے دے نہ ہون دی بناتے اج تک کسے نے وی ایہدے خلاف قلم چکن دی جرأت نہیں کیتی، جیکر کسے نے ایہدے خلاف کجھ کہیا وی اے تے اپنی دبی زبان نال تاکہ ایہنوں کجھ مانتا حاصل نہ ہو سکے ایہدے نال نال ایہہ وی اک حقیقت اے کہ ایس نظریئے دے حامی سوائے لغتی سانجھ دے کوئی ہور خاص ثبوت ٹھک نال نہیں پہنچا سکے۔ جد وی، مقامی زباناں دی صرف نحو (گرامر) دا کجھ ساہمنے آیا تے اوہ ہمیشہ پریشان ای نظر آئے اک آہلکسی دے طور تے اوہناں نے ایہناں زباناں دی اصل سنسکرت دی بجائے ایہدے نال ملدی جلدی کسے نامعلوم زبان نوں قرار دے دتا۔ جیہڑی کہ اوہناں دے خیال وچ لغتی طور تے سنسکرت نال ملدی جلدی سی۔ پر صرف نحو دے لحاظ نال مختلف سی۔ ایس نامعلوم زبان دا جھدے اتے کہ اوہناں نے قدیم ہند آریہ دا لیبل چمبوڑ دتا پر کوئی نمونہ پیش کرن توں وانجھے رہے۔ آنریبل ماؤنٹ سٹیورٹ الفنسٹن (Mount Stuart Elphinston) نے ”تاریخ ہند“ (History of India) (مطبوعہ

1857ء) وچ مسٹر کولبروک (Colebrooke) دی کھوج کاری دا حوالہ دیندیاں ہویاں لکھیا کہ:

''دلی وچ اسلامی حکومت دے قیام دے دوران مختلف قوماں دے آپسی تعلقات اتے روزمرہ گل کتھ دے نتیجے وچ اک اجیہی زبان وجود وچ آئی کہ جیس دیاں لفظی نیہاں سنسکرت نال لگا کھاندیاں سن۔ پر صرف نحو دے لحاظ نال موجودہ ہندوستانی زبان نال بڑی ملدی جلدی سی۔''

مقصد ایہہ کہ صرف نحو دے لحاظ نال ایہہ زبان سنسکرت تھیں مختلف سی نسلیات دے ماہر ڈاکٹر آر۔جی لیتھم (R.G. Latham) اپنی کتاب ''ہندوستانی نسلیات'' (Ethnology of India) (مطبوعہ 1859ء) وچ شمالی ہند دیاں زباناں دا ذکر کردیاں لکھدے نیں:

''سنسکرت دے مقابلے وچ ایہہ صرف ونحو دے لحاظ نال بالکل مختلف اے تے اگر ایہناں دا ٹاکرہ دراوڑی زباناں نال کیتا جائے تے ایہہ لفظی طور تے سنسکرت اصلے دے لفظاں نال بھریاں پیاں ہن۔ ایہہ کہن دی اینی لوڑ نہیں کہ ایس قسم دے تضاد دی بنا اتے کئے مختلف قسم دے نظریئے قائم کیتے جا سکدے ہن۔ اک طبقہ اوہ دے جو ایہناں زباناں نوں سنسکرت اصلے دیاں قرار دیندا اے۔ دوسرا ٹولہ دراوڑی نوں ایہناں زباناں دا سوتا بیان کردا اے۔ ہر اک فریق آپو اپنے دعوے دے حق وچ ثبوت پیش کردا اے پر زیادہ تر رائے سنسکرت اصلے والے نظریئے دے حق وچ اے پر دوسرے فریق دے کول وی پکیاں دلیلاں موجود ہن۔''

سر ولیم ولسن ہنٹر ''تاریخ سلطنت ہند'' (The Lodian Empire) (مطبوعہ 1892ء) وچ شمالی ہند دیاں زباناں دے بارے وچ بحث کردیاں کئی اک ماہرینِ شرقیات دی رائے بیان کرن توں بعد لکھدا اے کہ:

''ایہناں بیاناں توں ثابت ہوندا اے کہ شمالی ہند دیاں زباناں سدھے راہیں سنسکرت وچوں نہیں نکلیاں بلکہ ایس طرح ظاہر ہوندا اے کہ سنسکرت توں وی

قدیم غالباً ویداں دے زمانے توں وی پہلاں ایتھے اک اجیہی آریہ زبان پر چلت سی کہ جہدے توں سنسکرت تے قدیم پراکرتاں یعنی مقامی بولیاں وجود وچ آئیاں۔ جیویں جیویں زمانہ گزردا گیا ایہناں دونہاں زباناں دے وچکار اختلاف دیاں حداں ودھ دیاں گئیاں۔ آخر سنسکرت نے اک مصنوعی زبان دی حیثیت وچ اوہ صورت اختیار کرلئی جو کہ پاننی دی گرامر (تقریباً 250 قبل مسیح) وچ نظر آوندی اے۔ ایہدے الٹ پراکرتاں دی قدیم صورت ''ورہ روچی'' دی گرامر (تقریباً اک صدی قبل مسیح توں پہلاں) وچ ملدی اے۔''

مشہور زباناں دے ماہر سر جارج گریرسن نے اپنی مشہور زمانہ تصنیف ''ہندوستان دا لسانیاتی جائزہ'' وچ بھانویں ہندوستانی (یعنی اردو) تے شمالی ہند دیاں دوجیاں زباناں نوں سنسکرت دیاں شاخاں قرار دتا اے پر پھر وی اوہ ایس گل دا اظہار کیتیوں بنا نہیں رہ سکیا کہ:

''ہندوستانی برِصغیر دیاں دوجیاں آریائی زباناں دے وانگر اک اجیہی قدیم ہندوستانی زبان توں اخذ کیتی گئی اے جیہڑی کہ ویداں دی زبان سنسکرت نال بڑی ملدی جلدی سی۔ ایہہ قدیم زبان اک لمے عرصے دے درمیان بالکل تبدیل ہوگئی۔ 250 ق م توں لیکے 1,000 دے وچکارلے عرصے وچ ایس تبدیلی دے مختلف نمونے ملدے نیں۔ موجودہ مقامی زباناں دی اصل نیہاں غالباً آخر وچ ذکر کیتی تاریخ تک پختہ ہو چکیاں سن۔'' ایسے سلسلے وچ اگے چل کے بیان کیتا اے کہ:

''نرول ہندوستانی الفاظ ایس زبان (یعنی اردو) دی ریڑھ دی ہڈی دا درجہ رکھدے ہن۔ جس طراں کہ ذکر کیتا جا چکا اے ایہہ الفاظ کلاسیکی سنسکرت نال ملدی جلدی قدیم ہندوستانی زبان توں نکلے نیں۔ ایس قدیم زبان نے کئی منزلاں چوں لنگھدیاں ہویاں آخر موجودہ ہندوستانی زبان دی صورت اختیار کرلئی۔ قدیم زبان اپنی اصل صورت بدلن توں بعد موجودہ صورت اختیار کرن توں پہلاں اک پراکرتی دور وچوں لنگھی اے۔''

آخر وچ اوہ صاف صاف کہہ دیندا اے کہ:

''کلاسیکی سنسکرت سیاں ورھیاں تیکر ہندوستانی زبان نوں بڑی ڈوہنگھیائی
نال متاثر کردی رہی اے ایپر ایہہ اصرف لفظالی بھنڈارای اے۔ جو ایس تھیں
متاثر نظر آوندا اے۔ صرف نحو دے لحاظ نال ایس وچ سنسکرتی اثراں دا
پرچھاواں تک محسوس نہیں ہوندا اتے موجودہ ہندوستانی زبان وچ سنسکرت
گرامر دا اک وی ترکیبی عنصر موجود نہیں۔''

ڈاکٹر مولوی عبدالحق اتے ڈاکٹر شہید اللہ دونویں ایس خیال دے حامی نظر آوندے نیں کہ شمالی ہند دیاں زباناں سدھے راہیں سنسکرت تھیں نہیں سگوں قدیم پراکرتاں وچوں نکلیاں نیں اتے ایہہ پراکرتاں مقامی بولیاں تے سنسکرت دے اثراں دے نتیجے پاروں وجود وچ آئیاں۔ بھانویں مولوی عبدالحق دی تالیف ''قواعد اردو'' تے ڈاکٹر شہید اللہ دے مضمون ''بنگالی اتے اردو'' دے سانجھے ماٰخذ وچ سندھ وادی دی آریہ توں پہلاں دیاں زباناں اتے مقامی زباناں دی تخلیق وچ ایہناں دی اہمیت دی طرف کجھ دُھندلے اشارے ضرور کیتے گئے نیں پر کھل کے ایہناں دا ویروا نہیں کیتا گیا اتے آخر وچ ایہناں دے آریہ اصلے ہون دے مفروضے اتے ای تصدیق دی مہر لا دتی گئی اے۔ میرے دوست آصف صاحب نے اپنے مضمون ''پنجابی زبان کے اجزائے ترکیبی'' (روزنامہ امروز، لاہور 27 ستمبر 1959ء) وچ کجھ ایسے قسم دا رویہ اختیار کیتا اے۔ اوہناں نے پنجابی زبان وچ دراوڑی عناصر دی کھوج لاون دے لئی پرکھ تے پڑچول دیاں گہرائیاں تک پہنچن دی کوشش کیتی اے اتے ایس وچ اوہ اک حد تک کامیاب وی رہے نیں۔ ایہہ پرکسے دے آکھن مُوجب ''ہاتھی کے پاؤں میں سب کا پاؤں'' نتیجہ ایہو نکلیا کہ پنجابی وی ہندی اتے سندھی وانگوں آریاں دی زبان وچوں نکلی اے۔ بھانویں ایسے بارے اوہناں اپنی مجبوری دی دس ضرور پائی اے کہ:

''منڈا اتے دراوڑی زباناں دے متعلق ساڈا مطالعہ نہ ہون دے برابر اے ایس
لئی اسیں ایہناں وچوں کسے اک نوں بنیاد متھ کے گل کتھ نہیں کرسکدے۔''

ہڑپہ رہتل دی دریافت:

ہن سوال ایہہ پیدا ہوندا اے کہ آخر اوہ کیہڑی قدیم زبان یاں زباناں سن کہ جہاں

اتے قدیم سنسکرت نے اثر پایا؟ جدوں کولبروک، لیتھم، ولیم ہنٹر، چارلس لائل، میکس مولر، جان بیمز، اتے جارج گریرسن وغیرہ کھوج کاری وچ مصروف سن تاں اوس ویلے شمالی ہند دی تاریخ آریاں دے آون توں شروع ہوئی سی اتے ایس توں پہلاں اک اجیہا خلاسی جہدے اتے لا علمی دے موٹے پردے پئے ہوئے سن ایس لئی اینہاں کھوج کاراں لئی ایہدے سوا ہور کوئی چارہ نہیں سی کہ اوہ قدیم زبان نوں سنسکرت تھیں مختلف آریہ اصلے دی زبان قرار دے دین۔ ایپر ہن صورتحال بدل چکی اے۔ اج محکمہ آثار قدیمہ دیاں کدالاں نے اک قدیم رہتل دے مکھڑے توں زمانے دی مکڑی دے بنے ہوئے جالیاں نوں اتار کے اوہدے نک نقشے نوں بڑی حد تک اگھیاں کر چھڈیا اے۔ ایس لئی ہن سانوں ایس قدیم زبان نوں پچھانن لئی ہور زیادہ الجھن وچ پین دی لوڑ نہیں۔ اسیں بڑے یقین نال کہہ سکنے آں کہ جہاں قبیلیاں نال آون والے آریاں داواہ پیا اوہ ہڑپہ تے موہنجو دڑو دے وسنیک سن اتے اوہناں دوہناں دی زباناں دی آپو وچ دی ملاوٹ دے نتیجے وچ نویاں بولیاں پیدا ہوئیاں جو کہ موجودہ زباناں دیاں آگو ثابت ہوئیاں۔ ایتھے ایس گل داویروا کر دیناوی ضروری اے کہ نویں اون والیاں دی زبان نے ایتھوں دیاں مقامی زباناں نوں متاثر کیتا اے اتے اینہاں نوں تباہ و برباد کر کے کسے نویں بولی دی نیہہ نہیں رکھی۔ ہاں! ایہہ گل ضرور اے کہ مقامی زباناں دی مقبولیت دے اثر ہیٹھ آپوں ختم ہو گئی۔ مطلب ایہہ کہ کسے زبان دا دوسری زبان توں متاثر ہونا ہور گل اے بھانویں اوہ اثرات کنے وی ڈونگھے کیوں نہ ہون اتے ایہدا کسے دوسری زبان توں نکلنا ہور گل اے۔ اج تے فارسی اتے ہسپانوی وی عربی توں بہت زیادہ متاثر ہوئیاں ہن ایپر ایس بناتے اینہاں نوں عربی اصلے تے سامی ٹولے دیاں شاخاں قرار نہیں دتا جاسکدا۔ برِصغیر پاک و ہند دے شمالی حصے دیاں زباناں دیاں جڑاں وی آریاں توں پہلاں دی سرزمین وچ گڈیاں ہوئیاں نیں۔ ہاں! سنسکرت نے اینہاں نوں متاثر ضرور کیتا اے۔

ہڑپہ رہتل دے لسانی پکھ:

اک حل لوڑیندا مسئلہ ایہہ وی اے کہ ہڑپہ رہتل دی زبان کیس ٹولے نال تعلق رکھدی سی۔ بعض لوکیں ایویں اپنے مذہبی احساساں دی تسکین دی خاطر بغیر کسے ثبوت دے

ایہنوں عربی زبان یاں ایہدی شاخ متجد ے ہن۔ ایہناں وچ جناب جلال ندوی صاحب اتے
ساڈے شاعر صوفی غلام مصطفےٰ تبسم ہوریں سب توں اگے نظریں آوندے نیں۔ جیکر کسے طراں
ایس نظریئے نوں ثابت کیتا جاسکدا تے پھر ایہہ واقعی ساڈے واسطے مان والی گل سی پر ایہہ نظریہ
حقیقتاں دے چانن وچ توڑ چڑھدا نظر ہی نہیں آوندا۔ بہر حال میں ایہو آکھاں گا کہ ایہہ
حضرات اپنی کھوج کاری نوں جاری رکھن کہ ایہدا اگجھ نہ کجھ نتیجہ تے ضرور نکلے گا۔ جتھوں تیک
مرے مطالعے دا تعلق اے میں ایس نتیجے تے اپڑیاواں کہ ہڑپہ رہتل دے دور وچ ایتھوں دے
دسنیک دراوڑی تے منڈا ٹولے لسانی حلقیاں نال تعلق رکھدے سن۔ ایہدا اگھا ثبوت صرف
بلوچستان وچ دراوڑی زبان بولن والے براہوی قبیلیاں دا وجود ای اے بلکہ مقامی زباناں وچ
دراوڑی اتے منڈا عنصراں دی موجودگی وی ایس حقیقت دی بڑی وڈی زندہ شہادت اے
حالانکہ آریاں دے آون دے مگروں کسے دور وچ وی جنوبی ہند دے دراوڑی قبیلیاں دا سندھ
وادی دیاں دسنیکاں دے نال سدھا ساواں کسے قسم دے رابطے دا ثبوت نہیں ملدا۔ تاریخ
سانوں دسدی اے کہ دراوڑی قبیلے ہمیشہ کوہ بندھیا چل دے جنوب وچ ای آباد رہے۔ ظاہر
اے کہ فیر ایہہ دراوڑی تے منڈا عنصر آریاں توں پہلاں دے دور دیاں بچیاں کھچیاں وچوں ہو
سکدا اے۔ مینوں ایہہ دعویٰ بالکل نہیں کہ ایہہ مضمون جھیکڑ لے حرف دی حیثیت رکھدا اے
کیونکہ تحقیق تے تصدیق دیاں راہواں کدی بند نہیں ہوئیاں۔ ہاں غالباً ایس پکھ وچ ایہہ پہلے
حرف دی حیثیت ضرور رکھدا اے۔

آریائی یاں دراوڑی:

اک ویلا سی کہ سنسکرت دے سیانے دنیا دی کل رہتل تے وسیب دا سوما صرف آریہ
قوماں نوں ای من دے سن۔ اتے اوہناں دی زبان نوں زباناں دی ماں دا درجہ دیندے سن۔
بھانویں اوہناں دی کھوج کاری پاروں انساناں دی جانکاری وچ بڑا وادھا ہویا اے۔ اپر
اوہناں دے خاص مطالعے تے اک پاسے دے رجحاناں دی وجہ پاروں اوہناں نے بغیر کسے
ارادے دے تاریخ تے زبان نال تعلق رکھن والے کئی اک مسئلیاں دے بارے وچ بہتے بے
وزنے نظریئے قائم کر لئے سن جیہڑے کہ اوہناں دے دوجے کھوج دے کارنامیاں دے نال

نال اک منی پرمنی حقیقت دی حیثیت اختیار کر گئے سن۔ اوہناں نظریاں دی مقبولیت دی بنا تے کسے نوں وی انہاں دی تردید کرن دی جرأت نہ ہو سکی۔

برِصغیر پاک و ہند دے شمالی حصے دیاں زباناں دے سنسکرت اصلے ہون دا نظریہ ایہدی اک زندہ مثال اے۔ ایہناں زباناں تے سنسکرت دی صرف نحو دے وچکار مڈھلے اختلافات دی اک لمی چوڑی وتھ ہون دے باوجود صرف کجھ لغتی برابری دی بنا تے ایس نظریئے دیاں نیہیاں رکھ دتیاں گئیاں اتے اج تک ایہہ اک نہ رد ہون والی حقیقت دے طور تے منیاں جا رہیا اے۔ ایس قسم دے واقعیاں نوں سامنے رکھدیاں ہویاں آریا دی اصل (The Origin of the Aryans) دے مصنف آئزک ٹائلر (Issac Toylor) نے لکھیا اے کہ:

''خوش قسمتی نال سنسکرت دے ماہراں دے دھکے شاہی دے اتے وقتی نظریاں دا زمانہ گزر چکیا اے۔ ہن ایہہ محسوس کیتا جان لگ پیا اے کہ جلد بازی وچ پھڑے گئے زباناں دے نظریاں دا آثار قدیمہ، علم الکاسیات، علم البشریات، علم الطبقات الارض تے عقل سلیم دی روشنی وچ نویں سرے توں جائزہ لین دی ضرورت اے۔'' مسٹر آئزک ٹائلر نے سنسکرت اتے دراوڑی زباناں دے آپو وچ دے تعلقات دا ذکر کر دیاں لکھیا اے کہ:

''سنسکرت توں وکھ آریائی گھیرے دیاں ساریاں دوجیاں زباناں لغوی اصوات توں وانجیاں ہوئیاں نیں۔ جیہڑی خالص دراوڑی صوتیات دی خصوصیات وچوں اے۔ سنسکرت دی صوتیات وچ ایس خصوصیت دا پایا جانا ایہدے اُتے دراوڑی اثراں دا کھلا ثبوت اے۔''

سنسکرت دا دراوڑی توں متاثر ہونا اک قدرتی امر سی، پروفیسر جسٹی (Justi) دے آکھن موجب:

''سندھ وادی وچ آون والے آریہ قبیلے تعداد وچ مقامی آبادی دی نسبت بڑے گھٹ سن اتے اوہناں دے نال عورتاں دی تعداد بالکل تھوڑی سی۔ ایتھے آکے اوہناں نے مقامی آبادی وچوں اپنیاں بیویاں چنیاں اتے ایتھے

ای مستقل آباد ہو گئے۔"

ایہدے نتیجے وچ آپس دے میل جول تے گل بات پاروں نویں آون والیاں دے رہن سہن، رسماں تے رواج، مذہب تے زبان دا مقامی عنصراں توں متاثر ہونا لازمی امر سی۔

دراوڑی زباناں دے عالم بشپ رابرٹ کاڈویل (Rev. Robert Caldwell) نے آریاں دے سندھ وادی وچ وارد ہون دا تذکرہ کردیاں ہویاں بیان کیتا اے کہ:

"آریاں دے آون توں پہلاں ایتھے وسن والے قبیلے گنتی پاروں غالباً اوہناں دی نسبت بہت زیادہ سن۔ جتھاں اُتے آریاں نے بھانویں فتح حاصل کرلئی سی پر مقامی آبادی دا پھکا نہیں سی وچ گیا۔ سگوں ہولی ہولی اوہ آریہ معاشرے وچ جذب ہو کے اوس قوم دا اک حصہ بن گئی تے فاتح قوم دے بہت سارے رسم رواج تے لغتی سرمائے دا کجھ حصہ اپنا لیا ایہہ اکثریت دی بناتے ہوون پاروں اوہناں نے وی آریہ رہتل، مذہب تے زبان اتے ڈوہنگھا اثر پایا ہووے گا۔"

عام طور تے مُہاڑ ایہو اے کہ شمالی ہند دیاں زباناں وچ ساریاں لفظاں دی اصل نوں سنسکرت نال ملایا جاوے۔ ایہہ کسے لفظ دا مقامی زباناں اتے سنسکرت، دونہاں وچ پایا جانا اوہدے آریہ اصلے وچوں ہون دی دلیل نہیں۔ جدوں تک اجیہے لفظاں دا تھوہ پتا خود آریہ کنبے دیاں دوجیاں زباناں وچ وی نہ مل جاوے۔ خود ویداں دی زبان وی مقامی اثراں توں خالی نہیں۔ سنسکرت صرف نحو اُتے وی سندھ وادی دیاں مقامی زباناں دیاں اثراں دا پتا چلدا اے۔

سنسکرت دے مشہور ماہر ڈاکٹر میکڈانل (A.A. Macdonell) دا آکھنا ایں کہ:

"کلاسیکی سنسکرت صوتی لحاظ نال ویداں نال بڑی ملدی جلدی اے ایہہ صرف نحو دے لحاظ نال ایہہ اوس تھیں بڑی وکھری اے۔ خاص طور تے ایہدے وچ صرف نحو دیاں کئی اجیہاں شکلاں اُکا ای غائب ہن جیہڑیاں ویداں دی زبان وچ موجود سن۔ ایہدے علاوہ لغتی پکھوں وی اگھیاں تبدیلیاں نظر آوندیاں نیں۔"

صاف ظاہر اے کہ اوہ سنسکرت جیہڑی کہ پانِنی نے پیش کیتی اے مقامی اثراں دے بیٹھ آریاں دی قدیم زبان نالوں وکھری شکل اختیار کر چکی سی بلکہ میکڈانل دے نظرئیے موجب خود ویداں دی زبان وی مقامی اثراں توں بچی نہیں۔ ڈاکٹر سنیتی کمار چیٹر جی نے وی ایس حقیقت نوں منیاں ایں کہ ویداں دی زبان وچ کئی اک دراوڑی الفاظ موجود ہن جس طراں کہ ''پھل' نیلا' ول (خوبصورت) شام' اتے پوجنا وغیرہ''۔

مقامی زباناں دا لفظالی بھنڈار:

بِرصغیر پاک و ہند دے شمالی حصے دیاں زباناں دے لفظالی بھنڈار نوں پہلے عالماں نے تِناں حصیاں وچ ونڈیا اے۔ اجیہے الفاظ جیہڑے کہ بغیر کسے تبدیلی دے سنسکرت کولوں ادھار لئے گئے نیں، اوہناں نوں ''تت سم'' کہیا گیا اے۔ سنسکرت اصلے دے الفاظ جو کہ مقامی زباناں وچ آون توں بعد تبدیل ہو گئے نیں تدبھو، اکھواندے ہن۔ تیجی قسم دیاں لفظاں نوں دیسا جاہ یعنی دیسی داناں دتا گیا اے۔ ایہہ حصہ غیر سنسکرتی عنصراں اتے مشتمل اے اتے ایہہ لازمی گل اے کہ ایہہ ایتھوں دیاں قدیم غیر آریہ یعنی دراوڑی اتے منڈا زباناں کولوں ورثے وچ ملیا اے۔ مقامی زباناں وچ پہلے قسم دیاں لفظاں دی گنتی بڑی تھوڑی اے۔ سنسکرت اصلے دے الفاظ بوہتے دوجی صورت وچ موجود ملدے ہن۔ ایپر ایہناں دے لفظالی بھنڈار دا اک وڈا حصہ تیسری قسم نال تعلق رکھدا اے۔

اک ویلا سی کہ شمالی ہند دیاں زباناں نوں سدھے تک آریہ نویں وارد ہون والیاں دی زبان سنسکرت وچوں نکلیاں قرار دتا جاندا سی۔ ایپر جدوں موجودہ زباناں دی کھوجکاری نے ایس نظرئیے دے پلے کجھ نہ ہون دا ثبوت پیش کر دتا تاں ایس نظرئیے دے حامیاں نے ترت ایہدے وچ تبدیلی کر لئی ایہہ زباناں سنسکرت وچوں نہیں سگوں ایہدے نال ملدی جلدی اک پرانی آریہ زبان وچوں نکلیاں ہن۔ ایپر اوہ ایس ملدی جلدی زبان دے وجود بارے کوئی پکی ٹھکی گل نہ کر سکے۔ ایہناں دا ایہہ ترمیم کیتا ہویا نظریہ وی حقیقتاں دی کسوٹی اتے پورا نہ اتر سکیا۔ حقیقت ایہہ وے کہ ذکر کیتیاں گئیاں زباناں سنسکرت اتے مقامی اثراں دے پاروں وجود وچ نہیں آئیاں سگوں ایہدے الٹ ایتھوں دیاں قدیم زباناں اتے آریہ زبان دے لغتی

اثراں دا نتیجہ نیں۔ یعنی اینہاں دی ڈھلی شکل صورت تے آریہ زبان کوئی ذکر دے قابل اثر نہیں پا سکی۔

مقامی زباناں دی صرف نحو (گرامر) دے غیر آریہ ہون دا نظریہ تے ہن اک سند دا درجہ حاصل کر چکیا اے اپر زباناں دے ماہر حالی تیک ایہدے اتے اتفاق نہیں کر سکے کہ اینہاں زباناں دے لفظالی بھنڈار وچ غیر آریہ پکھاں دا تناسب کیہ اے۔ عالماں دے اک طبقے دا جیہاں وچ برائن ہاجسن (Brian Hodgson)، رابرٹ کاڈویل (Robert Caldwell)، ڈاکٹر گنڈرٹ (H. Gundert)، پادری کٹل (F. Kitle) تے ارنسٹ ٹرمپ (Ernest Trumpp) وغیرہ شامل نیں۔ خیال اے کہ مقامی زباناں وچ غیر آریہ عنصر دا تناسب کافی زیادہ اے۔ ڈاکٹر ٹرمپ نے اپنی تصنیف ''سندھی زبان دی گرامر'' (Grammar of the Sindhi Language) وچ بیان کیتا اے کہ سندھی زبان دے الفاظ دا (جو کہ لغوی اصوات رکھدے ہن) تن چوتھائی حصہ سلیتھنی یاں تاتاری (دراوڑی اتے منڈا) حلقے دیاں زباناں نال تعلق رکھدا اے۔ اینہاں دا آکھنا اے کہ شاید اک دن اجیہا آوے کہ جدوں اینہاں غیر آریہ عنصراں دا کھوج لاونا ممکن ہووے کہ اوہ کتھوں دی آریہ (یعنی سندھی) زبان وچ داخل ہویا۔ بشپ کاڈویل دا خیال اے کہ شمالی ہند دیاں زباناں دے لفظالی بھنڈار دا تقریباً دسواں حصہ غیر آریہ پکھاں اتے مشتمل اے اتے مرہٹی وچ ایس عنصر دا تناسب ویہہ فیصد اے۔ اگر پنجابی زبان دا مطالعہ ڈونگھی نظر نال کیتا جاوے تے ایہدے وچ وی دراوڑی اتے منڈ زباناں دا اینا کجھ موجود اے کہ ایہنوں کسے طراں وی نظراں توں اوہلے نہیں کیتا جا سکدا۔ ایس عنصر دا صحیح تناسب کیہ اے؟ حالی تیک ایس بارے وچ پک نال کجھ کہیا نہیں جا سکدا، ایہدے لئی اجے ہور کھوج لاون دی لوڑ اے۔

برِصغیر دیاں پرانیاں زباناں:

برِصغیر دیاں پرانیاں زباناں دے تجزیے توں پتا لگدا اے کہ آریاں دے اون توں پہلاں ایتھے تن وکھو وکھ لسانی حلقیاں دا دور دورہ سی: اول تے پہاڑی زباناں جیویں تبتی تے برمی اوہناں دا سلسلہ لداخ توں شروع ہو کے برِصغیر دے شمالی پہاڑی سلسلے دے نال نال ہوندا ہویا

برما، سیام، انام تے ہندی چینی تک جا اپڑیا اے۔ ایس وچ لداخ، کماؤں، نیپال، بھوٹان، سکم اتے ناگا قبیلیاں دے علاقے شامل نیں۔ ایس لسانی ٹولے نے شمالی ہند دیاں زیرِ غور زباناں اتے کوئی خاص اثر نہیں پایا۔ بھانویں ساڈے لفظالی بھنڈار وچ کوئی کوئی لفظ ایس ٹولے دا وی نظریں آ جاندا اے پر مجموعی طور تے ساڈیاں زباناں دے لسانیاتی مطالعے وچ ایس ٹولے نوں کوئی خاص مقام حاصل نہیں۔

دوجی بھیل، کول تے سنتھالی وغیرہ قبیلیاں دیاں زباناں نیں۔ جنہاں نوں منڈا حلقے دے ناں نال تعبیر کیتا جاندا اے۔ زباناں دے تجزیے توں پتا لگدا اے کہ ایس ٹولے نوں زبانے دے لحاظ نال دراوڑی حلقے اتے اپچ حاصل اے۔ برِصغیر وچ منڈا قبیلے دراوڑاں توں وی پہلاں موجود سن۔ دراوڑاں دے آون توں بعد ایہہ قبیلے کتے اینہاں نال رل کے آباد رہے تے کتے اینہاں ولوں وکھریاں دور دراڈے۔ شمالی ہند دیاں زباناں اتے ایس ٹولے دا کافی گہر اثر اے تے اینہاں زباناں ولوں گل کرن ویلے ایس ٹولے نوں کسے طراں اکھاں توں پروکھے نہیں کیتا جاسکدا۔

تیجا لسانی ٹولہ دراوڑی ٹولے نال تعلق رکھن والیاں زباناں تے مشتمل اے۔ موجودہ دور وچ ایہہ زباناں زیادہ تر جنوبی ہند دے حصے وچ پر چلت نیں۔ بلوچستان وچ براہوی قبیلیاں دی زبان وی ایسے سلسلے دی اک کڑی اے۔ تامل، تلگو، ملیالم، کناری اتے گونڈی وغیرہ ایس دیاں اہم شاخاں ہن۔ اجے تک برِصغیر دے شمالی حصے دے لسانی مطالعے دے لئی دراوڑی زباناں نوں غور دے قابل نہیں سمجھیا گیا، بھانویں زباناں اتے دراوڑی اثرات اینے گہرے اتے وسیع نیں کہ ایس پکھوں سنسکرت نوں دوجی حیثیت حاصل اے۔

پنجابی تے دراوڑی:

پنجابی زبان دی ای مثال لے لو، ایہہ نہ صرف اک لمے چوڑے علاقے وچ پر چلت اے سگوں ایہدی جھولی بے شمار زباناں دی لفظالی نال بھری ہوئی اے۔ باہر دیاں زباناں مثال دے طور تے عربی، فارسی، ترکی، یونانی، پرتگیزی اتے انگریزی تے اک پاسے خود ایس اتے برِصغیر دیاں زباناں دے اثرات وی مطالعے دا سدا دیندے نیں۔ ایس توں میری مراد ایہہ ہرگز

نہیں کہ اینہوں باقی ہم عصر علاقے دیاں زباناں اتے کوئی برتری حاصل اے۔ ایس تھیں میرا مقصد صرف ایناں ایں کہ جس طراں کہ پنج دریاواں دی سرزمین نے برِصغیر دی تاریخ بنان وچ ہمیشہ بڑا اہم کردار ادا کیتا اے، اتے پھر ایہہ علاقہ مختلف رہتل دیاں لہراں دی جُوہ بنیا رہیا اے ایس پاروں ایتھوں دیاں زباناں نوں صرف لسانی مطالعے دے لئی اک نمائندہ زبان دے طور تے گنیا جاسکدا اے۔ اردو دے نال نال پنجابی زبان دیاں مثالاں پیش کرن دی اک وڈی وجہ ایہہ وی اے کہ اپنی ماں دی زبان ہون دی حیثیت پاروں میں ایس بارے پورے یقین نال گل کتھ کر سکناں واں۔

ایہدے ٹاکرے خاطر اسیں مصدر ''مارنا'' بمعنی زدوکوب کرنا دی مثال لینے آں۔ مارنا خود سنسکرت وچوں بنیا ایں۔ اینہاں ای معنیاں وچ ''پیٹنا'' دا لفظ غالباً آریہ اصلے دا اے۔ ایپر سنسکرت وچ نہیں ملدا۔ شاید ایہہ انگریزی لفظ بیٹ (Beat) دا ہم اصل ہووے یاں پھیر ایس وچوں نکلیا ہووے۔ اینہاں ای معنیاں وچ تھلے لکھے دراوڑی الفاظ معمولی تبدیلی دے نال ایتھوں دی عام بول چال وچ پرچلت نیں:

تلگو، کناری، تامل: کٹو: مارنا، پیٹنا۔ شینا: کٹنا بمعنی مارنا

ملیالم: کٹوکا: سٹ لاونا۔ کوہستانی: پیسنا، کٹنا وغیرہ

براہوئی: کٹنگ: پیٹنا۔ اردو: کوٹنا

براہوئی: کھالد: بمعنی مارنا۔ پنجابی: کھلنا

گونڈی: جم: '' پنجابی: جھمبنا

سنتھالی: منڈاری: (منڈا ٹولہ) دل بمعنی مارنا، کٹنا، پیسنا وغیرہ

پنجابی: دلنا بمعنی مارنا، پیسنا

نت دیہاڑے بول چال دی پنجابی وچ دراوڑی اتے منڈا ٹولیاں دے کئے ای اجہے لفظ ملن گے جنہاں دی اصل شکل صورت وچ فرق آچکیا اے یاں پھر معنیاں وچ کسے حد تک تبدیلی پیدا ہو چکی اے۔ مثال دے طور تے پنجاب دیاں پنڈاں وچ جدوں ماں ذرا ناراضگی نال بچیاں نوں کھانا کھان لئی کہندی اے تاں اکثر ''کھانن لا، یاں صرف ''نن لا'' دے الفاظ استعمال کردی اے یعنی نن نا بمعنی کھانا۔ تامل، کناری اتے تلگو وچ کھانے نوں ''تنو'' اتے

ملیالم وچ ''تنوکا'' کہندے نیں۔ اتے ایہدے معنی عام طور تے ''نگلنا'' یاں بھکھیاں دی طراں کھانا وغیرہ دے نیں۔ تائے دانون نال وٹاندرا عام اے۔ سندھی وچ کھانے نوں ''جم'' اتے پنجابی وچ ''جھمبنا'' کہندے نیں۔ (پنجابی: اوہ بیٹھا بیٹھا دس روٹیاں جھمب گیا اے۔ یعنی اوہ بیٹھا بیٹھا دس روٹیاں کھا گیا۔) ایہہ الفاظ منڈا حلقے دیاں زباناں ساورا، سنتھالی اتے منڈاری وغیرہ وچ اینہاں ای معنیاں وچ ورتے جان والے لفظ ''جام'' یاں جومے، دی ای اک شکل اے۔ ایسے طراں پنجابی وچ کھانے دے لئی گھتنا بمعنی ٹھونسنا دا لفظ وی ورتیا جاندا اے۔ جس طرح کہ چھیتی چھیتی کھا، گھت لا، یاں صرف چھیتی چھیتی گھت لا، بمعنی جلدی جلدی کھالے۔ ایہہ لفظ اینہاں ای معنیاں وچ دراوڑی زباناں وچ وی ورتیا جاندا اے۔ جس طراں کہ تامل: کتو کو بمعنی نگلنا، ٹھونسنا اتے تلگو: گتو کو بمعنی چٹ کر جانا، دوجیاں دا جھوٹھا کھانا وغیرہ۔ انجے ای جیکر بچے ماں نوں کھانا کھان لئی زیادہ تنگ کر رہے ہون تاں اوہ غصے نال کہندی اے۔ ''جرا ساہ لوو ھنے توسا پکا دینی آں'' یعنی ذرا ساہ لوو ہنے کھانا پکا دینی آں ہن ایہہ ''توسا'' روٹی دے لئی تامل: توشائی، ملیالم: کناری اتے تلگو: دوسا، دی ای اک شکل اے۔ بعض دوستاں دا خیال اے کہ ایہہ فارسی ''توشہ'' بمعنی سفر دا سامان وغیرہ وچوں نکلیا اے۔ اپر غصے اتے سفر دے سامان وچ کوئی نسبت معلوم نہیں ہوندی۔ پنجابی اتے دراوڑی زباناں وچ گھر دے لئی وی سانجھے لفظ ملدے نیں جس طراں کہ:

تامل، ملیالم: کٹی۔ کناری: گڈی بمعنی گھر۔ پنجابی: کھڈی، کھڈا بمعنی چھوٹی کوٹھڑی، کھڈا بمعنی دڑبہ یاں گھونسلا وغیرہ وی ورتیا جاندا اے۔ ایسے طراں تامل، ملیالم: ال۔ کناری: الو بمعنی گھر پنجابی: آلا بمعنی گھروندا، آلنا بمعنی گھونسلا۔

ایسے طرح چندہ دا لفظ لے لو۔ اخباراں رسالیاں دا سالانہ چندہ، مسجداں، یتیم خانیاں وغیرہ دے روز روز دے چندے اتے ایہدے نال چندہ کھان والیاں دی اک جماعت ایہہ لفظ وی دراوڑی وچوں ای ایں۔ تے تامل: تنتوکا، ملیالم، تنتو دا، تلگو: تندو تے کناری: ڈنڈ بمعنی محصول اے۔ ایہدے علاوہ پنجابی ڈنڈ بمعنی جرمانہ وی ایسے سلسلے دی کڑی اے۔ ایسے طراں چونگی (محصول) وی اینہاں معنیاں وچ ای استعمال ہون والے تلگو لفظ ''سنکم'' تے ملیالم: ''چنکم'' تو نکلیا اے۔

پڑھن مگروں پتا چلدا اے کہ پنجابی زبان وچ زندگی دے نیڑے نیڑے ہر شعبے دے متعلق لفظالی بھنڈار وچ دراوڑی پکھ پائے جاندے نیں۔ ایس دراوڑی پکھ دی موجودگی نوں ایویں اک اتفاقی امر کہہ کے اکھیوں پروکھے نہیں کیتا جاسکدا۔ یاد رہوے کہ کئی اک دراوڑی اصلے دے الفاظ ظاہراً سنسکرت وچوں نکلے نظریں اوندے نیں پر حقیقت ایہہ وے اکثر اجہے الفاظ خود سنسکرت تے مقامی زباناں کولوں ادھار لئے ہن کیونکہ ایہہ الفاظ یاں ایہناں نال ملدے جلدے اصل الفاظ آریہ کنبے دیاں دوجیاں زباناں وچ نہیں ملدے۔

پنجابی تے دراوڑی زباناں وچ اضافی تے مفعولی علامتی سانجھ

پوٹھوہاری تے ملتانی بولیاں پنجابی زبان دیاں دو وڈیاں شاخاں نیں: پہلی پنجاب دے اپرلے حصے وچ پرچلت اے تے دوجی جنوب مغرب وچ۔ ایہناں دوناں بولیاں نوں منجھلی (مرکزی پنجابی) دی نسبت ایہہ وکھیواں حاصل اے کہ ایہہ کناریاں تے واقع ہون دی وجہ پاروں باہرلے حملیاں دے لسانی اثراں توں بچیاں رہیاں نیں۔ ایہو وجہ اے کہ اج وی ایہناں وچ قدیم عنصر دی جھلک نظر آوندی اے۔ اجہیاں ای کجھ جھلکیاں دا مختصر جیہا جائزہ پیش کرنے آں۔

اسیں پوٹھوہار دے قدیم شہر ٹیکسلا وچ کھیڈے جان والے اک دکھانت توں اپنی بحث شروع کرنے آں۔ آہندے نیں کہ مہاراجہ اشوک دے ولی عہد وردھن دیاں اکھاں بڑیاں خوبصورت سن۔ اتے ایتھوں دے لوگ اوہنوں ایس صفت پاروں ''کنال'' آکھدے سن۔ روایت اے کہ شہزادے دی مترئی ماں مہارانی تیشیا رکھشا نے اوہدے اتے اپنی محبت دے ڈورے پاؤنے چاہے تے کافی پھند فریب کھیڈے اپر اوہ اپنے مقصد وچ ناکام رہی۔ اتے آخر اوہنے اپنے انتقام دی اگ بجھان خاطر اوس شہزادے دیاں خوبصورت اکھاں کڈھواسٹیاں۔

سوال ایہہ دے کہ اج توں کوئی سوا دو ہزار سال پہلاں پوٹھوہار دے لوک ایس شہزادے نوں اوہدیاں خوبصورت اکھاں پاروں ''کنال'' کیوں کہندے سن؟ یعنی کنال اتے اکھاں وچ آپس دا کیہ رشتہ اے؟ بعض حضرات نے ایہدا اویرا کر دیاں لکھیا اے کہ ہماوت دیس وچ ایس ناں دا اک خوبصورت اکھاں والا پرندہ ہوندا اے اتے ایس نسبت نال اوہدا ایہہ

ناں پے گیا۔ ایہہ خوبصورت اکھاں تے کناں دے آپو وچ دے رشتے دا سوال فیر وی وچ ای رہیا۔ برِصغیر پاک و ہندے دے مختلف لسانی ٹولیاں دلے جھاتی ماریئے تے دراوڑی ٹولے دیاں زباناں وچ اکھ لئی ہیٹھاں لکھے الفاظ ملدے ہن:

تامل، ملیالم، کناری، کولائی: کن   تلگو، تولو، گڈابا اتے کوئی وغیرہ: کنو

کورخ، براہوئی: خن

''ل'' دا لاحقہ وصفی علامت دے طور تے استعمال ہویا اے۔ اج وی ایہہ لاحقہ پنجاب وچ عام پرچلت اے، جیویں کہ کسے دا ڈھڈ ودھیا ہووے تے اوہنوں ''ڈِھڈل'' (ڈھڈ بمعنی 'پیٹ') کہندے نیں۔ وڈے دنداں والے نوں ''دندل'' تے وڈیاں اکھاں والے نوں ''اکھل'' وغیرہ۔ ایس طراں ''کن'' دینال وصفی علامت ''ل'' دے لاحقے نال جو اسم صفت وجود وچ آوندا اے اوہدے معنی موٹی اکھ والایاں خوبصورت اکھاں والا بندے نیں۔

جیکر گل صرف ایسے اک قصے کہانی تک ای ہوندی تاں اسیں ایہنوں اتفاقی امریاں زیادہ توں زیادہ مستثنیات وچ شمار کرن وچ حق بجانب ہوندے۔ ایہہ پنجابی تے دراوڑی زباناں وچ آپو وچ دی صوتی تے گرامری برابری تے نالے لفظالی بھنڈار دی ڈونگھی سانجھ دی موجودگی وچ ایس قسم دیاں مثالاں توں نظراں چرا نہیں سکدے اپنے نقطۂ نظر دے ویروے لئی اسیں دراوڑی تے پنجابی وچ اضافی تے مفعولی علامتاں دی سانجھ دی مثال پیش کرنے آں۔

پوٹھوہاری وچ پنجابی زبان دیاں دوجیاں بولیاں وچ پرچلت علامت تے اضافت ''دا'' دے الٹ ''نا'' دی علامت ورتی جاندی اے۔ جس طراں کہ راولا ناپنڈی (راولاں دا پنڈ) ماہئے ناپکھی (محبوب دا پکھا) پوٹھوہار دے شاعر باقی صدیقی (جیہڑے ٹیکسلا دے واسی سن) دے پنجابی کلام وچ دی اجہیاں مثالاں ملدیاں نیں جس طرح کہ

تینڈی اکھیاں نی لو
مینڈے دلے نا قرار
تینڈے شملے نی چھاں
مینڈا ہار تے سنگار

ترجمہ: تیری آنکھوں میں (محبت) کی چمک
میرے دل کا قرار ہے
تیرے طرّہ کی چھاؤں
میرا ہار اور سنگار ہے

پوٹھوہار دا علاقہ گندھارا دی قدیم رہتل دا مرکز وی رہیا اے تے مہاراجہ کنشک دے عہد وچ ایتھوں دے نویں آباد کار، فوجی خدمتاں، بدھ مت دی تبلیغ تے دوجے کاروباری سلسلیاں دی وجہ پاروں ایتھوں نقل مکانی کر کے وسط ایشیا دی کشن سلطنت وچ آباد ہو گئے سن۔ ایہہ وجہ اے کہ اج وی روسی ترکستان دے علاقے وچوں دریافت ہون والے گندھارا رہتل دے آثاراں وچوں خروشتی لکھتاں وچ ایسے علامت اضافت دے ورتارے دا کھوج ملدا اے جس طراں کہ شارسین نی پترا بالاسین (شارسین دا بیٹا بالاسین) پپیانی بھوم پراسیہ (پپیا دی زمین دے بارے وچ) سانگلانی کاچوتو ساچوری داگا (سانگلا دی کاچونو نے چوری کیتی) دراوڑی ٹولے دیاں بعض زباناں وچ ''نا'' (مادہ نون) علامت دے طور تے استعمال ہوندا اے جس طراں کہ:

براہوی: باسنی ناموسم: (باسنی: گرمی) گرمی دا موسم
سراواں نا بھلا سردار: (بھلا: بڑا)، سراواں دا وڈا سردار

کناری: بیلگ اینا پتریک: (بیلگ: صبح۔ پتریک: اخبار) صبح دا اخبار۔ ہنینا توٹا: (ہنو: پھل۔ اینا: علامت اضافت۔ توٹا: (باغ) پھلاں دا باغ۔ ہڈگینا یجمانہ: (ہڈگو: بحری جہاز۔ اینا: علامت اضافت۔ یجمان: مالک) ناخدا

تامل: پونم، کڑم: (پون: پنا، سونا۔ کڈم: برتن) سونے کا برتن۔ اترن کرئی: (اتر: دریا۔ کرئی: کنارا) دریا دا کنارا۔ ''نا'' دی علامت دا استعمال ایتھوں تیک ای محدود نہیں سگوں برِصغیر دیاں کئی دوجیاں زباناں وچ وی ایہدیاں مثالاں ملدیاں نیں جس طراں کہ:

گجراتی: تبت سنو دافائدہ: کالجے نی چھوکریاں پتانا کھ نی سندرتا مائے تبت سنو ووارے پسند کرے چھے۔
(تبت دا فائدہ: کالج دیاں کڑیاں اپنے چہرے دی خوبصورتی دے لئی تبت سنو ہمیشہ

پسند کردیاں نیں۔)

پوربی: ہمنا سگلا بھات کھایت گئو (ساڈے سارے چول کھا گئے) تمنا بات ہم کو بھاوت نہیں (تہاڈی گل سانوں پسند نہیں) (سید قدرت نقوی ہوراں توں نقل کیتا گیا)

دکنی وچ اسمائے ضمیر دے نال 'ن' دی علامت اضافت دا استعمال عام اے، جیویں:

غیر جب لیوے تمن نام ہووے میرا دہن تلخ
شکر و شہد پلاویں تو نہ جاوے دو سخن تلخ

(محمد قلی قطب شاہ، 1580ء تا 1611ء)

چلے چندنی میں جب لشک پیو ہمارا
اونن عکس دیپے چندر تھے اپارا

(قطبا)

سہیلی نہ کر توں ہمن سینے دند
کہ میں بوجھے ہوں تیرے سب چھند بند

پنجاب وچ وی ایس علامت اضافت دی ورتوں دیاں مثالاں ملدیاں نیں جس طراں کہ:

تم اوراں سے پیاری سوکھ کرت ہیں
ہمن سے برہنی سو دوکھ بھرت ہیں

(محمد افضل پانی پتی، 1672ء)

کلام العشق ہمنا کوں سنا حکمت سوں منطق سوں
وگرنہ اس مطول کوں رکھا تھا مختصر کر کر!

(ناصر علی سرہندی، معاصر ولی دکنی)

اسطراں اردو تے پنجابی وچ اپنا، اپنے اتے اپنی وچ نا، نی، نے تے نی علامت تے اضافت دے طور تے ورتے جاندے ہن۔

دراوڑی زباناں وچ ''نا'' دے علاوہ تا ''ٹا'' دا، ڈا تے را دے ٗا حقے وی مختلف حالتاں تے مختلف زباناں وچ اضافی علامتاں دے طور تے پرچلت نیں جیہارا وچ کہ ''دا'' دی

علامت عام طور تے ورتیندی اے۔ جس طراں کہ:

تامل: چلپادی کڑم: (چلپا: گٹے۔ کڑم: کڑے) پیراں دے کڑے یعنی پازیب، جھانجھر۔

کناری: چناں دا سرپلی: (سونا۔ سرپلی: زنجیر) سونے دی زنجیر

تلگو: واری دی: (واری: وہ بمعنی اوہدا)

بعضے ویلے دوجیاں اضافی علامتاں دے نال نال ''نا'' دی علامت دا الحاق وی کر دیندے نیں جس طراں کہ کناری وچ تمہارا یعنی ''تم کا'' دے لئی نی دو دی تھاں (نی: تم) دے نینا دو پر چلت اے۔ ایسے طراں تامل وچ ''اس کا'' دے لئی ''اڈ دد یا'' دی تھاں (ادو: وہ) دے ادن دنیا تے تمبی ادو (تمبی، چھوٹا بھائی) دی تھاں تے ان دو بمعنی چھوٹے بھائی دا کہندے ہن، ایسے طراں ایہی صورت پنجابی دی لہندی بولی وچ وی موجود اے۔ جس طراں کہ مرکزی پنجابی ''اوہ دا'' (اس کا) تساڈا، (تمہارا) توں لہندی وچ ''اوہندا'' تے 'تساںڈا' وغیرہ آکھدے نیں۔ ایسے طراں پوٹھوہاری وچ پرچلت ''مہاڑا'' پنجابی تے اردو ''میرا'' دی لہندی شکل ''میںڈا'' اے۔

اپنے نقطۂ نظر داہور ویروا کرن لئی اسیں تھلے دراوڑی زباناں دی اضافی حالت دی گردان دی مثال پیش کرنے آں تا کہ ایس توں اضافی لاحقیاں دی ورتوں دا ٹھیک طراں اندازہ کیتا جا سکے۔

'مار' دے معنی درخت، دی اضافی حالت دی گردان

	تامل	ملیالم	کناری	تولو	کورگ
واحد:	مارات اینا	مارات ان	مارادا	ماراتا	مارات را
					درے
جمع:	مارن گل اینا	مارانا لوڈے	مارا گل آ	مارو کول اے	......

کجھ حضرات نے ایس ''نا'' دی علامت نوں سنسکرت دے بعض اسماں دی اضافی حالت وچ پرچلت جمع دی علامت ''انام'' ملاؤن دی کوشش کیتی اے۔ جنہوں کسے طراں وی ٹھیک قرار نہیں دتا جا سکدا۔ ویروے لئی تھلے دی گردان ویکھو:

سنسکرت وچ اسماں دی اضافی حالت دی گردان

	دھی (خیال)	بھو (زمین)	ندی (ندی)	ودھو (عورت)
واحد:	دھیاہ	بھوواہ	ندیاہ	ودھواہ
تثنیہ:	دھیوہ	بھووہ	ندیوہ	ودھووہ
جمع:	دھیام	بھووام	ندی نام	ودھونام

جیویں ایس گردان توں پتا لگدا اے کہ سنسکرت وچ زیادہ تر 'آہ' والا حقہ اضافت دے طور تے ورتیا گیا ہویا اے۔ ایس بکھ وچ ویروے دے لئی تھلے کجھ مثالاں پیش کیتیاں جاندیاں نیں:

وکرماہ سبھا: وکرم دا دربار

امرتسیہ سر: امرت سر دا تلاء

راکشا کلنتر: راکشس دی زنانی

ایس حالت وچ جد کہ اردو، پنجابی ''را'' پنجابی ''دا'' تے 'ڈا' لہندا، 'نڈا' تے پوٹھوہاری ''نا'' دیاں اضافی علامتاں دا سنسکرت نال کوئی تعلق نہ جوڑیا جا سکے تے ایہدے الٹ برِصغیر دیاں آریاں دے آون توں پہلاں دیاں پرچلت زباناں وچ وی ایہی علامتاں مسلسل ورتیندیاں ہون تے پھیر اینہاں دی اصل دی تلاش لئی صرف اٹکلاں تے قیافیاں اتے بھروسہ کرنا کتھوں تیکر جائز تے مناسب اے۔ ظاہر اے کہ ایہہ علامتاں سدھیاں سا ہویاں دراوڑی زباناں دے ورثے نال تعلق رکھدیاں نیں۔

تقابلی خاکے

(اردو)

جسمانی اعضاء

نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
	دراوڑی گروہ کی زبانیں						مغربی پاکستان کی زبانیں		
۱	مُکم مورائی	مُکم —	مُکا مورے	مُکمو مورا	کولامی : مُکم کورخ : مُک	مُنہ ، چہرہ ، سامنا	مُکھ مُکھیا	مُکھ مُکھیا	مُنہ ، چہرہ ، سامنا ، شروع سردار ، بڑا آدمی
	مُکڑی	مُکاڑو	—	—	—	سامنا ، شروع ، بڑائی	مُکھڑا مُورا	مُکھڑا	مُنہ ، چہرہ سامنا
۲	مُونشی	مُونی	—	مُومو	ٹوڈا : مُون ٹوڈا : مونار	مُنہ سامنا ، چہرہ مُہرہ	مُوں مہاندرا	مُنہ —	مُنہ (سندھی : مُونہن) چہرا مُہرہ ، خد و خال
۳	وے	وے	بئی	—	براہوئی : بئی	مُنہ	وات (ملتانی)	—	مُنہ (سندھی : وات)
۴	مُونٹ	مُونٹ	مُونڈ	—	پارجی : سونڈ	چونچ، ہونٹ، تھوتھنی	مُن	مُونڈ	تھوتھنی ، ہاتھی کا مُونڈ ۔ (سندھی : سونڈھ)
۵	—	—	ڈڈوائے	ڈواڈے	—	جبڑے ، رخسار	جباڑا	جباڑا	جبڑا (سندھی : جاڑی)

۶	تالاق	تالا	تالا	—	کونڈی : تالا لوڈا ، کوٹا : تال کولامی ، کوئی: تالو	سر ، چوٹی ، تالو	تالو	تالو	سر ، چوٹی ، سقف دہن (سندھی : تارون)
۷	—	—	گڈا	گڈ امو	تولو : گڈا	ٹھوڑی ، وہ داڑھی جو صرف ٹھوڑی پر ہو	کھودی	—	وہ داڑھی جو صرف ٹھوڑی پر ہو (سندھی : کھودی)
۸	چوٹی	چوٹی کا	سوڈو	—	کوڈاگو : چوڈی پارجی : چُوٹا	بالوں کا جوڑا ، کلغی، تاج، بالوں میں پھول سجانا، گوندھے ہوئے بال	جوڑا	جوڑا	سر کے گوندھے ہوئے بال بالوں کا جُوڑا
۹	—	پُوٹا	—	—	کولامی : پُور نائیکی : پُر	ملائم بال ، نرم پر ، پلکوں یا ابروؤں کے بال	پُر	—	نرم بال ، اُون
۱۰	پُوچو	—	پوچو	پوچو	—	اون ، نرم بال	پشم	پشم	اونؒ ، نرم بال(سندھی : پشم)
۱۱	کڑتو	کڑتو	کاٹو	گنٹو	گڈاپا : گڈو تولو : کنٹیلو	گردن	کانٹا کنٹھا گھنڈی	گردن کنٹھا	گردن ، گلا گلے کا زیور (سندھی ، کنٹھو) حلق وغیرہ
۱۲	—	—	—	—	براہوئی : کچھ	بغل	کچھ	—	بغل (سندھی : بغل)

نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
دراوڑی گروہ کی زبانیں							مغربی پاکستان کی زبانیں		
۱۳	—	—	ممٔو	—	تولو : ممّا پارجی : مما	پستان ، دودھ	ممّا	—	پستان
۱۴	—	—	پوٹ	پوٹا	تولو : پوٹ کولامی، پارجی: پوٹا	پیٹ	پوٹا	پوٹا پیٹ	پیٹ (خاص کر پرندوں کیلئے) پیٹ (سندھی : پیٹ)
۱۵	ٹونٹی	ٹونٹی	—	—	تولو : توند	بڑا پیٹ	—	توند	بڑا پیٹ (سندھی : ڈھڈ)
				ڈوڈو	—	بڑے پیٹ والا	ڈھڈو	—	بڑے پیٹ والا
۱۶	—	—	—	—	براہوئی : پنی	پنڈلی	پنجنی	پنڈلی	پنڈلی (سندھی : پنی)

رشتہ جات

نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۱	اماں	اماں	اماں	اماں	براہوئی : اماں	ماں، دادی، بزرگ عورت	اماں	اماں	ماں ، دادی ، بزرگ عورت

	اسائی	—	—	—	—	ماں ، دادی	مائی	—	ماں ، دادی ، بزرگ عورت
	—		ابا امے	—	—	ماں	امبو امبڑی	—	ماں (سندھی : ماء) (سندھی : امبڑ)
٢	—	—	—	اپّا	تولو : آپے	ماں	بے بے	—	ماں (آپا : بڑی بہن)
٣	آئی	—	—	—	—	رضاعی ماں	—	آپا	دائی ، بچوں کے لیے رکھی ہوئی خادمہ
	تائی	تائی	—	—	—	ماں	تائی	تائی	تایا کے گھر والی (سندھی : تائی)
٤	آپّن آپُو	آپُن	اپّا	اپّا	—	باپ	ابّا بپو	ابّا	باپ (سندھی : ابو)(سندھی : بپو)
٥	تاتا	تاتن	—	—	—	باپ ، دادا	تایا	تایا	باپ کا بڑا بھائی(سندھی : تایا)
							دادا	دادا	دادا (سندھی : ڈاڈو)
٦	اپی	—	—	آپا	—	بڑی بہن	آپا	آپا	بڑی بہن
٧	مامن	مامن	ماما	ماما	براہوئی : ماما	ماموں	ماما	ماموں	ماں کا بھائی (سندھی : ماسو)
٨	مامی	—	—	—	تولو ، پارجی: مامی	ممانی	مامی	ممانی	ماموں کی بیوی (سندھی : مامی)

دراوڑی گروہ کی زبانیں							مغربی پاکستان کی زبانیں		
نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۹	وٹووائی	—	—	اٹاڈی	—	دلہن ، بیوی ، عورت	وہٹی	—	دلہن ، بیوی
۱۰	—	—	—	کوڈالُو	براہوئی : گنڈی گونڈی : کوربار کولامی پارجی: کورل	بیوی بہو	—	—	چولستانی(پنجابی : کُڑی بنی بیوی ، بہو سندھی :- کنوار : بیوی
۱۱	—	—	—	—	گونڈی : اسکنا	بیوی	سوکن	—	دوسری بیوی ، سوت
۱۲	ناٹُون	—	نادنی	—	—	نند : خاوند کی بہن	ننان	نند	خاوند کی بہن(سندھی : ننان)
۱۳	چٹلاتی	—	—	چیلی	کولامی : سیلے	سہیلی، نوکرانی، عورت	سہیلی	سہیلی	سکھی (سندھی : ساہیلی)
							سالی	سالی	بیوی کی بہن

									ملتانی، تولی (پنجابی)، سندھی:- زال : بیوی ، عورت
١۴	—	—	—	لیٹا	گونڈی : لوڈا	چھوٹا ، چھوٹی عمر کا	لوڈا	—	چھوٹا (غالباً اردو "لڑکا" بھی اسی سے مشتق ہے)
							لوڈی	—	چھوٹی
١۵	مانا	مانم	—	مانمو	مالتو : مانیئے	وابستہ ہونا، شادی کرنا، پیار کرنا	منگنا	منگنی	نسبت ٹھہرانا شادی کی پہلی رسم
							مانئیاں	—	شادی کی ایک رسم جب کہ شادی سے کچھ دن پہلے عورت کو علاحدہ کمرے میں بٹھادیتے ہیں
١٦	—	—	بیاکا	ویامو	تولو : بی گے	شادی کا رشتہ	ویاہ	بیاہ	شادی (سندھی : ویھانو)
١۷	کٹی	کٹی	—	—	—	گھر، گھرانہ ، خاندان، قبیلہ	کوڑما	کنبہ	قبیلہ ، خاندان ، رشتہ دار سندھی:- کُٹُب: قبیلہ، خاندان
	کٹمبو	کٹمبو	—	—	براہوئی : کٹبا کوٹا : کڑمہ	کنبہ، خاندان، رشتہ دار	کُڑم	—	سمدھ، سسرال، سُسر کا خاندان
	کٹمائی	—	—	—	—	رشتہ داری، قبیلے کا رشتہ	کڑمائی	—	شادی کی رشتہ داری

نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
	دراوڑی گروہ کی زبانیں						مغربی پاکستان کی زبانیں		
۱۸	گیل	—	کیلے	—	—	رشتہ داری ، بھائی چارہ ، گروہ بندی	کل	کل	پشتو:- خیل: قبیلہ، خاندان
	کیلائی	—	—	—	کوئی : کلامبو	قبیلہ ، خاندان ، نسل ، گروہ	—	—	گھرانہ (یہ اصطلاح دراوڑی اور منڈا گروہ میں مشترک طور پر مستعمل ہے)
۱۹	پوڈران	پیران	پوڈایکا	پڑا	—	غیر ، اجنبی ، دوسرا	پرابا پروہنا	پرایا	غیر مہمان
	عالم حیوانات								
۱	—	—	—	کرڈامو	کولامی : گورم نائیکی : گھوڑم کونڈا : گوڑم	گھوڑا	گھوڑا	گھوڑا	گھوڑا (سندھی : گھوڑو)

۲	—	—	کٹے	گدیڈا	کولامی : گڈی پارجی : گدے تولو : کٹے	گدھا	گدھا کھوتا گدیں	گدھا — —	گدھا (سندھی : گڏھ) گدھا
۳	ایڑو	ایڑو	—	—	—	مویشی ، نرچوپایہ ، بیل	وہیڑا	—	بیل ، بچھڑا (سندھی : وبھڑو)
	—	—	—	—	کوٹا ، ٹوڈا : ایڑ	بھینسا			
۴	ایڑوئی	ایڑوما	ایے	اینومو	کوڈاکو : ایے	بھینس	مہیں	ـ	بھینس (سندھی : مینھن)
۵	کٹا	کٹا	کلاسو	—	—	کاٹے یا بھینس کا بچہ ، بچھڑا	کٹا	کٹڑا	بھینس کا بچہ ، بچھڑا
٦	مٹیل	مٹیل	مٹیلا	—	کوئی : میلو تولو : میرو	مور	مور	مور	ایک خوبصورت پرندہ (سندھی : مورو)
۷	رچتی	رچتی	ربتی	رچھو	—	سیپ/سیپ کا چمچ	رہبتی	سیپ	سیپ (سندھی سپی)
۸	پال	پال	پالو	پال	براہوئی : پال	دودھ	بوہلی	—	مویشیوں کاپہلے دوتین دن کادودھ
							پلاوا	—	دودھ دینے والا جانور

نمبر شمار	دراوڑی گروہ کی زبانیں						مغربی پاکستان کی زبانیں		
	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۹	—	—	—	—	براہوئی : بگ	گائے بھینسوں کا گلہ	وگ	—	گائے بھینسوں کا گلہ
۱۰	—	—	—	—	براہوئی : ڈاچی	اونٹنی	ڈاچی	—	اونٹنی (سندھی : ڈاچی)
۱۱	تاتائے	تاتا	—	—	—	طوطا	توتا	طوطا	طوطا (سندھی : طوطو)
۱۲	کُروا	کُروا	—	—	—	فاختہ	گھگی	—	فاختہ
	سامان خورد و نوش								
۱	نیر	نیر	نیر	نیرو	تولو : نیرو	پانی	نیر	—	پانی (سندھی : پانی)
۲	پونائی	پرنال	پونال	—	—	پانی	پانی	پانی	پانی (منڈا اور دراوڑی گروہ میں مشترک)

۳	—	روٹی	روٹی	روٹ	تولو : اوڈے	روٹی	روٹی روٹ	روٹی —	روٹی (سندھی : روٹی) بڑی روٹی پشتو :- ڈوڈے : روٹی
۴	—	—	—	—	کولامی : اِپاتی ناٹیکی : اِپات	باریک روٹی	چپاتی	چپاتی	ہلکی روٹی
۵	—	—	—	—	کوڈل ، کورخ ، کوئی } مالجی	چاول	مونجی	—	چاول
۶	—	پاتا	—	—	—	وہ چاول جس کا چھلکا ابھی نہ اتارا گیا ہو	—	بھات	موٹا چاول ('بھتہ' اسی سے مشتق ہے)
۷	سور	—	—	—	قدیم تامل : چور	چاول	چول	چاول	(سندھی سارہوں)
۸	آن	آن	انی	—	تولو : انسو	خوراک، ابلے ہوئے چاول ابلے ہوئے دال چاول	اناج آن	اناج —	غلہ کوئی بھی کھانے کی شے نیز ابلے ہوئے دال چاول
۹	پاہم	پاہم	پاپڈی	—	تولو : پاپڑم	پاپڑ : چنے کی کاغذی روٹی	پاپڑ پاپا	پاپڑ —	پاپڑ چھوٹی ڈبل روٹی
۱۰	کڑی	کڑی	کڑی	—	—	سبزی یا گوشت	کڑھی کڑاہ	— —	بیسن کا سالن حلوا

دراوڑی گروہ کی زبانیں							مغربی پاکستان کی زبانیں		
نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۱۱	—	—	آنڈی	—	تولو ، کوٹا : آنڈی لوڈا : آڈی	کھو کھلے بانس کا برتن دودھ دوہنے کا برتن ، مٹی کا برتن	ہانڈی	ہنڈیا	سالن بنانے کے لیے مٹی کا برتن
۱۲	کوٹی	—	کوڈی	—	کوڈاگو : کوڈی	ابالنا ، گرم کرنا	کاڑھنا	کاڑھنا	ابالنا ، اچھی طرح پکانا
۱۳	—	اٹو	اڈ کے	—	تولو : اڈی گے	پکانا ، ابالنا	تڑکنا	—	بھوننا ، بگھارنا
۱۴	تالی	تالی کا	تالی سو	تالنچو	—	تلنا ، بھوننا ، بگھارنا	تلنا	تلنا	(سندھی : ترن)
۱۵	کنٹو	—	کٹا	گٹو	تولو : گٹو	ترش	کھٹا	کھٹا	ترش
۱۶	کار	کارم	کارا	کارو	براہوئی : کھارین	نمکین ، تلخ	کھارا	کھاری	بہت نمکین
۱۷	کاڑُو	کاڑُوکا	—	—	—	کڑوا	کوڑا	کڑوا	کڑوا (سندھی : کوڑو)
۱۸	مُمبی	مُتونبم	مُتُونبا	مُتونبی	براہوئی : مُمی	کدو	تونبا	—	خشک کدو

۱۹	—	—	بڈنے	ونگا	کولامی : ونگے مالتو : بٹنگو	بینگن	وینگن بتاؤں بھٹے	بینگن	بیگن (سندھی : واگن)
۲۰	مٹرائی	مومٹرا	—	—	کوڈاگو : مُٹرے	مٹر .	مٹر	مٹر	مٹر (سندھی : مٹر)
۲۱	مُولا	مُولنگی	مُولانگی	مولانگی	تولو : مولانگی	مولی	مولی	مولی	مولی (سندھی : موری)
۲۲	آڑنتو	آڑنو	آردو	—	—	ماش کی دال	—	اَرد	ماش کی دال
۲۳	مِلکو	—	—	—	—	کالی مِرچ	مِرچ	مِرچ	(سندھی : مرچ)
	—	مِلاکُو	مِرسو	—	کوٹا : مِلشو	سرخ مِرچ	—	—	—
۲۴	کنٹ	—	گڈی	گدا	تولو : کنڈی	گنٹھی دار جڑ	کنڈی	—	جیسے شکر کندی یعنی میٹھی جڑ
۲۵	ایل	ایل	ایل	—	کوڈاگو : ایلی	تِل	تِل	تِل	تِل (سندھی : تر)
۲۶	—	—	ایلاکی	ایلاکی	کوڈاگو · ایلاکی	الائچی	لاچی	الائچی	الائچی (سندھی ایلاچی)
۲۷	کوپاری	کوپرا	کوپری	کوپری	تولو : کوپرا	ناریل	کھوپا	کھوپرا	ناریل

ضروریات خانہ داری

نمبر شمار	دراوڑی زبانوں میں عمومیت کے ساتھ مستعمل	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۱۰	آری	کاٹنا	آری	آری	لکڑی چیرنے کا آلہ
			داتری	—	(دانت + آری) درانتی
			—	درانتی	دانت آری کی تقلیبی صورت
۲	آرا	کپڑا ، دھجی	ایرا	—	کپڑے کا چھوٹا ٹکڑا
۳	آلے	بیلنا	ویلنا	بیلنا	(سندھی : ویلن)
۴	کٹلی	چارپائی	کھٹ	کھاٹ	چارپائی (سندھی : کٹ)
			کھٹڑی	—	چھوٹی چارپائی
۵	کڑک	دروازہ	کھڑک	کواڑ	دروازہ
۶	کرنٹی	چمچ	کرنڈی	—	معماروں کا چمچ نما اوزار
۷	کوڈا	مٹکا ، گھڑا	گھڑا	گھڑا	—

۸	کٹوا	پانی ڈالنے کا چھوٹا برتن	کڑوا کٹوی	— —	ایک کوزہ نما برتن(سندھی : کڑوا پانڈی
۹	کتالی	ایک قسم کی گینتی	کندھالی	کدالی	کدال
۱۰	کوتانی	پانی کا برتن	کُونا	—	مشکیزہ
۱۱	کوٹا	چھوٹی ٹوکری	کوٹا	—	چھوٹی ٹوکری
۱۲	چاٹی	مٹی کا برتن ، مٹی کا گھڑا	چاٹی	چاٹی	گھڑا (سندھی : چاٹی)
۱۳	چٹا	چٹائی	چٹائی	چٹائی	—
۱۴	کُوٹا	کِیلا	—	کھُونٹا	کِیلا (سندھی : کھوٹا)
۱۵	تنتو	دھاگہ	تند	— تانت	دھاگہ رسی ، ڈوری (سندھی : تانت)
۱۶	ڈار	رسی ، دھاگہ	ڈور	ڈوری	دھاگہ ، رسی (سندھی : ڈور)
۱۷	چمٹا	دستپناہ	چمٹا	چمٹا	دستپناہ (سندھی : چمٹو)
۱۸	کوڈا	دیوار	کندھ	—	دیوار

نمبر شمار	دراوڑی زبانوں میں عمومیت کے ساتھ مستعمل	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۱۹	کِنکی	کھڑکی	کِھڑکی	کِھڑکی	(سندھی : کھڑکی)
۲۰	رجو	رسا	رسا	رسا	(سندھی : رسو)
			لج	—	بڑا رسا
۲۱	چھاتلا	چھاج	چھج	چھاج	
۲۲	منجھ	چارپائی	منجی	—	چارپائی
۲۳	سِل	پتھر	سِل	سِل	پتھر کا چپٹا ٹکڑا (سندھی : سل)
۲۴	تالی کا	طشتری	تھالی	تھالی	طشتری (سندھی : تھالھی)
۲۵	گدوک	بیٹھنے کی جگہ ، تخت	گدی	گدی	بیٹھنے کی چٹائی ، تخت، سجادہ نشینی سندھی :۔ گدی : ایضاً گدو

زیورات و ملبوسات

۱	اکا ، پگا تلگو : تالا پگ	رسا سر پر لپیٹنے کا رسا یعنی پگڑی	پگ پگڑی واگ	پگڑی باگ	دستار (سندھی : پگڑی) لگام کی رسی (سندھی : واگ)
۲	آنسو	دامن ، کپڑے کا سِرا	—	آنچل	دامن ، دوپٹے کا سِرا
۳	کوٹو	کپڑے کا کنارہ ، کپڑوں کے کناروں پر لگائی جانیوالی کناری	گوٹ گوٹا	گوٹ گوٹا	سادہ کناری (سندھی : گوٹ) طلائی یا روپہلی کناری (سندھی : گوٹا)
۴	پٹو	ریشم	پٹ	—	ریشم (سندھی : پٹ)
۵	چپالو ، سَپل	جوتے	چپل	چپل	چپلی (پشتو : چپل)
۶	کیری	جوتے	کھیڑی	—	جوتے
۷	براہوئی :	جوتے	لِتر	—	جوتے
۸	کچ	لنگوٹ	کچھا	کچھ	دھوتی ، لنگوٹ
۹	کال	پاؤں	کھلا	—	جوتے ، پاؤں

نمبر شمار	دراوڑی زبانوں میں عمومیت کے ساتھ مستعمل	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۱۰	اٹی کاٹے	سونے کے سکوں یا قیمتی پتھروں سے بنا ہوا ہار	تنکا	—	چاندی یا سونے کے سکوں سے بنا ہوا ہار
۱۱	اوٹو	بچوں کے سونے یا چاندی کے کڑے	پاؤنٹے	—	(پاؤں + اٹے) بچوں کے پاؤں میں پہننے کے سونے یا چاندی کے کڑے
۱۲	کاٹی	گلے کا ہار ، جانوروں کے گلے میں خوبصورتی کے لیے ڈالنے والی رسی	کانی	—	ہاتھ یا گلے میں پہننے کیلئے دھاگے کا ہار ، جانوروں کے گلے میں خوبصورتی کیلئے ڈالی جانیوالی رسی
۱۳	گجرے	پاؤں کا کنگن خاص کر جس پر گھنگرو لگے ہوں	گجرا	گجرا	ہاتھ کا کنگن ، پھولوں کا ہار
۱۴	کنکن	کنگن	کنگن	کنگن	(سندھی : کنگنا)
۱۵	کڑکا	کنگن - کوئی بھی گول کڑی	کڑے	کڑے	(سندھی : کڑو)
۱۶	بالے	کوئی بھی گول کڑی نما زیور	والی	بالی	کانوں میں پہننے کا کڑی نما زیور

١٧	ابھر نام	زیور	—	ابھرن	زیور
١٨	مودیرا	انگوٹھی	مُندری	—	انگوٹھی (سندھی : منڈی)
			مُندران	—	کانوں میں پہننے کی بڑی بالی
١٩	وجیرا .	ہیرا	ہیرا	ہیرا	(سندھی ہیرو)
٢٠	موتو	موتی	موتی	موتی	(سندھی : موتی)
			پیشہ وارانہ نام		
١	دلال	آڑھتیہ ، کمیشن ایجنٹ	دلال	دلّال	
			دلّا		بازاری عورتوں کا دلال
٢	گماشتہ	محرر ، منشی	—	گماشتہ	محرر - سیٹھ کا خاص ملازم
٣	منیم	مُکھیا - محکمہ مال کا ایک عہدیدار	منیم	منیم	ہندو ساہوکاروں کا حساب کتاب رکھنے والا کلرک(سندھی : منیب)

نمبر شمار	دراوڑی زبانوں میں عمومیت کے ساتھ مستعمل	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۴	براہو	نیلام	—	براج	نیلامی کرنے والا
۵	مالی	باغبان	مالی	مالی	(سندھی : مالھی)
۶	کرانی	بقال	—	کریانہ فروش	نمک تیل وغیرہ قسم کی ضروریات زندگی بیچنے والا
۷	موچی	چمڑے کا کام کرنیوالا	موچی	موچی	چمڑے کا کام کرنیوالا
۸	چھمبگا	درزی	چھینبا	—	درزی ، رنگریز (سندھی : کھمباٹی)
۹	چالیان	بانندہ	جلاہا	جولاہا	
۱۰	پنجاری	دھنیا	پینجا	—	دھنیا
۱۱	بڈیگا	بڑھئی	—	بڑھئی	(سندھی :۔ واڈھو : بڑھئی)
۱۲	کلتو ، کل	تاڑی ، دیسی شراب	کلال	—	شراب کا کاروبار کرنے والا

۱۳	کا	وہ بانس جو بہنگی میں استعمال ہوتا ہے	کہار	کہار	(کا+ہار) کندھوں پر ڈولی اٹھانے والا ، کندھوں پر بہنگی اٹھا کر سودا سلف بیچنے والا
۱۴	مانجی	بڑی کشتی	—	مانجھی	کشتی بان (بنگالی:- مانجھی : ملاح)
۱۵	کواڑی	انواع و اقسام کا سامان بیچنے والا ، پھیری والا	کباڑیا	کباڑی	پرانا سامان بیچنے والا
۱٦	دادی	نرس ، آیا	دائی	دائی	(سندھی : دائی)
۱۷	مَلّ	پہلوان	مَلّ	مل	پہلوان (سندھی : مالھی)
۱۸	باوری	جنوبی ہند کی ایک جرائم پیشہ قوم	باوریا	—	پنجاب کی ایک جرائم پیشہ قوم
۱۹	ڈوم	ایک جرائم پیشہ قوم	ڈُوم	ڈُوم	چھوٹی ذات کے لوگ ، مراسی
۲۰	پرائین	جنوبی ہند کی ایک قوم جس کے افراد ڈھول بجا کر مانگتے ہیں (دراوڑی : پرا بمعنی ڈھول)	بھرائی	—	(ملتانی : پراہیں) پنجاب کی ایک ڈھول بجا کر مانگنے والی قوم
۲۱	نائیتدہ	حجام	نائی	نائی	حجام (سندھی : نائی)
۲۲	گندہ	خوشبو ، صندل کی لئی	—	گندھی	خوشبویات کا کاروبار کرنیوالا

صفات اور اسمائے صفات

نمبر شمار	دراوڑی گروہ کی زبانیں: تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	مغربی پاکستان کی زبانیں: پنجابی	اردو	معنی
۱	کل	کلا	کل	—	کوٹا : کل	سیکھنا ، پڑھنا ، فن، حکمت	کلا کل	— کل	حکمت ، سمجھ ، سوجھ مشین (سندھی : کل)
۲	کڑار	کڑاوار	—	—	—	اہل فن ، صاحب علم	کراڑ	کراڑ	ہندو دکاندار جو کہ غالباً ان کے پڑھے لکھے ہونے کی طرف اشارہ کرتا ہے
۳	تن	—	—	—	کورگ تولو } تنی	سردی، محبت ، تشفی ، پیاس بجھانا	ٹھنڈ	ٹھنڈک	سردی، محبت، تشفی (آنکھوں کی ٹھنڈک ، کلیجے کی ٹھنڈک)
۴	مُورکو	مُورکا	—	—	کوٹا: مورک	ضدی، بیوقوف ، جاہل	مورکھ	مورکھ	بے عقل ، بے وقوف
۵	آلسو	—	آلسو	—	—	تھک جانا ، اکتا جانا	آلس	آلکس	سستی ، اکتاہٹ ، تھکاوٹ

٦	—	—	ِکڈا	ِکڈا	تولو : ِکڈا	چھوٹا ، ٹھنگنا	گیٹھا گینڈا	—	چھوٹا ، ٹھنگنا
۷	پیرو	پیرو	پیر	پیرو	—	بڑا	بڑا	بڑا	(سندھی : وڈو)
۸	الگو	لگو	لگو	لک وو	—	چھوٹا ، ہلکا	لوکا —	— ہلکا	بنگالی : لگو کشیری : لوکو } چھوٹا
۹	ورُمو	ورن	ون	ونُو	—	رنگ	ون	—	رنگ (بنگالی :- ون : رنگ)
۱۰	رنگ رنجن	— —	رنگ رنجن رنجک	رنگ رنجمو رنگمو	رنگ		رنگ ترنجن	رنگ —	(سندھی : رنگ) جس کا کوئی رنگ نہو یعنی خدا (بنگالی :- رنجک، رنجن: رنگ)
۱۱	کارو	کارو	کاری	—	تولو : کاری	کالا	کالا	کالا	(سندھی :- کارو : کالا)
۱۲	نیلو پیلمو	نیلی	نیلی	نیلی	—	ِنیلا	نیلا	نیلا	(سندھی :- نیرو : نیلا)
۱۳	اری	ہری	ہری	—	—	سبز	ہرا	ہرا	سبز
۱۴	—	ِورل	ِورل	ورلامو	—	خال خال ، کوئی کوئی	ِورلا	—	خال خال ، کوئی کوئی (بنگالی:-ِورل : خال خال)

افعال

دراوڑی گروہ کی زبانیں							مغربی پاکستان کی زبانیں		
نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۱	—	—	—	ڈاکو	کولامی : ڈانکو = : ڈانپ نائیکی : ڈھانپ	چھپانا ، ڈھانکنا	ڈھکنا ڈھکن	ڈھانکنا ڈھانپنا ڈھکنا	چھپانا ، ڈھانک دینا ڈھکنا
۲	اٹائی	اِٹی کا	اڈے	اڈُو	مالتو : اڈکنا	بند کرنا، منع کرنا، روکنا	ہٹانا اٹکانا ہٹکنا اٹکنا اڑکنا	ہٹانا — — — —	روکنا ، بند کرنا رکاوٹ ڈالنا (سندھی : اٹکن) روکنا ، منع کرنا رکنا رکنا (سندھی : اٹکن)
۳	اوٹو	اوٹوکا	اوڈو	—	کوڈاگو : اوڈی گونڈی : اوٹنا	لباس پہننا .	—	اوڑھنا اوڑھنی	پہننا (سندھی : اوڈھن) دوپٹہ
۴	اوٹّو	اوڈوکا	اوٹّو	اوٹّو	—	جگہ دینا، ایک طرف ہو جانا ، پیچھے ہٹنا	ہٹنا	ہٹنا	ایک طرف ہو جانا، پیچھے ہٹ جانا (سندھی : ھٹن)

٥	کرائی	کراہوکا	—	—	کوئی : گرینگا	چیخنا، چلانا، رونا، آہ و بکا کرنا	—	کراہنا	—
٦	کلا	کاروکا	کلسو	—	کورخ : کھالنا	ملاوٹ کرنا، دوچیزوں کو آپس میں ملانا	گھولنا	گھولنا	(سندھی : گھرن)
٧	—	—	کبی	—	کوٹا : کیچ تولو : کیسو	منہ بنانا، کھیسیں نکالنا	—	کھیسیں نکالنا	—
٨	—	کلوکلو	کلاکلا	کلاکلا	کوٹا : کل کل	اونچے اونچے ہنسنا، کھلکھلا کر ہنسنا	کبھڑ کبھڑ کر کے ہنسنا	کھلکھلا کر ہنسنا	(سندھی : کھل)
							کبھلی پاڑنا	—	اونچے اونچے ہنسنا
٩	—	—	—	—	کوڈاکو : کین کولامی : کتی	دھجیاں بکھیر دینا، ٹکڑے ٹکڑے کر دینا	کنی کنی کردینا	—	ٹکڑے ٹکڑے کر دینا، ریزہ ریزہ کر دینا
١٠	پونائی	پوناہوکا	—	—	—	پہننا، اوڑھنا	پہننا پاڑنا	پہننا —	(سندھی : پائن پہرن) پہننا (پہناوا : لباس)
١١	کٹو	کٹوکا	کٹو	—	تولو : کٹ	مارنا، چھڑنا، چاول یا غلہ وغیرہ کا موگری سے کوٹنا	کٹنا	کوٹنا	مارنا، کوٹنا (سندھی : کٹن)

نمبر شمار	دراوڑی گروہ کی زبانیں						مغربی پاکستان کی زبانیں		
	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
۱۲	کُنُکنو	—	کُنُکنو	کُنکنا	—	گنگنانا، کانا پھوسی کرنا	گُن گُن کرنا	گنگنانا	(پنجابی :- گُنگُنا : ناک میں بات کرنے والا)
۱۳	کُوتی	کُوتی	کُودی	—	—	چھلانگ مارنا ، کودنا پانی کے چھینٹے اڑانا	ٹکدنا	کودنا	(سندھی : کڈن)
۱۴	چاڑو	—	—	چاڑو	—	کھلیان میں بکھرے ہوئے غلے کو جھاڑو سے اکھٹا کرنا	جھاڑو دینا	جھاڑو دینا	صفائی کرنا (سندھی : جھاڑو ڈین)
۱۵	—	—	—	—	تولو : چلکونی پارجی : چلنگ	چھیلنا ، چھلکا اتارنا	چھانا	چھیلنا	چھلکا اتارنا (سندھی : چھلن)

۱۶	—	—	کوہم	کوہا	—	غصے ہونا	خفاہونا	خفاہونا	—
۱۷	پوچو	پوچوکا	پوسو	—	تولو : پوچوئی	ملنا ، رنگ کرنا ، سفیدی کرنا ، فرش پر گوبر ملنا ، صفائی کرنا	پوچنا پوچا پھیرنا	پوتنا	سفیدی کرنا ، لپائی کرنا وغیرہ (سندھی : پوچی ڈین)
۱۸	—	—	رشکیو	رملدی کنو	بارجی : رملدکپ	جلدی جلدی آنکھیں جھپکنا ، آنکھیں مارنا	آنکھیں مٹکانا، اکھ مٹکے لاؤنا	آنکھیں مٹکانا	—
۱۹	رتی	رتی	رملدی	رملدوگو	—	روندنا ، کچلنا ، مسلنا	رمتدنا	—	پاؤں تلے روندنا ، مسلنا
۲۰	—	—	اٹھو	اٹھو	کولامی: اٹ تولو : اٹھوئی	اٹھانا ، اٹھا کرلے جانا، بنانا (مکان وغیرہ)	اٹھانا —	اٹھانا اٹھانا	جیسے مکان کی بنیادیں اٹھانا
۲۱	بانی	بانی کا	وانی	وانی	براہوئی : باتنگ	آواز ، بولنا ، کہنا ، بیان کرنا ، بتلانا	بانی پاؤنا	بانی —	آواز ، کہا ہوا (پوٹھوہاری:- بانا : کہنا ، بتلانا) کہنا ، بتلانا ، سنانا وغیرہ

نمبر شمار	تامل	ملیالم	کناری	تلگو	دیگر	معنی	پنجابی	اردو	معنی
دراوڑی گروہ کی زبانیں							مغربی پاکستان کی زبانیں		
	—	—	—	پالوکو	—	آواز دینا ، کہنا ،	بلانا	بلانا	آواز دینا
۲۲	تاکائی	—	تاگ	—	—	روکنا ، منع کرنا	ٹھاکنا	—	روکنا ، منع کرنا
۲۳	تولنکُو	تولانوکا	تولاکو	—	کوئی : تلانکا	ہلنا ، حرکت کرنا ، ڈگمگانا، پینگ بڑھانا ، جھولنا	جھولنا ڈولنا	جھولنا —	(سندھی : جھولن) ڈگمگانا ، لڑکھڑانا ، جھولنا
۲۴	تولی	تولی	تولوکو	تولوکو	کوناگو : تولی	بہہ جانا ، ٹپکنا ، گر جانا	ڈہلنا	—	بہہ جانا ، ٹپکنا ، سیال شے کا گر جانا
۲۵	ُتنکُو	تنُوکا	توگو	تونگو	کوڈاگو : تنگ	لٹکانا	ٹنگنا	ٹانگنا	(سندھی : ٹنگن)
	ُتنگل	—	—	—	—	کان میں پہننے کا ایک زیور	ٹنگل؛ لوکاں	— —	کانوں میں پہننے کے زیور جو کہ لٹکتے رہتے ہیں
۲۶	توبے	—	توبو	—	—	دھونا ، نہانا	دھونا	دھونا	(سندھی: دھوئن)

دراوڑی زبانیں				سندھی	پنجابی زبان کے مختلف لہجے				اردو	پراکرت	سنسکرت
براہوئی	تامل	کناری	ٹوڈا		پوٹھوہاری	تھلی	ماجھی	ملتانی			
ای	نان یان	نان آن	آن	آڑں ماں	می	ماں	میں	میں	میں	آہاں ہوں	اہم
کنا	ایناتو	نانا دو	بندو	منھنجو	مہاڑا	ماہنڈا	میرا مہنڈا	میڈا	میرا	ماما ماہا	ماما مدیاہ
نی	نی	نی نو	نی	توں	توئی	تیں	توں	توں	تو	توماں تاں	توام
نا	اونادو	نینا دو	نندو	تنھنجو توجو	تہاڑا	تاہنڈا	تیرا تینڈا	تیڈا	تیرا	توہا تاوا	توا تودیاہ
نم	نی یر	نی وو	نیو	توھیں اوھیں	تساں	تسیں	تسیں	تساں	تم	تمھے	یویام
نما	امادو	نمادو	نم دو	اوھانجو توھانجو	تساناں	تسانڈا	تساڈا تہاڈا	تسانڈا	تمھارا	تمھانان تمھارو	یشماکم یشمدیاہ
او	اوان	اوان	او	ھو	اوہ	اوہ	اوہ	او	وہ	سو	ساہ
اونا	اواندے	اواندو	اوان	ھنجو	اُس ناں	اوہندا	اوہدا	اوندا	اُس کا	تساہ	تسیاہ تدیاہ

اسمائے ضمیر

آریائی گروہ کی زبانیں

سنسکرت	اوستائی	فارسی	قدیم یونانی	آئسلینڈی	لاطینی	اردو
اہم	آئیمم	من	ایگو	ایکا	ایگو	میں
ماما	آپے	ام	ماؤ	میک	میئوز	میرا
توام	تووام	تو	سو	ٹو	ٹو	تو
توا	تاوا	ات	سیئو	تھن	ٹاوا	تیرا
یویام	یوشام	شما	یومیز	—	نوس	تم
بشماکم	یوشماکم	امان	یومون	—	—	تمہارا
ساہ	ھاؤ	او	آتوز	کن	ایسو	وہ
تسیہ	اواہے	اش	آتاؤ	کنس	سوا	اس کا

خالص آریائی الاصل الفاظ

اردو	پنجابی	ہند آریائی
پاؤں	پیر	سنسکرت :- پد - اوستائی : پازہ - لاطینی : پنمس
ناک	نک، ناس	سنسکرت :- ناسا - لاطینی : ناسوس - روسی : ناس
آنکھ	اکھ	سنسکرت :- اکشی - لاطینی : اکولس- یونانی:اوشے- روسی : اوکو
دانت	دند	سنسکرت :- دنت - فارسی : دندان - لاطینی : ڈینٹ
دو	دو	سنسکرت :- دوؤ - فارسی : دو - لاطینی : ڈوؤ
تین	تن ، ترے	سنسکرت:- تری - اوستائی: شری - لاطینی: ٹریس - روسی : ترے

خالص دراوڑی الاصل الفاظ

اردو	پنجابی	دراوڑی
ایڑی	اڈی	تامل :- اٹی : پاؤں ، پاؤں کا نشان ، بنیاد ملیالم :- اٹی : پاؤں کا تلوا کناری،، کوڈاگو ، تولو :- اڈی : پاؤں تلگو :- اڈوگو : پاؤں کوٹا :- اڑی : پاؤں
ہنڈیا	ہانڈی	کناری، تولو:- انڈی : کھوکھلے بانس کا بنا ہوا برتن کوٹا :- انڈی : دودھ دوہنے کا برتن ٹوڈا :- اڈی : مٹی کا برتن

دراوڑی	پنجابی	اردو
ملیالم :- اری وو : محبت ، خواہش کناری :- اروگو : محبت کرنا	یار	یار
تامل :- شالی : آویزہ ، لٹکن ، کوئی بھی لٹکی ہوئی چیز کناری :- جھالی : جھالر تولو :- جلی : ماتھے پر لٹکتا ہوا پھولوں کا سہرا ، کوئی بھی لٹکی ہوئی شے	چھالر	جھالر
کناری :- شلا : چمک ، جگمگاہٹ شلشلانا : جگمگانا ، جھلملانا تولو :- جلکو : چمک ، جگمگاہٹ	چھلک	جھلک
کناری :- آوی تلگو :- آواسو تولو :- آوے } کمہار کی برتن پکانے کی بھٹی	آوا	آوہ (بھٹہ)
تامل :- آپو کناری :- آپو تلگو :- آپو کو کوٹا :- آپ تولو :- آپار } پھول جانا (پیٹ یا روٹی وغیرہ کا)	آپھرنا ، پیٹ کا پھول جانا ، آپھنا ، باسی ، گوندھے ہوئے آٹے کا پھول جانا	اپھارا
تامل :- اوٹو : کسی کے لیے ایک طرف ہو کر جگہ دے دینا	ہٹنا	ہٹنا

سنسکرت اور پراکرتیں

دراوڑی	پنجابی	اردو
ملیالم:- اوڈکو: ایک طرف ہو جانا، پیچھے ہٹ جانا کناری، تلگو:- اوڈو: جگہ دے دینا، ایک طرف ہو جانا		
تامل:- آڈو ملیالم:- آڈوکا کناری:- آدو گداپا:- اوڈ } پہننا ٹوڈا:- آدپ: لباس	—	اوڑھنا، اوڑھنی (دوپٹہ)
کناری:- آکو: پتہ، چاول کی پنیری، گندم کی کونپل	آگ	آک
تلگو، کوئی:- آکو گداپا:- آکی کونڈا:- آک } پتہ، کونپل	(گنے کا اوپر والا حصہ)	(گنے کی کونپل)
تامل:- اولی: چھپنا۔ اولیو: چھپنے کی جگہ ملیالم:- اولی: پوشیدگی، چھپنے کی جگہ اولیکا: چھپنا کناری:- آلی: چھپنا تلگو:- اولاوو: بھید، پوشیدگی کوٹا:- اوئیل: چھپنا تولو:- اولا: پوشیدہ	اوہلا (پوشیدگی، چھپنے کی جگہ، پوشیدہ جگہ)	—
تامل:- شاٹی: برتن، مقدار کا ایک ماپ ملیالم:- چاٹی: برتن	چاٹی (گھڑا)	—

اردو	پنجابی	دراوڑی
—	باہلا (بہت، کئی، زیادہ وغیرہ)	تامل :— پالا : زیادہ ، کئی ایک - پالار : کئی آدمی ملیالم :— پالا / کناری :— پالا / تلگو :— پالو } زیادہ ، کئی ایک ، بہت
—	پتّبل (بے وقوف آدمی، سست، کاہل قسم کا آدمی)	تامل :— چپائی : فضول قسم کا آدمی ، رذیل ، کمزور کناری :— جبّل : غیر مستقل مزاج، ڈھیلا ڈھالا ، سست تلگو :— جبّو : ناقص العقل ، سست ، بھدا تولو :— جبو : ایضاً
کھاٹ	کھٹ کھٹڑی کھٹولہ	تامل ، ملیالم :— کٹل : چارپائی ، پلنگ تلگو :— کٹلی : ڈولی ، پلنگڑی پارجی :— کٹیا / کوئی :— کاٹ } چارپائی ، پلنگ

مشترک آریائی الاصل الفاظ

اردو	پنجابی	دراوڑی	آریائی
آگ	اگ	تامل ، ملیالم :— اگی تلگو، کناری ، تولو :— اگی	سنسکرت :— اگنی - لاطینی :— اگنس - رومی :— اوگنے
کھمبا	کھمبا	تامل، ملیالم :— کمبو : ستون	سنسکرت :— سکھمبا : ستون -

سنسکرت اور پراکرتیں

اردو	پنجابی	دراوڑی	آریائی
		کناری :- کمبا ۔ تلگو : کمبامو	لاطینی :- گمبا : ستون ، ٹانگ
سوئی	سوئی	تامل، ملیالم ، کناری، تلگو :- شوشی بمعنی سوئی	سنسکرت :- سوشی : سوئی سیو : سینا لاطینی :- سوئرے روسی : شیتے گاتھی : سویبن } سینا
دیوتا	دئیوتا	تامل:- تے وو ، تےوم ملیالم :- تےوم کناری، تلگو، تولو :- دیوا	سنسکرت :- دیوا یونانی :- تھیئوس قدیم آئرلینڈی :- ڈئیس لاطینی :- ڈئیوس
میٹھا ، مٹھائی	مٹھا ، مٹھیائی ، مٹھی (میٹھی روٹی)	تامل :- متو ملیالم :- مدھورم کناری :- مدھو } میٹھا	سنسکرت :- مدھو : میٹھا ، شہد یونانی :- میتھو ۔ جرمن : میتھ ۔ روسی : میڈ
راجہ	راجہ	تامل، ملیالم :- ارشن کناری ، تلگو :- ارسو } بادشاہ ، حاکم	سنسکرت :- راجن یونانی :- ریجن لاطینی :- ریج

مشترک دراوڑی الاصل الفاظ

اردو	پنجابی	سنسکرت	دراوڑی
سوامی	سوامی	سوامن	تامل :۔شامی : آقا، مالک، خدا۔ ملیالم ، کناری ، تلگو :۔ سوامی، سامی : خدا۔ کولامی:۔ شوم: خدا
چھری	چھری	چھریکا	تامل :۔ شری کتّی : چاقو ، چھوٹی تلوار شری : خنجر ، چاقو کناری :۔ سری گی : چاقو، خنجر۔ تلگو :۔ شری : چاقو
سیج	سیج	شایہ:بستر	کناری :۔ سیج : آرام گاہ ، بستر۔ تلگو :۔ سیج : بستر ، پلنگ۔ تامل :۔ سیکائی : بستر ، پلنگ
تولنا	تولنا	تلا(ترازو،	تامل ، ملیالم :۔ تلا : ترازو
تول	تول	وزن ،	تولام :۔ ترازو ، چھت کا شہتیر
تولا (وزن	تولا	چھت پر	کناری:۔ تلا:ترازو، وزن، شہتیر۔
کرنے والا)،		ڈالنے کا	تلگو :۔ دولامو : شہتیر
تلا (ترازو)		شہتیر)	
نیم (درخت کا نام)	نِم	نمبا	تامل، ملیالم :۔ نمبام کناری :۔ نمبا تلگو :۔ نمبامو } نیم کا درخت

اردو	پنجابی	سنسکرت	دراوڑی
ناڑی	ناڑ (رگ ، نبض، گندم کی بالی کا نچلا کھوکھلا حصہ) ، نڑی(نلکی)، نڑا(نرسل)، نلی (نلکی)	ناڑی(کوئی بھی کھوکھلی شے جیسے کہ رگ ، نلکی، نرسل وغیرہ)	تامل :ـــ ناٹی : نبض ، رگ۔ ناڈی : نلکی، نرسل، مقدار کا پیمانہ۔ ملیالم:ـــ ناڈی: کوئی بھی کھوکھلی شے جیسے کہ رگ ، نلکی ، نرسل وغیرہ نیز گھڑی یعنی وقت کا پیمانہ
پٹ : کپڑا ، پٹی ، دوپٹہ	پٹ (ریشم کا دھاگہ)، پٹی، دوپٹہ پٹولہ	پٹ : کپڑا، لباس ، پھول دار ریشمی کپڑا	(الف)تامل، ملیالم ، کناری :ـــ پٹو : ریشمی کپڑا یا دھاگہ ۔ تلگو :ـــ پٹو : ریشمی دھاگہ پٹ : ریشمی کپڑا (ب) تلگو :ـــ پٹائے : رنگ دار پٹی کناری، تلگو:ـــ پٹی / ملیالم :ـــ پٹا } کپڑے کی پٹی
پڑھنا	پڑھنا ، پٹل (گیت)، پاٹھ(مذہبی کتابوں کی تلاوت)،	پٹھ(پڑھنا، دہرانا ،گانا وغیرہ)	تامل:ـــ پڈی : پڑھنا۔ پڈم : سبق۔ پٹو : گانا ، گنگنانا ۔ ملیالم :ـــ پٹو : گانا ،گیت ، نظم۔ کناری :ـــ ہاڈو: گانا۔ہاٹ: گانا، گیت۔ تلگو :ـــ پاٹھی : پڑھنا ۔

اردو	پنجابی	سنسکرت	دراوڑی
	پاٹھ شالہ (ہندوں کا مذہبی سکول)		پاڈو : گانا ، گیت کورخ :۔ پڑنا : گانا ۔ مالتو :۔ پاڑے : گانا
گھوڑا ، کوتل (تیز رفتار گھوڑا)	کھوڑا ، کوتل	گھوٹا	تامل :۔ کنی رائے۔ ملیالم:۔ کٹی را ۔ کولامی :۔ کٹر ۔ کناری:۔ کڈبرے ۔ کولامی، تلگو :۔گورمہ ۔ نائیکی :۔گھوڑم ۔ کونڈ :گوڑم } گھوڑا

سندھ وادی دی تہذیب اُتے یونانی اثرات

"پنجاب اک اجیہا صوبہ اے جتھے سندھ وادی دے قدیم وسنیک تے آریائی قبیلیاں دے نال نال یونانی، عرب تے تاتاری تے افغان قوماں دی انفرادیت دے نویکلے گُناں تے اوہناں دے آپسی سمبندھاں دا مطالعہ سوکھے طریقے نال کیتا جا سکدا اے۔ ایہناں قوماں نے اپنے پچھے اک اجیہا رلیا ملیا ورثہ چھڈیا اے جہدے وچ ہر اک عنصر دی خصوصی روائتاں تے معاشرت دے طریقے ایسے طرح سنبھے ہوئے نیں جویں کہ اک عجائب گھر دے خاص حصیاں وچ تاریخی اچرج شیواں۔" (رامزے میور)

تاریخ دا ہر سما جتھے تہذیب تے تمدن دے دوجے شعبیاں دے نال زبان اُتے وی اپنے خاص اثرات چھڈ جاندا اے اوتھے زمانے وچ بدلدے ہوئے ماحول دے چھتر چھادیں کِنے ای پرانے شبد چھڈے جا چکے ہوندے نیں تے کِنے نویں شبد زبان اُتے عام ہو جاندے نیں۔ زبان دی جھولی وچ پئے ہوئے پھُلاں نوں ویکھ کے سوکھ نال کہیا جا سکدا اے کہ ایہ آریاواں دے باغ دی نشانی اے تے ایہ گلشن یونان دی یادگار، اوہ پھُل ایران دے چمنستان توں چنیا گیا اے تے ایہ پھل عرب دے نخلستان توں ملیا اے۔ اج اسیں یونان دے گلشن توں چنے ہوئے پھُلاں دا مختصر جیہا جائزہ لواں گے۔ اگرچہ اوہناں دی رنگت کافی حد تک بدل گئی اے پر یونان دی سرزمین دی خاص خشبو اوہناں وچ ہن وی بسی ہوئی اے جنہوں اسیں دوجے پھُلاں نالوں فرق کر سکدے آں۔

آکھدے نیں سکندر اعظم ہنیری وانگن آیا تے واورولے دی طرح پرت گیا۔ پر سکندر اک فوج دا سپہ سالار ای نہیں اک نویں سمے دا امام وی سی۔ اوہدی ضرب نال چڑھدے لہندے دے وچکار انجانے دی کندھ ٹوٹے ٹوٹے ہو کے رہ گئی۔ اُوہدے لائے ہوئے میل پتھراں دی مدد نال ای نویں معرکہ بازاں نے ہند دی سرزمین دا بوہا کھڑکایا تے ایس طرح ایتھے ہند یونانی حکمراناں دے عہد دا مُڈھ بجھ گیا۔ ایہدے سٹے وچ ایتھے اک اجیہی نویں تہذیب جمی

جیہڑی اپنے اندر چڑھدے توں لہندے دیاں سانجھیاں روائتاں رکھدی سی تے دونہاں دے علم تے فن دی چڑھت دی سوہنی ونگی وی۔ ایس عہد وچ سندھ وادی دی زبان وی متاثر ہوئے بغیر نہ رہ سکی۔ ایہ تے نہیں کہیا جاسکدا کہ ایس دور وچ اساڈی زبان پوری طرح اک نویں شکل وچ ڈھل گئی۔ ہاں ایس عہد وچ جمن آلیاں لسانی تبدیلیاں توں کنڈ نہیں کیتی جاسکدی۔

سکندر اعظم سندھ وادی وچ تھوڑا چر (۳۲۶ ق م) ای رہیا۔ ایس دوران اوس نے ایتھے کجھ نویاں چھاؤنیاں دا مڈھ رکھیا جتھے یونانی سپاہیاں دی اک وڈی گنتی نوں آباد کیتا۔ تے اپنے مقرر کیتے ہوئے صوبے داراں دے نال یونانی حفاظتی دستے لائے۔ لازمی گل اے کہ ایہ یونانی آپس وچ اپنی ماں بولی وچ ای گل بات کردے ہوون گے پر جتھوں تیکر مقامی آبادی نال ملن گلن دا تعلق اے ایہدے لئی اوہناں نوں اشاریاں تے کنایاں توں علاوہ کسے حد تیکر مقامی زبان سکھنی پئی ہووے گی۔ تے اوہ طبقہ جیہاں دا رات دن یونانیاں نال واہ پیندا ہووے گا کئی اک یونانی لفظاں توں وی جانوں ہو گیا ہووے گا۔ پر سکندر دے اکھاں میٹن نال ای سندھ وادی وچ یونانیاں دی افسری مک گئی تے چندر گپت موریہ نے اک نویں حکومت دا مڈھ بنھ دتا۔ ایس طرح ایتھے یونانی زبان وی سیاسی طور تے تقریباً مک گئی۔ ایس لئی ایس دور نوں لسانیاتی حوالے نال کوئی ڈھکویں اہمیت نہیں دتی جاسکدی۔

۱۹۵ ق م وچ دیمتریس (Demetrius) دے حملے توں لے کے ۵۰ء وچ ہرمیوس (Hermios) دی حکومت دے خاتمے یعنی ڈھائی سو ورھے دے عرصے تیکر یونانیاں دی سیاسی افسری دے نال نال یونانی زبان نوں وی حکمراناں دی زبان ہوون دی حیثیت حاصل رہی۔ ہند یونانی عہد وچ درباری تے سرکاری کاروبار لئی یونانی تے مقامی دوہویں زباناں پر چلت سن جیہدا گویڑ اسیں اوس عہد دے سکیاں دیاں لکھتاں توں لا سکنے آں جیہاں دے اک پاسے یونانی زبان یونانی ابجد حرفاں تے دوجے پاسے مقامی زبان خروشتی لپی وچ لکھی ہوئی اے۔ ایہ ضرور اے کہ یونانی نسل دے حکمراناں نے ہر روز دے کم چلان لئی مقامی زباناں سکھن دا آہر کیتا ہووے گا پر دربار تے سرکار وچ جو درجہ حاکماں دی زبان نوں حاصل ہوندا اے اوہ مقامی زباناں دی قسمت وچ نہیں ہوندا۔ ایتھے ہندو عہد وچ اگرچہ لوکائی دی زبان مختلف پراکرتاں اُتے مشتمل سی پر شاہی دربار وچ سنسکرت دی چڑھت سی۔ مسلمان آئے تاں عربی

فارسی دی قدر ہوون لگی تے کئے ای برہمن وی دربار وچ عزت حاصل کرن لئی ایہناں زباناں دے عالم ہو گئے۔ انگریز آئے تاں انگریزی زبان دا جھنڈا جھولن لگا تے ہر کسے نے انگریزی تعلیم حاصل کرن لئی تیاری کر لئی۔ عالم تاں اک پاسے پنڈاں دی ان پڑھ لوکائی دی زبان وچوں وی ہر روز دی گل بات وچ انگریزی زبان دے وگڑے ہوئے لفظ سنائی دیون گے جویں کہ:

''فس کلاس، ٹائم، نمبر، فنڈ، ووٹ، ممبر، ٹمپریلی، اسکول، اشٹام، ہوٹل، ٹکٹ، ہسپتال، سینما، اسٹیشن، وغیرہ وغیرہ۔

اگر ایس ونک دے لفظاں نوں کٹھا کیتا جاوے تاں اک چنگی وڈی لغت تیار ہو سکدی اے۔

یونانی زبان دی چڑھت:

یونانی زبان دی کہانی ہند یونانی شہزادیاں دی حکومت دے نال ای نہیں مُک جاندی، انج لگدا اے کہ اوس عہد وچ یاں تے ایہ زبان لوکائی وچ اینی بوہتی مقبول ہو چکی سی کہ آون والے حکمران وی ایہنوں ختم نہ کر سکے یاں فر اوہ سرکاری کاروبار اُتے اینی چھا گئی کہ بعد وچ اوہنوں قائم رکھے بغیر کوئی ہور رستہ نظر نہ آیا۔ کشن عہد (١٤٠ توں ٣٦٠ء) وچ سکیاں اُتے خروشتی تے براہمی دے نال نال یونانی لکھت دی ورتیندی رہی۔ پہلے آلے شمال مغربی سرحدی صوبے دے دور دراڈ علاقیاں توں کجھ اجہے قیمتی پتھراں دے نگینے ملے نیں جنہاں اُتے یونانی دیو مالا دے کردار نقش نیں تے اوہناں اُتے یونانی عبارت لکھی ہوئی اے۔ ایسے طرح اجہیاں پتھر دیاں لوحاں وی ملیاں نیں جنہاں اُتے یونانی عبارت لکھی ہوئی اے۔ ایہ لوحاں پشاور تے لاہور دے عجائب گھراں نے سانبھیاں ہوئیاں نیں۔

ختن تے چینی ترکستان دیاں کھدائیاں دے دوران جہڑیاں شیواں ملیاں نیں اوہناں وچ سنسکرت، خروشتی تے براہمی زبان دیاں لکھتاں دے نال نال یونانی زبان دیاں لکھتاں وی شامل نیں۔ کھوج کاراں دی رائے اے کہ ایہ لکھتاں گپتا خاندان دے عہد نال تعلق رکھدیاں نیں۔ پک نال سندھ وادی دے نوآبادکار اک تھاں توں دوجی تھاں جاندے ویلے ایہ زباناں تے لپی اپنے نال لیندے گئے ہوون گے۔ روسی ماہراں دی اک رپورٹ دے مطابق

'ایس علاقے وچ اج وی اجہے قبیلے آباد نیں جہڑے کہ سندھ وادی دیاں موجودہ زباناں نال رلدی ملدی زبان ورتدے سن۔

ایس طرح سندھ وادی وچ یونانی زبان دا دور پنج، ساڈھے پنج سو ورہے دے لمے عرصے تک اپڑ جاندا اے۔ کیہ ایہ ہوون والیاں گلاں وچوں ہوسکدا اے کہ ایس لمے عرصے وچ یونانی زبان نے مقامی زباناں نوں اُکا متاثر نہ کیتا ہووے؟ ایہ فطرت دے قانون دے خلاف اے۔ کیویں ہو سکدا اے کہ دو دھارے اک ای راہ اُتے ٹرن تے آپس وچ نہ ملن۔ دو تہذیباں اک ای سرزمین وچ ودھن پھُلن تے اک دوجی توں متاثر نہ ہوون؟

یقین نال اوس عہد وچ کِنے ای یونانی لفظ ایتھوں دی روز ورتین آلی زبان وچ شامل ہو گئے ہوون گے۔ ایہناں وچوں کجھ تاں گزردے زمانے دے نال زبان وچوں نکلدے گئے۔ فر وی کجھ لفظ ضرور اجہے ہوون گے جہڑے اساڈی زبان دا حصا بن گئے۔ اج ایہناں دی شکل اجہی بدل گئی اے تے گھِس پٹ کے اساڈی زبان وچ ایس طرح ڈھل گئے نیں کہ ایہناں نوں سیہاننا اوکھا اے۔ ہن ایہناں اُتے باہر لے ہوون دا خیال تک نہیں ہوندا۔ فر وی اگر آہر کیتا جاوے تاں ایہناں لفظاں دی سیہان کرنا ممکن نہیں۔

یونانی تے پنجابی دا آپسی رشتہ ناطہ:

ایتھے ایس گل دا ذکر وی ضروری اے کہ سندھ وادی وچ چار قسم دے یونانی اصلے دے لفظ ملدے نیں اول اوہ لفظ جہڑے آریائی زباناں دا سانجھا سرمایہ ہوون دی حیثیت نال سنسکرت تے یونانی دونواں وچ سانجھے ملدے نیں۔ اگرچہ مقامی زباناں وچ ایہ یونانی توں نہیں بلکہ سنسکرت توں آئے نیں۔ دوجے اوہ لفظ جہڑے عربی تے فارسی ولوں سندھ وادی وچ آئے۔ تیجی قسم دے اوہ یونانی لفظ نیں جہڑے مغربی زباناں خاص کر انگریزی دے ذریعے اساڈی زبان وچ آئے۔ چوتھے اوہ لفظ جہڑے ہند یونانی عہدیاں اوہدے مگروں سدھے ساویں یونانی زبان توں منتقل ہو کے اساڈی زبان دا اک حصہ بن گئے۔

قافلہ افرنگ دے نال یونانی لفظ:

سب توں پہلاں اسیں اوہناں لفظاں دا ذکر دے آں جہڑے مغربی قوماں دے ذریعے اساڈی زبان وچ آئے۔ سائنس، انجینئری تے ڈاکٹری دیاں اصطلاحواں تاں بوہتیاں تے یونانی لفظاں اُتے ای مشتمل نیں۔ اگر ایہناں نوں کٹھا کیتا جاوے تاں اک وڈی کتاب تیار ہوسکدی اے۔ ایتھے بھنڈار وچوں ونگی دے طور تے صرف کجھ ای لفظ پڑھیاراں دی خدمت وچ پیش کیتے جاندے نیں، جویں کہ:

''اسکول، اکادمی، کیمرہ، ڈراما، تھیٹر، کلرک، گراموفون، فوٹو گراف، ٹیلی گراف، ٹیلیفون، کارڈ، کیلنڈر، گرامر، جغرافیہ، جیومیٹری، پتلون، پالیسی، ڈیموکریسی، پروگرام تے ایٹم وغیرہ۔''

عرب تے یونان دے سمبندھ:

ہن اسیں اوہناں یونانی لفظاں دا ذکر آنے آں جہڑے عربی زبان دے ذریعے اردو تے پنجابی وچ آئے۔ عرباں تے یونانیاں دے سمبندھ دا تذکرہ آپوں اک لمی داستان اے۔ عرب تے یونان جغرافیائی لحاظ نال اک حد تیکر گوہنڈیاں دا درجہ رکھدے نیں۔ ایہدے علاوہ عرب اُوسے راہ اُتے آباد سن جتھوں یونانی جہاز ران رات دن لنگھدے سن۔ بدھ مذہب دی کتاب 'مسائل' وچ منینڈر دے عہد (۱۵۵ توں ۱۴۰ ق م) وچ یونانیاں دے نال نال عرب جہاز راناں تے تاجراں دا سندھ وادی دے شہراں وچ موجود ہوون دا ذکر ملدا اے۔ ایہدی گواہی پہلی صدی عیسوی دے سرکڈھویں بحری سفرنامے 'بحیرہ قلزم کی سیر' (Periplus) توں وی ملدی اے جہدے وچ کئی تھاواں تے تجارت پیشہ تے جہاز ران عرباں دا ذکر آوندا اے۔

حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے پیدا ہوون ویلے حضورؐ دے مامے تجارت لئی ملک چین گئے ہوئے سن جتھے اوس ویلے عرب تاجراں دی اک نکی جہی بھینی موجود سی۔ 'چین وچ سب توں پہلی مسیت کانٹن وچ ۶۱۷ء وچ یعنی حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے وصال توں پنج سال پہلاں بنی سی'۔

(چین میں اسلام از یانگ یوجان)

بلکہ اک تاریخ لکھن آلے نے تاں ایتھوں تیکر لکھیا اے کہ:

"کجھ عرب جہاز ۳۰۰ء وچ کانٹن تے ہانگ چاؤ دیاں بندرگاہواں اُتے اپڑے۔"

سرزمین ایشیا اور اُس کے لوگ از جی۔بی۔کریسی (G.B. Cressey)

جنوبی ہند وچ وی قدیم زمانے توں ای عرباں دے آون جان دا پتہ چلدا اے۔ خاص کر اوتھے پہلی صدی وچ حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے منن آلے سینٹ ٹامس دا آونا تے اوتھے شامی عیسائیاں تے یہودیاں دا زمانہ قدیم توں ای موجود ہونا ایس گل دا اِکا ثبوت اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے زمانے وچ دی عرب قافلے تجارت لئی ملک شام دا سفر کردے سن۔ آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی نبوت ملن توں پہلاں حضرت خدیجہؓ دا مال لے کے اوہناں قافلیاں دے نال تجارت لئی جاندے سن۔ اگرچہ اوہناں دناں وچ شام تے اوہدے نال جڑے علاقے رومن سلطنت وچ شامل سن پر اوتھوں دی فضا یونانی تہذیب تے تمدن توں بڑی متاثر سی۔ اوہناں حالات وچ کجھ یونانی تے لاطینی لفظاں دا عربی زبان وچ شامل ہو جانا قیاس توں خالی نہیں۔ تے اپنے عروج دے زمانے وچ جدوں عرب دانشور یونانی علم تے حکمت دیاں کتاباں دا ترجمہ کر رہے سن تاں اوہناں نے کجھ یونانی لفظاں نوں اوسے طرح ای اپنی اصل شکل وچ رہن دتا۔ تھلے اجیہے یونانی لفظاں دی مختصر جہی فہرست دتی جاندی اے جہڑے کہ عربی دے ذریعے اردو تے پنجابی وچ آئے:

پنجابی	اردو	عربی	یونانی	یونانی الفاظ کے معنی (اردو)
کنون	قانون	قانون	کانانوس Kananos	قانون، چھڑی
دپھتر	دفتر	دفتر	ڈیفتھیرا Diphthera	باریک کاغذ یا جھلی جو کہ زمانہ قدیم میں لکھنے کے کام آتی تھی۔
دم	دام	درہم	درہم Drachma	ایک یونانی سکہ اور وزن کا نام

ـ قیراط قیراط کیراٹین ایک وزن (قریباً دس رتی کے قریب)

Keration

ـ قرن قرن خرانوس زمانہ

Khronos

ـ اجنبی اجب زینو غریب الوطن، اجنبی

Zenos

صوفی صوفی صوفی سوفوس دانشور، عقلمند (کہہ نہیں سکتے کہ آیا یہ لفظ عربی کے ذریعے آیا یا فارسی کے)

Sophos

ـ شباب شباب ہیب جوان

Hebe

ـ سیف سیف زیفوس تلوار

Xiphos

ـ زراعت زرع اگروس کھیت ('گ' کا 'ز' یا 'ج' سے تبادل عام ہے)

Agros

بلگم بلغم بلغم پھلگم بلغم

Phlegam

ذمی ذمی دیموس عوام الناس سے والا، سے والا

Demos

کیمیا کیمیا الکیمیا خیمیا کیمیا

Chemeia

اکسیر اکسیر الاکسیر کسیران سفوف، دوائی

Xeron

تریاق تریاق تریاق تھریاک سانپ اور دوسرے زہریلے جانوروں کے کاٹے کی دوائی

Theriake

قولنج قولنج قولنج کالیکوس بڑی آنت کا درد
Kolikos

آبنوس آبنوس آبنوس ابنوس یونانی کالون (Kolon) بمعنی بڑی آنت سے مشتق ایک قسم کی سخت لکڑی
Ebenos

۔ اسطرلاب اسطرلاب اسٹرولابن اجرام فلکی کے ارتفاع وغیرہ معلوم کرنے کا آلہ
Asrolabon

۔ زُنار زُنار زوناریون یہودیوں اور مشرقی عیسائیوں کے گلے میں پہننے کی مالا
Zonarios

۔ طلسم طلسم تلسماء جادو
Telesmos

۔ کلیسہ کلیسہ اکلیسیا اکٹھے ہونے کی جگہ، گرجا
Ekklesia

تبوت تابوت تابوت تافوس مقبرہ
Tophos

کفن کفن کفن کوفینوس مردے رکھنے کے لیے صندوق یا ٹوکرا
Kophinos

پک نال نہیں کہیا جاسکدا کہ عربی دے لفظ 'حج' تے یونانی حاجیو (Hagios) بمعنی مقدس، متبرک وچ کوئی سمبندھ اے یا نہیں۔ انجے ای عربی (یاجوج) توں یونانی گیگاس (Gigas) بمعنی وڈے قد آلا، وڈے جثے ول خیال جانداا ے۔ عربی کعب بمعنی شش پہلو تے پانسہ وی یونانی کوبو (Kubos) بمعنی شش پہلو تے پانسہ توں اے۔

ایران تے یونان:

اگر چہ لسانی لحاظ نال ایرانی تے یونانی آریائی گروہ دیاں دو وڈیاں شاخاں نیں تے جغرافیائی لحاظ نال وی ایران تے یونان اک دوجے دے گواہنڈ وچ واقع نیں۔ پر قدرت ویکھو

کہ ایہ دونویں بھرا ہمیش آپس وچ جنگ دی حالت وچ رہے نیں۔ ایہناں دی آپسی لڑائیاں تاریخ عالم دا اک اہم باب اے۔ سکندر یونانی دے حملے دے بعد خانوادۂ سیلوکس نوں اک عرصے تک سرزمین ایران اُتے حاکمیت حاصل رہی۔ ایہدے نال جیتھے حیاتی دے دوجے پکھ متاثر ہوئے، اوتھے زبان دے معاملے وچ وی آپسی لون دیون دا ثبوت ملدا اے جیویں کہ:

پنجابی	اردو	فارسی	یونانی	یونانی الفاظ کے معنی
ـ	ناؤ	ناؤ	ناؤس Navos	کشتی
ـ	موسیقی	موسیقی	موسیکاس Moushikos	موسیقی
ـ	ققنس	ققنس	ککنوس Kyknos	ہنس
ـ	زمرد	زمرد	زمردوس Smargdos	ایک قیمتی پتھر
فلوس	فانوس	فانوس	پھانوس Phanos	چراغ، چمکدار
ـ	کلید	کلید	کلیدوس Kleidos	چابی
خربوزہ	خربوز	خربزہ	ر پوس Karpos	پھل

ہند آریائی ورثہ:

ایہ اک حقیقت اے کہ یونانی تے سنسکرت دونویں اک ای سلسلے دیاں دو کڑیاں نیں۔ ایس لئی ایہ قصہ اجے تیکر زیرِ بحث ای اے کہ ایہناں دی اصل وسط ایشیا اے یاں مرکزی یورپ یاں ایہناں دا آبائی دیس بحرِ منجمد شمالی سی یاں شمال مشرقی یورپ۔ پر جو وی اے ایہ قبیلہ

شروع وچ کسے اک ای چراگاہ وچ آبا سی۔ اوتھے اکو واری کسے وجہ نال سب نے بدیس ہون دا ارادہ کرلیایاں۔ فر کسے دوجے تگڑے قبیلے نے اوہناں دے آبائی دیس اُتے قبضہ کر کے اوہناں نوں باہر کڈھ دتا۔ ایہدے نال اوہناں نے اپنی اپنی بھیڑ بکریاں تے گھوڑے سنبھالے تے جدھر نوں منہ آیا اُٹھ کے چل پئے۔ نویں دیساں دے نویں ماحول توں بولن تے لہجے وچ تبدیلی آ گئی۔ مقامی لوکاں دے نال رلن ملن نال زبان وی بدل گئی۔ بھاویں اج ہزاراں ورہے گزر چکے نیں پر فر وی اگر ایہناں زباناں دا مطالعہ کیتا جاوے تاں اج وی ایہناں وچ مڈھلی مشابہت تے مطابقت واضح طور تے سامنے آ جاندی اے۔ ایہد یاں کئی ونگیاں لسانیات توں تھوڑا بوہت جانن آلے لوک جاندے نیں۔ ایتھے حیاتی دے وکھو وکھ شعبیاں نال تعلق رکھن آلیاں کجھ ونگیاں پیش کیتیاں جاندیاں نیں۔

اردو	پنجابی	سنسکرت	یونانی	فارسی	آریائی کنبے دیاں دوجیاں زباناں
ستان	تھاں	ستھان	ختھان Chithon	ستان	ــ
گاؤں	گراں	گرام	کومی Kome	گام	ــ
در	دوارہ	دوار	تھیرا Thyra	در	روسی: دوئر آئسلینڈی: دئیر
مندر	مندر	مندر	ماندرا Mandra	ــ	لاطینی: مندرا
آنکھ	اکھ	اکشی	اوسے Osse	ــ	روسی: اکو۔ آئسلینڈی: اوگا

ابرو	بھروٹے	بھرو	اوفرس	ابرو	روسی: بردو
			Ophrys		
بازو	باہاں	باہو	پازو	بازو	—
			Pazus		
آواز	واج	واک	ایپاس	آواز	لاطینی: واک
			Epos		
ہنس	ہنس	ہنس	خین	—	لاطینی: انسر
			Khin		جرمن: گنس
بھینسا	ساہن،	مہیش	بشان	—	لاطینی: بسان
	سنڈا		Bishon		جرمن: وسنڈ

اردو	پنجابی	سنسکرت	یونانی	فارسی	دیگر آریائی زبانیں
—	—	اشو	ھپوس	اسپ	—
			Hippos		
گوبر	گوہا	گوبر	کوپروس	براز	—
			Kopros		
زمین	بھوئیں	بھومی	گی	زمین	لاطینی: ہومی
			ge		
بہار	بسنت	وسنت	ہار	بہار	آئس لینڈی: وار
			Har		روسی: ویسنا

پروا	پُرا	پوروا	بوریا	_	سلاوی: بُرا
			Boreas		اطالوی: بورا
پتی	پتی	پتی	پوتیس	زند: پائتس	لاطینی: پوتس
			Potes		
دیو	دیو	دیو	تھیوس	دیو	لاطینی: تھیو
			Theos		
راجہ	راجہ	راجن	ریجن	ریکس	لاطینی: ریکس
			Regien		
برس	ورہ	ورش	اوروس	زند: یار	آئسلینڈی: آر
			Oros		
پیلا	پیلا	پلیتا	پولیوس	_	لاطینی: پلیدوس
			Polios		
مزدوری	مجوری	_	مزدوس	مزد	روسی: مزدہ
			Mizdos		گاتھی: مزدو
(شہد)	مٹھا	مدھو	میدو	_	جرمن: متھ
			Medu		آئسلینڈی: میدا
(آب حیات)	امرت	امرت	ایمروسیا	_	_
			Ambrosia		
(بہو)	نونہہ	سنوشہ	نووس	_	لاطینی: نووس
			Nous		سلاوی: سنوچہ

اردو	پنجابی	سنسکرت	یونانی	فارسی	دیگر آریائی زباناں
خسر	سوہرا	شواشرا	اکوروس Ekuros	خسر	لاطینی: سوسر
تین	ترے	تری	ترئیس Treis	ـــ	لاطینی: ترلیس روسی: تری

اردو	پنجابی	سنسکرت	یونانی	فارسی	دیگر آریائی زباناں
سات	ست	سپت	ہپت Heptha	ہفت	لاطینی: سپتم لتھوانی: سپتنی
دس	دس	داشا	ڈیکا Deka	دہ	لاطینی: دسم آئسلینڈی: تیو
سرخ	رتہ	ردھرا	اریتھرو Eruthros	ـــ	لاطینی: ردھرو آئسلینڈی: رودر
بھورا	بھورا	بھرو	پھرونو Phrunos	ـــ	لتھوانی: بروناس

پنجابی سوانیاں دی یونانی زبان:

سوانی فطری طور تے پرانے ذہن تے اک حد تیکر لکیر دی فقیر ہوندی اے۔ اج وی کئی اک اجہے لفظ جہاں نوں روز دی زبان وچوں نکلیاں صدیاں گزر چکیاں نیں اوہ سوانیاں دی زبان اُتے اج وی پر چلت نیں۔ عام بولن چال وچ کئی واری اوہ اجہے لفظ ورت جاندیاں نیں کہ تسیں اوہناں دے معنیاں اُتے غور کردے ای رہ جاؤ۔ ایہ لفظ ایسے طرح اوہنے اپنی ماں کولوں سنے سن تے اوہدی ماں نے اپنی ماں کولوں۔ ایسے طرح ایہ لفظ ہزاراں ورہیاں توں سینہ بہ سینہ منتقل ہوندے آئے نیں۔ ایہدیاں کجھ ونگیاں تسیں اک پہلاں دے مضمون ''وادی سندھ میں دراوڑی زبان کی باقیات'' وچ ویکھ چکے او۔

پنجاب دے پنڈاں وچ جے بال ماں کولوں ددھ پیون لئی گھڑی مڑی آکھن تاں اوہ اوکھی ہو کے کہندی اے ''جرا ساہ لئو ہُنے نیکڑو دے دینی آں (ذرا سانس لو ابھی نیکڑو دے دیتی ہوں) ایسے طرح اگر کوئی ددھ پیندا بال سارا دن ماں دے ممیاں نوں چمبڑیا رہوے تاں اوہ اوکھی ہو کے کہندی اے 'ایہناں وچ کیہ سارا دن نیکڑو پیا اے' (ان میں کیا تمام دن 'نیکڑو' پڑا ہے) ایہ لفظ نیکڑو یونانی زبان دے نیکٹار (Nektar) بمعنی 'دیوتیاں دا شربت' یاں شہد دی بدلی ہوئی شکل اے۔

لوک کہانی:

پنجاب دیاں لوک کہانیاں یونانی روائتاں توں کیتھوں تیکر متاثر ہوئیاں نیں، ایہدا گویڑ ایس مقبول عام کہانی توں لیا جاسکدا اے جہدا ہیرو شہزادہ اپنے دیس توں بدیس ہو کے ٹردا ٹراندا ندی نالے، پہاڑ، صحرا لنگھدا اک اجہے میدان وچ اپڑ جاندا اے جتھے نہ آدم نہ آدم دی ذات۔ آخیر دور کجھ مٹے بجھے جہے کھنڈر نظریں پیندے نیں۔ اوتھے اک ڈراونی ڈائن دے ہتھے چڑھ جاندا اے جہڑی اوہنوں اک کمرے وچ بند کر کے ڈھول وجاون اُتے مجبور کردی اے تے کہندی اے کہ تھوڑا جیہا وی رکیا تاں اکو واری کھا جاواں گی۔ آخیر اک چوہا ترس کھا کے اوہنوں اک پچھلے بوہے توں بھجن وچ مدد دیندا اے تے ایس دوران وچ آپ اپنی پوشل نال ڈھول وجاندا رہندا اے۔

شہزادہ ٹردا ٹردا اک اجہے جنگل وچ اپڑدا اے جتھے دور دور تیکر آبادی دا کوئی نشان نہیں۔ بھکھ تریہہ نے اوکھا کردتا اے۔ اک ٹیلے اُتے چڑھ کے نظر ماردا اے تاں اوہنوں اک پاسے دور توں دھواں نکلدا ہویا وکھالی دیندا اے تے جدوں اوہ اوتھے اپڑدا اے تاں اک شاندار قلعہ سامنے نظر آوندا اے۔ اندر جاون مگروں اک بوہت ای سوہنی کڑی بیٹھی وکھالی دیندی اے۔ اوہ اوہنوں ویکھ کے پہلاں ہسدی اے فر روندی اے۔ وجہ پچھن تے دسدی اے کہ ہسدی ایس لئی آں کہ بڑے چر پچھوں اک آدم زاد نظر آیا۔ روئی ایس لئی کہ شام نوں کانا دیو آ کے تینوں اپنا لقمہ بنا لوے گا شہزادا اوس کانے دیو نوں مارن وچ کامیاب ہو جاندا اے۔ اگے ودھدا اے تاں اک تھاں اجیہا اُجڑیا ہویا شہر ملدا اے جس دے وسنیکاں نوں باشک ناگ نے بھچھ

کر لیا اے۔ شہزادہ ایس باشک ناگ نوں مار کے اگے ٹُر پیندا اے۔ ٹردے ٹردے اک جنگل وچ شام ہو جاندی اے۔ اوہ تھک ہار کے اک رکھ دا سہارا لے کے سوں جاندا اے۔ ادھی رات ایدھر ہنیری اُودھر رکھ اُتے کجے پکھیرو دے بالاں دا شور سن کے اوہدی اکھ کھل جاندی اے۔ ویکھدا اے کہ اک وڈے جنے آلا سرال ایہناں بالاں نوں کھاون لئی اُتے چڑھیا جا رہیا اے۔ اوہ تلوار دے وار نال اوہدے تن ٹوٹے کر کے سرہانے رکھ لیندا اے۔ سویرے چکوا تے چکوی آ جاندے نیں۔ اوہ بالاں کولوں رات دا سارا قصہ سن کے شہزادے دے بیلی بن جاندے نیں۔

ایس کہانی وچ ڈائن دا لفظ یونانی ڈائنو (Deinos) بمعنی خوفناک، مہیب وغیرہ دی ای اک شکل اے۔ کانا دیو یونانی دیو مالا دا کیکاوپ (Kyklopes) کانا دیو یونانی اکھ آلا دیو اے جہدا مقابلہ ہرکلیس دے نال ہویا سی۔ یاد رہوے کہ سنسکرت دا لفظ 'دیو' بمعنی خدا، فرشتہ وغیرہ ہمیش نیکی تے تقدیس دی ترجمانی کردا اے۔ ایہدے اُلٹ یونانی دیو مالا وچ چنگے تے ماڑے دونویں طرح دے دیو نظریں پیندے نیں۔ ایس لئی ایہ لفظ 'دیو' اگرچہ سنسکرت وچ وی موجود اے پر لوکائی دیاں کہانیاں دا دیو یونانی روائتاں دا آئینہ دار اے۔ باشک ناگ یونانی باشیلیکو (Bashilikos) بمعنی شاہی ناگ دی ای بدلی ہوئی شکل اے۔ بھچھ کرنا دی یونانی پھنجئن (Phageine) بمعنی 'کھانا' توں نکلیا نظر آوندا اے۔ سرال یونانی زبان دا سارو (Sauros) بمعنی 'مگرمچھ' دی ونک دا ای جانور اے۔ چکوا تے چکوی وی کجھ ایسے قسم دے ناں نظر آوندے نیں کیوں جے ساڈے دیس وچ ایس ناں دایاں ایہدے نال دا رلدا ملدا کوئی پکھیرو ویکھن وچ نہیں آیا۔

لوک کہانیاں وچ جدوں کسے شہزادی دا ہار گم ہو جاندا اے تاں اوہ ہمیش نولکھا ہار ای ہوندا اے۔ کدی نو ہزارہ یاں دس لکھا نہیں۔ اصل وچ ایہ 'نولکھا' یونانی نشکو (Nishkos) یونانی دیو مالا وچ اک مہنگے ہار دی ای دوجی شکل اے۔ ساڈیاں لوک کہانیاں دا پارس پتھر کہ جہدی رگڑ نال لوہیا سونے وچ بدل جاندا اے یونانی (Parson) اے۔ جہڑا کہ یونانی روائیتاں وچ اجیہا ساوا پتھر اے کہ جہدی رگڑ نال دھاتاں سونا بن جاندیاں نیں۔

پنجابی لوک کہانیاں وچ 'بکّی'، بمعنی تیز بھجن آلی گھوڑی نوں اک نویکلا مقام حاصل اے۔ خاص کر مرزے دی بکّی تاں ہمیش لئی جیوندی بن گئی اے۔ اج پنجاب آلے اپنی ہر چنگی

گھوڑی نوں پیار تے فخر نال بگّی دے ناں نال سددے نیں۔ گویڑا اے کہ ایہ بکی سکندر اعظم دے گھوڑے بوؤ کیفالوس Boukephalus بمعنی ڈھگے دے سر آلا یادگار اے۔

پنجابی زبان وچ یونانی عنصر:

ایس توں پہلاں اسیں ذکر کر چکے آں کہ پنجابی لفظ تکھان بمعنی بڑھئی دراوڑی زبان وچ ایہناں معنیاں وچ پرچلت لفظ تکان توں نکلیا اے۔ عجیب اتفاق اے کہ ہومر دے زمانے دی یونانی زبان وچ ایہدے نال رلدا ملدا الفظ تکتان (Tekton) بمعنی بڑھئی، جہاز بناون آلا تے معمار ملدا اے۔ پک نال نہیں کہہ سکدے کہ کیہ ایہ مماثلت صرف اتفاقیہ اے یاں ایہناں وچ آپسی کوئی سمبندھ موجود اے۔ پر ایہ اک حقیقت اے کہ ترکھاناں دے اک اہم اوزار گنیا دی اصل یونانی لفظ 'گونیا' (Gonia) بمعنی نکراں ناپن والا آلہ ای اے۔ ایس طرح ایہ کہنا وی سوکھا نہیں پئی لفظ 'بیٹھک' دا یونانی لفظ ایٹکو (Attikos) بمعنی نِکے کمرے نال کوئی تعلق اے یا نہیں۔

ایسے طرح ہور وی کئی اک یونانی الاصل لفظ نیں جہڑے کہ پنجاب دی روز دی زبان وچ پرچلت نیں۔ تھلے اجہے لفظاں دی اک مختصر جہی فہرست دتی جاندی اے:

یونانی الفاظ مع معنی	پنجابی مترادف الفاظ مع معنی
میراکلمو (Nerakalamos): سرکنڈا	نڑکل
کوپ (Kope): چپو	چپو
کوگھ (Kogche): گھونگہ	گھوگا: گھونگا (سنسکرت: شنکھ)
کانا (Kanna): نڑسل سرکنڈا	کانا: نڑسل، سرکنڈا گنتا: یعنی میٹھا نڑسل
بوٹنی (Botane): پودا	بوٹی یا بوٹی: جڑی بوٹی، چھوٹے پودے
کریان (Karuon): مغز	گری: گٹھلی، مغز
پائر (Pyre): آگ	بھاڑ: بڑا چولہا یعنی آگ جلانے کی جگہ

یونانی	اردو
پائرسن (Pyresson): گرمی	پڑسے: گرمی
ہالا (Halos): وہ دائرہ جو کہ غلہ گاہتے وقت بیلوں کے چلنے سے بن جاتا ہے، نیز وہ روشن دائرہ جو کہ بعض اوقات چاند یا سورج کے گرد نظر آتا ہے۔	ہالہ: وہ روشن دائرہ جو کہ بعض اوقات چاند یا سورج کے گرد نظر آتا ہے۔
گیرا (Gyros): چکر	گھیرا یا گھیر: چکر
کلما (Kalamos): قلم، نرسل	قلم: قلم (فارسی میں قلم کرنا کے معنی قطع کرنا کے ہیں۔ صوتی لحاظ سے فارسی کا لفظ 'خامہ' بمعنی قلم اس یونانی لفظ سے منسلک ہے)۔
تاپے (Tapes): غالیچہ، دری، گدی، قالین	تپڑ: ٹاٹ یا سرکنڈے کی گدی جس پر اسکول کے بچے یا ہندو بنیے بیٹھتے ہیں۔
اورا (Ura): دم	چورا یا چوری: بالوں کا بنا ہوا وہ دم نما پنکھا جو کہ مکھیاں اڑانے کے کام آتا ہے۔
پھیلو (Phyllus): پتی، نیز چاقو یا تلوار وغیرہ کا پھل	پھل: چاقو یا تلوار وغیرہ کا منہ پھالا: ہل کا پھل
کوٹیلی (Kotyle): پیالہ	کٹوری: پیالہ نما برتن
کیلکس (Kylix): پیالہ	کولی: پیالہ نما برتن
ارٹو (Artos): روٹی	روٹی: چپاتی نیز روٹ بمعنی بڑی روٹی (یہاں بھی ہم کچھ مخمصے میں پڑ جاتے ہیں کیونکہ دراوڑی زبانوں میں بھی روٹی کے لیے اس سے ملتا جلتا لفظ دوئی موجود ہے جس کا مترادف پشتو کا لفظ ڈوڈئی ہے)
کورڈیلے (Kordyle): کوڑا، چھڑی	کوٹلہ: کوڑا

کشٹو (Kaushtos): جلا ہوا	کشتہ: علم طب کی اصطلاح میں کسی دھات یا جڑی بوٹی کو جلا کر بنائی ہوئی دوا (فارسی میں کشتہ کے معنی مقتول کے ہیں)۔
کلائی (Kalai): قلعی، ٹانکا لگانا	کلی (اردو: قلعی)
کیکلو (Kyklos): دائرہ	ککلی: بچوں کا دارہ بنا کر گھومنے کا کھیل
کا کنا (Kakkana): اونچے اونچے ہنسنا	قہقہہ لگانا
اگورا (Agora): لوگوں کے جمع ہونے کی جگہ، منڈی	اکھاڑہ: لوگوں کے جمع ہونے کی جگہ مثلاً پہلوانوں کا اکھاڑہ، ناچنے والوں کا اکھاڑہ وغیرہ۔
شورنگ (Shuring): کان، سرنگ	سرنگ: زمین دوز راستہ
زنتھو (Xanthos): زرد رنگ	بسنتی: زرد رنگ
ہائیگرو پیلو (Hygros Pelos): بھیگی ہوئی مٹی	گارا: بھیگی ہوئی مٹی
ککراونو (Kakarunu): سردی محسوس کرنا	ککر: سخت سردی
ککراونو (Kakkarunu) سخت سردی سے جسم کا ٹھنڈا پڑ جانا، سردی سے پانی کا جم جانا	ککّر: سردی سے یخ شدہ پانی
سیوپ (Siope): خاموشی	چُپ
پھیلو (Philos): دوست	بیلی: دوست (اس کا قدیم تلفظ بیلی تھا جو کہ فی زمانہ بھی یورپی جپسیوں کی زبان میں مستعمل ہے)۔
پالائی (Palai): پرانا، گزرا ہوا، گذشتہ	پہلا: اول، پرانا، قدیم

پولو (Polos): نوجوان گھوڑا، بچھڑا	غالباً ککلی کی طرح بڑوں میں گھوڑوں پر چڑھ کر گیند بلا کھیلنے کا شوق بھی یونانی عہد کی یادگار ہے اور نہیں تو کم از کم پولو کا نام تو ضرور یونانی اثرات کی غمازی کر رہا ہے۔
پولیمو (Polemos): لڑائی	لام: لڑائی
موسخو (Moskhos): خوشبو	مُشک: خوشبو
امپارُوتی (Mparouti): بارود	بارُود
لیپرس (Lepris) پکڑنا	لپڑنا: پکڑنا
کوپے (Kope): کاٹنا، ٹکڑے ٹکڑے کرنا	کپنا: کاٹنا (ولندیزی اور جرمن کپن: کاٹ دینا)
پئیلئن (Palaiene): کشتی لڑنا	پہلوانی: کشتی کا فن
پالے (Pale): پہلوانی کا فن	پہلوان: کشتی لڑنے والا (بظاہر یہ لفظ سنسکرت کے لفظ بلوان بمعنی طاقتور سے مشابہ ہے لیکن حقیقت یہ ہے کہ 'بل' کے ہوتے ہوئے بھی جب تک کوئی آدمی فن پہلوانی سے واقف نہ ہو پہلوان نہیں کہلا سکتا۔ اس کے برعکس نسبتاً کمزور آدمی جو کشتی کے داؤ پیچ جانتا ہے تو وہ پہلوان ہے)۔

پنجابی دی دُوجیاں زباناں نال سانجھ

1995ء وچ اک کتاب کوئیٹوں چھپی ہے: ''پنجابی براہوئی لسانی رِشتے''۔ لکھیار عزیز مینگل پروفیسر نیں۔ 266 صفحیاں دی کتاب دی اخیری پچھان بلوچستان یونیورسٹی وچ پاکستان سٹڈیز سنٹر دے ڈائریکٹر پروفیسر بہادر خان روڈھینی انگریزی راہیں کرائی ہے۔

Brahui language is termed to be one of the oldest languages of Pakistan. Some Scholars have tried to proveit to be related with Dravidian languages whereas the others have established its relation with the Arian group of languages.

Aziz Mengal is also of the view that it is related with the Arian languages and he has tried to find its roots connected with the indigenous languages such as Punjabi which is the lingua Franca of Pakistan.

ایہہ انگریزی پڑھدیاں ای مینوں ڈھیر ڈر لگا۔ ایویں لگا جیویں پنجابی نوں لنگوا فرینکا آکھ کے پنجابی نال دوستی نہیں وَیر کمایا ہووے۔ نِکی جی گل ہائی پئی سندھی وانگوں یا دنیا دے اگے ودھے ترقی والے مُلکاں وانگ پنجاب اندر ماں بولی یعنی پنجابی نوں مُڈھلی تعلیم دا ذریعہ بناؤ___ ایس گل اتے اوہ طوفان اُٹھیا پئی سبھ کجھ ڈھا ڈھیری ہون لگ پیا۔ وحدت الوجود دا عجب مسئلہ ہے، پئی ساڈے ہوش سنبھالن توں پہلاں مرحوم حمید نظامی ہوراں پنجابی نوں ذریعہ تعلیم بناون دا مطالبہ کیتا۔ ''نوائے وقت'' دے مجید نظامی اج تائیں پنجابی نوں وٹے ماری آوندے نیں۔ ذرا ترس نہیں کردے پئی سٹ وجن نال پیڑ تاں حمید نظامی نوں وی ہوندی ہووے گی___

تے ہُن پروفیسر بہادر خان ہوراں حد چا کیتی ہے کہ پنجابی نوں پاکستان وچ رابطے دی زبان آکھ دتا ہے۔ سال پہلاں ای اکیڈیمی آف لیٹرز دے وڈے اکٹھ وچ اک گل منی گئی پئی پاکستان دیاں ساریاں زباناں ای قومی زباناں نیں تے اردو رابطے دی زبان وی lingua Franca ہے ـــ پروفیسر بہادر خان پنجابی نوں مڑ لنگوا فرینکا لیول اتے اردو دے ساہنویں کھڑا چا کیتا ہے۔ ایہہ اک ہور طوفان، اک ہور ہنیر، اک ہور سرکاری ٹھاپ ـــ

بہادر خان پنجابی نوں لنگوا فرینکا کیوں آکھیا؟ ایہہ ساڈے ساریاں لئی سوچن دی جا ہے، کیوں جو ساڈے آل دوالے تاں ہُن روڑیاں توں کاغذ چکن والے وی اردو بولن دا جیلہ کردے نیں تے شہر اندر پکے گھراں اندر رہندیاں مانواں بالاں نال اردو تے وڈیاں کالونیاں اندر ماواں بالاں نال انگریزی بولن وچ رُجھ گئیاں نیں ـــ لاہور دے جس علاقے وچ میں رہناں اوہدے اندر کوئی پندراں ویہہ سکول نیں۔ کسے سکول اندر پنجابی نہیں پڑھائی جاندی۔ سارے سکولاں وچ ذریعہ تعلیم انگریزی اے ـــ صرف نال دے پنڈ وچ جو سکول ہے اوہ سرکاری سکول ہے۔ اوتھے ذریعہ تعلیم کتابی طور تے اردو ہے پر سچ پچھو تاں پنجابی ہے۔

کُجھ زمانے پہلاں دی گل ہے کہ لاہور شہر اندر مسیتاں وچ نویں نویں لاؤڈ سپیکر لگے۔ لاؤڈ سپیکراں اُتے اذان تے درود شریف توں وکھ جو گل بات، اعلان یا وعظ ہونے، بُہتے پنجابی اندر ای ہونے۔ مولوی موج وچ آونا تے میاں محمد بخش، سلطان باہو تے بعضے ویلے وارث شاہ دے شعر وی رہا نال سنانے۔۔۔۔ پر ہُن ایہہ کم وی پنجابی دے ہتھوں نکل رہیا ہے۔ ہُن بُہتے مولوی اردو وچ ای اعلان گمشدگی کردے نیں، مکتب لئی چندہ منگدے نیں، جمعے دا وعظ کردے نیں۔ ٹیلی ویژن اُتے فحاشی دے خلاف بولدے نیں یا شیعہ، سُنی، وہابی کفر کا فری دا سارا کم اردو وچ کردے نیں ـــ فیر پنجابی لنگوا فرینکا کیویں ہو گئی؟

پنجاب دے کسے شہر دیاں گلیاں بزاراں وچوں لنگھ جاؤ۔ گھراں دے، دفتراں دے، دُکاناں تے کارخانیاں دے بورڈ یا اردو یا انگریزی وچ نظری پین گے، کتاباں، اخبار، رسالے، جس پاسے نظر مارو کدھرے پنجابی نظر نہیں آئے گی فیر ایہہ زبان لنگوا فرینکا کیویں ہو گئی؟

پنجابی وچ بوہتیاں فلماں بنن، عابدہ پروین، نصرت فتح علی یا عیسیٰ خیلوی دے گانیاں بھنگڑیاں تے ابرار الحق دے ''کیہنے کیہنے جانا بلو دے گھار'' نال تاں پنجابی زبان لنگوا فرینکا نہیں

نا بن سکدی؟ لنگوا فرینکا تاں دور دی گل اے، پٹاں تے ہتھ مار کے اسمبلیاں وچ وڑن والے، اکیڈیمیاں سانبھن والے، باہروں پنجابی بارے گڑ ھکدے بھڑکدے گئے، مُڑے تاں کندھاڑیاں اتے سر سانبھنا اوکھا ہو گیا ـــــ جیویں ساڈے دوبجناں نوں کسے سرکاری ایجنسی اغوا کرلیا۔ کہیا تاں ایہہ گیا پئی پنجابی پاروں پھڑے گئے۔ مُڑے تاں پچھیا دسو کیہ ہویا اے؟ گُھٹ سیاپا کریے پر اوہناں تاں مُونہہ اُتے تروپے لائے ہوئے سن۔ نہ ہاں نہ نانہہ۔۔۔ ہُن اخبار وچ لکھدے نیں کہ اسیں پنجابی دی خاطر پھڑے گئے۔ بڑے بڑے پھنے خان پنجابی بولے ای نہ، سُتے سوں گئے.... سچ کہندے ہوون گے پر مینوں حقیر فقیر نوں اج ای دس دیو پئی اوہناں تہانوں پنجابی دے لنگوا فرینکا ہوون دا سوال کیتا سی یا نہیں سی کیتا؟ ایہہ اج دی وڈا سوال ہے تے شیریں مسعود ہوراں پنجابی دیاں دوجیاں زباناں نال سانجھ بارے مضمون لکھاون نال لنگوا فرینکا والی گل نوں دو آتشہ کر دِتا اے۔

اصل گل تاں ایہہ ہے پئی پنجابیاں دُوجیاں نال کیہ سانجھ لبھنی تے سنوانی اے۔ اوہ تاں اپنی سانجھ نوں وی گنوان نوں پھر دے نیں تے سانجھ اودوں ای گواچ جاندی اے، جدوں بندے یا قوم اندر سُرت سار نہ رہ گئی ہووے ـــــ اک سُرت سار ہوندی اے لسانی تے لسانیات راہیں تاریخی، ثقافتی تے جغرافیائی۔ مثلاً عین الحق فرید کوٹی دی کتاب دا مُڈھلا نقشہ اے، عنوان: ''ہڑپائی تہذیب کے لسانی رشتے'' ـــــ تھلے وِنڈ اِنج اے:

پنجابی۔ جھوک: پانی کے ذخیرے کے کنارے آباد گاؤں۔

سندھی۔ جھوک:

پشتو۔ ڈاگ، ڈاگی، ڈھکی: ندی نالہ جھیل یا ان کے کنارے آباد گاؤں۔

بلوچی، ڈوکو، ڈھاکہ، جھوک:..... چشمے.....

براہوئی۔ ڈیک: پانی، ندی، نالہ۔

ایہہ سانجھ عین الحق فرید کوٹی ہوراں کڈھی۔ عزیز مینگل ورگے وی سانجھاں کڈھدے رہندے نیں۔ اک ویلے مرکزی اردو بورڈ نوں (اج کل اردو سائنس بورڈ) لسانی سانجھاں کڈھن دا بڑا شوق سی۔ اوس اک ہفت زبانی لغت چھاپی۔ 1974ء وچ پورے پاکستان اندر (مشرقی پاکستان سمیت) چوداں ورھیاں وچ صرف اک ہزار وکی۔ اک سال وچ

صرف بہتر 72 کاپیاں وِکیاں ـــ سانجھ دا مُل تے ایہوا ے ساڈے ملک اندر ـــ تے بی بی شیریں مسعود کا ہدی سانجھ لبھدی پھر دی اے ہفت زبانی لُغت توں یاد آیا پئی کدی سچل سرمست نوں شاعرِ ہفت زبان آکھیا جاندا سی۔ ایہناں ست زباناں وچ فارسی، اردو، عربی، سندھی، پنجابی، ہندی تے کچھی یا تھری شامل سن ـــ ایسے طرح خواجہ فرید دی گل سی پر پورا ٹل لایا جارہیا اے پئی پنجابی دی خواجہ فرید تے سچل سرمست نال سانجھ دا بیں مار دتا جاوے۔ جیویں ساڈے واسطے بنگالی دا بیں تے جڑھ دو دیں مار دتیاں گئیاں۔ اِنج ایہہ ہفت زبانی لُغت اج اک ہاسا نظر آوندی اے، کیوں جو ایہدے اندر جو ست زباناں اُکریاں گئیاں سن اوہ سن:

اردو، بنگلہ، بلوچی، پشتو، پنجابی، سندھی، کشمیری۔

بنگلہ ایوں گئی جیویں آکھیا جاندا اے: جدھر گئیاں بیڑیاں اودھر گئے ملاح۔

کشمیری: ست بسم اللہ آکھنے ہاں تے پچھلے اُنجاہ ورھیاں توں جی آیاں نوں آکھ رہے آں پر اجے اوس سر دل ای نہیں ٹپی۔ اساں تیل دی تھاں لہُو وی چوا ویکھیا۔ سو پچھے رہ گئیاں پنج اردو، بلوچی، پشتو، پنجابی تے سندھی ـــ پر براہوی کتھے گئی۔ گجراتی وچ تاں روزنامے وی چھپدے نیں۔ بلتی تے شینا، چترالی تے کِنیاں ای زباناں نیں ـــ ایہناں دے ہوندیاں جے پنجابی نوں لنگوا فرینکا آکھ دِتا جاوے تاں کیڈا اوڈا کفر تولن والی گل اے؟ اوہنوں تاں پہلاں ای سکولاں دے بالاں دے نیڑے نہیں ڈھکن دیندے، جے لنگوا فرینکا دا تمغہ لا دتا گیا تاں کِدھرے ملک بدر ہوون والی گل تائیں گل نہ جا اپڑے۔

بڑے دناں دی گل اے جمہوریت والیاں وچ بیٹھیاں کسے ایہہ آکھ دتا پئی جمہوریت اندر جے حکومت اکثریت دی ہوندی اے تاں قومی زبان وی اکثریت دی زبان ہونی چاہیدی سی ـــ تے اج دے پاکستان وچ اکثریت دی زبان، بُرا نہ منایا جے، پنجابیاں دی پنجابی اے۔ بھانویں ایہنوں سرائیکی، ملتانی، پہاڑی، ہندکو، پوٹھوہاری تے ماجھی وچ پئے ونڈو ـــ ضروری نہیں اکثریت دی زبان لنگوا فرینکا ہووے۔ ضروری نہیں پنجابی زبان لنگوا فرینکا ہووے پر جے کوئی اج ایہہ کہہ دیوے پئی اکثریت دی حکومت تے اکثریت دی زبان تے فیر بُلھے شاہ یاد آوے کہ نہ آوے۔

سچ آکھیاں بھانبڑ مچدا اے

زبان ہووے یا موئن جو دڑو، ہڑپہ وغیرہ دے تھیہہ، جدوں کھدائی ہوندی یا پُٹ پھرول ہووے تاں وکھو وکھ زمانیاں تے وکھو وکھ تہذیباں دا تھوہ پتہ وکھو وکھ تھاواں توں لبھدا اے۔ ایہدا آریاواں توں پہلاں، ایہہ آریاواں دا ایہہ ہوناں، ایہہ سِتھیاں، ایہہ وسطی ایشیا، ایہہ ہندو مت، ایہہ بدھ مت، ایہہ اسلام ـــــ انج تھاواں لگدیاں جاندیاں نیں۔ ربّ جانیں پنجابی زبان کدوں شروع ہوئی۔ کتھوں کتھوں ہوندی۔ کتھوں تیک اپڑی یا اپڑی ای نہیں۔

ڈاکٹر غلام علی الانا ہوراں بہاول پور یونیورسٹی دے سرائیکی شعبہ دے رسالے ''سویل'' اندر اک مضمون لِکھیا ہے، سرائیکی دی اصل بارے۔ اوہناں اک تاں بشیر ظامی ہوراں دی ایس گل نوں رَند یا ہے کہ سرائیکی توں ای ہندکو، سندھی، پشتو تے دُوجیاں زباناں نِکلیاں ہن تے دُوجے احسن واگھے دے ایس کہن نوں رد کیتا اے کہ لفظ سرائیکی ـــــ سندھی زبان دا نہیں، سرائیکی دا اپنا اصلوکا لفظ اے، کیوں جو سندھی وچ ''کی'' دا لاحقہ نہیں ''جی'' دا لاحقہ ہوندا اے جے لفظ سرائیکی سندھی توں آیا ہوندا تاں ایہدا ناں سرائجی ہوندا ـــــ

ہُن ایس ''کے'' تے ''کی'' بارے عین الحق فرید کوٹی دی گل ویکھو۔ لِکھدے نیں:

پنجابی زبان کی پوٹھوہاری اور ملتانی بولیوں میں اضافی علامتیں ''نا'' اور ''نڈا'' اور مفعولی علامتیں ''کی'' اور ''کو'' ترکی زبانوں کی باقیات میں سے ہیں یا دراوڑی زبانوں کا ورثہ ہیں۔ بہر حال برِصغیر میں ان علامتوں کے عمومی استعمال سے یہی ثابت ہوتا ہے کہ یہ ہڑپائی تہذیب کے عہد کی دراوڑی زبانوں ہی سے ورثہ میں ملی ہے۔

سو ''کی'' تے ''کا'' وغیرہ دی اک سانجھی شے ہے سی پر ''وکھ'' ہوون یا دکھرپ ثابت کرن دے چاوچ احسن واگھا ہوراں نوں سرائیکی دے سرائے۔جی دی دَلیل والا پینڈا کرنا پیا۔

عرض کیتی سی پئی تھیہہ دی کُھدائی دے نال نال شہراں دی نویں کتر دیتر تے وادھا گھاٹا دا معاملہ زبان دی اصل تے اج تائیں دے پندھ نال کرن برابر ہے۔

ہفت زبانی لغت وچوں کُجھ مثالاں:

اردو	بنگلہ	بلوچی	پشتو	پشتو	سندھی	کشمیری
آشنا	پوریچیتو	آشناگ	اشنا	اشنا	آشنا	آشناوٗ
صوبہ	پرادیش	صوبہ	صوبہ	صوبہ	صوبو	صوبہ

قفس	پنجرا	کبس	پنجرہ	پنجرا	پنجرو	پنجرا
مات	پوراجوئے	پروش	ماتے	مات	مات	شکست
شکست	پوراجوئے	پروش	شکست	ہار	ہار	ہارن
ہار	پوراجوئے	ہار	امیل	ہار	ہار	ہارن

پہلی گل جیہڑی نظر آوندی اے، اوہ ایہہ پئی ایہہ نہیں دسیا گیا کہ اصل لفظ کیہڑی زبان دا سی۔ آشنا (فارسی) صوبہ فارسی، قفس فارسی — فارسی نال پنجابی سمیت ساریاں ای زباناں دا سدھا سانواں تعلق سی۔ اردو تاں بڑی بعد وچ آئی۔ فیر اردو دا وسیلہ کیوں؟ اُنج تاں سانجھ دا ہِرا نہیں لبھدا۔ سانجھ اودوں ہوندی اے جدوں سبھ دی حیثیت اِکو جیہی ہووے مثلاً جدیاں نوکریاں ملن دا وساہ اردو راہیں اے اونا ای پنجابی، سندھی، پشتو، کشمیری، بلوچی، براہوئی، بلتی، شینا راہیں ہووے۔ انگریزی اج تائیں نہ گھر دی نہ کلچرل زبان بن سکی اے پر نوکریاں لئی سبھ توں وڈی زبان اے۔

مطلب اے اصل سانجھ نوں نکھیڑن، پُرزہ پُرزہ کرن دا کم — ہُن لفظ مات، شکست تے ہار ویکھو — مات تے ہار پنجابی یا وادی سندھ وغیرہ اے۔ فارسی لفظاں نوں جیویں ترے چار ہزار ورھے توں ساڈیاں زباناں وچ شکلایا تے ورتیا گیا۔ اے اوہ سارا کم اردو توں وکھ تے دور رہ کے ہویا۔ مقامی زباناں دی فارسی نال سانجھ بارے اک ویلے ریڈیو تقریراں ہوئیاں تے اِک کتابڑی چھپی۔ ''پاکستان کی علاقائی زبانوں پر فارسی کا اثر'' — مضمون بنگالی، پنجابی، سندھی، پشتو، بلوچی اتے کشمیری بارے سن۔ کتاب شروع ہوندی اے بنگالی توں ''بنگلہ کے سلطان غیاث الدین کی دعوت پر حافظ شیراز خود بنگال نہ آسکے لیکن اپنی ایک غزل بھجوادی۔

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند
کیں قند پارسی کہ بنگالہ مے رود''

صوفی تبسم پنجابی بارے لِکھدے نیں ''پنجاب کے مختلف علاقوں میں پنجابی بولی الگ الگ ہوجاتی ہے لیکن ان بولیوں میں یہ فارسی الفاظ ہر جگہ مشترک نظر آتے ہیں اور ان کے مفہوم میں کسی طرح کی غلطی یا غلط فہمی کا شبہ تک نہیں پیدا ہوتا — '' (صفحہ 26)

ایہہ قصہ اِک باہر دی زبان تے پنجابی دی سانجھ دا سی۔ اک دُوجی باہرلی زبان عربی اے۔ اوہدے نال وی لفظاں والی بڑی سانجھ اے تے مذہبی تے فکری وی۔ فیر آئی انگریزی تے اردو ـــ فارسی تے عربی وانگ انگریزی تے اردو وی حاکماں دیاں زباناں دی صورت پنجاب وچ وڑیاں۔ سرکاری کاروبہار وچ ہوون پاروں حاکماں دی عام لوکاں نال گل کلام تے کاروبہار پاروں زبان وچ وی سانجھ آئی۔ پر سوال اے انگریزی دی سانجھ ساڈی روز دی ثقافتی تے سوشل زندگی نال کنی کُو اے؟ ساڈا چنگا بھلا انگریزی ایم۔اے پاس انگریزی فلم وی ادھ پچدھ سمجھدا اے تے لکھن ویلے جو غلطیاں کردا اے اوہدا حساب کتاب فیڈرل یا پنجاب پبلک سروس کمشن کولوں پُچھ لوو۔

کدی اردو دی لُغات ویکھی جے تے شید نوٹ کیتا ہووے کہ اوہدے وچ ہر لفظ اگے دسیا جاندا اے پئی ایہہ سنسکرِت، فارسی، عربی، ہندی، ترکی، انگریزی وچوں کس زبان دا لفظ اے پر ایہہ نہیں دسیا جاندا پئی ایہہ لفظ پنجابی، سندھی، پشتو، کشمیری، بلوچی، بنگالی دے وی ہو سکدے نیں۔ اردو دی شید کسے وی ڈکشنری وچ ایہناں زباناں دا ہوون نہیں منیا گیا۔ جے ہوون ای نہ منیا جاوے تاں سانجھ کاہدی۔ ہاں جھوٹھیاں سانجھاں ذریاں وکھائیاں گئیاں مثلاً 'ہُفت زبان ڈکشنری'

Common Words of Urdu Bengali - A Glossary ، 1965

پبلشر پاکستان رائٹرز گلڈ کراچی یا گیت مالا 1965ء مطبوعات پاکستان کراچی۔

(بنگالی لوریاں تے گیت۔اردو رسم الخط وچ تے ترجمہ اردو وچ)

اصل سانجھ دے نظریے دی، معاشی عمل تے معاشی صورتِ حال دی، سماجی تے ثقافتی روپ دی تے معاشرے دے خالق Creative یا پیداواری Productive ہوون دی۔ جے ایہہ نہیں تاں کیہڑی سانجھ تے کیہڑا اکٹھ ـــ بلوچستان یونیورسٹی دے پروفیسر بہادر خان دا پنجابی نوں پاکستان دی Lnigua franca آکھدیون نال دی تے اردو نوں پاکستان تے برِصغیر دی لنگوا فرینکا آکھدیون نال فرق تاں کوئی نہیں پیندا تے اخیر وچ وضاحت اک واری فیر پئی لنگوا فرینکا والی گل میں نہیں کیتی، بلوچستان دے پروفیسر ہوراں کیتی اے۔

اُخلاق حیدر آبادی، وقار اصغر پیروز، ڈاکٹر محمد اشرف کمال

ترجمہ: احمد شہزاد

پنجابی زبان اک لسانی پچھوکڑ (سانجھی لفظالی دے حوالے نال)

زبان تے انسان اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں۔ زبان دی تاریخ اونی ای پرانی اے جنی کہ انسانی تاریخ۔ مُڈھ وچ زبان اشاریاں دی صورت وچ موجود سی فر ایہنے علامتاں، تصویراں تے نقشاں دا مہاندرا وٹا لیا تے آخر کار اکھراں تے شبداں دی صورت وچ ظاہر ہوون دے عمل نال سیہان وچ آئی۔ زبان دی لوڑ انساناں دے آپس وچ رل مل کے رہون تے اک دوجے دے دکھ سکھ ونڈن دی وجھوں سامنے آئی۔

پنجاب (جنہوں سپت سندھو کہیا جاندا سی) مُڈھ توں ای اپنے پنج دریاواں دی وجھوں اہمیت دا حامل رہیا اے تے انسانی توجہ تے دلچسپی دا مرکز دی۔ جتھے انسانی حیاتی دے وجود لئی پانی تے دریاواں دی اہمیت توں انکار نہیں کیتا جاسکدا اوسے طرح زبان دے وجود توں وی انکار نہیں کیتا جاسکدا۔ پنجاب وچ پنج دریاواں تے اوہناں دے مددگار مختلف ندیاں نالیاں دے وہن نال ایتھوں دے وسنیکاں دی حیاتی وچ لہک ٹہک تے خوشحالی دے نال نال پنجابی تہذیب تے ثقافت دی تصویر وچ سہپن دا باعث اے۔ پنجابی زبان دے مُڈھ بارے کجھ وی پک نال نہیں کہیا جاسکدا۔ کئی لسانیات دے ماہر ایس حوالے نال وکھو وکھ نظریے رکھدے نیں۔ کجھ ایہنوں سنسکرت دی وارث آکھدے نیں تے کجھ ماہر ایہہ اسمبندھ برِصغیر وچ سنسکرت توں پہلاں دیاں زباناں نال جوڑدے نیں تے ایہنوں سنسکرت توں وی پرانی آکھدے نیں۔ عین الحق فرید کوٹی اپنی کتاب ''اردو زبان کی قدیم تاریخ'' وچ تحقیق پیش کیتی اے کہ آریاواں توں پہلاں ایتھے منڈا قبیلیاں دی زبان بولی جاندی سی جہڑی کہ مقامی پراکرتاں تے موجودہ زباناں اردو، پنجابی تے سندھی وغیرہ دا سوما نیں۔ حمید اللہ ہاشمی دے آکھن موجب گوتم بدھ نگروں برِصغیر وچ پراکرتاں دا رواج ہویا۔ چار پراکرتاں نوں مانتا ملی جہڑیاں کہ مہاراشٹری، مگدھی، شورسینی

تے پشاچی دے ناں نال سن۔ فر ایہ پراکرتاں اپ بھرنش دی شکل وٹا گئیاں۔(۱) پشاچی دے حوالے نال لکھدے نیں:

''قدیم زمانے میں پنجاب کو پشاچی کے نام سے یاد کیا جاتا تھا۔اس لیے اس علاقے کی زبان کو پشاچی اپ بھرنش کہا گیا۔اسی سے ''پنجابی'' کا روپ نکھر کر سامنے آیا۔''(۲)

شروع وچ اپ بھرنش نے بڑی مانتا کھٹی پر راجپوتاں دے زوال دے نال ای اپ بھرنش غیر مقبول ہوون لگ پئی تے ایہدی کُکھ وچوں پنجابی، گجراتی، راجستھانی، بنگالی، مرہٹی، اڑیا، بہاری، مشرقی ہندی تے مغربی ہندی جمی۔ مغربی ہندی دی اک شاخ نوں کھڑی بولی وی کہیا جاندا اے۔ جہڑی کہ دہلی تے دہلی دے آل دوالے بولی جاندی سی۔شور سینی دوآبہ گنگا جمنا دے علاقے وچ پرچلت سی تے اگے ٹر کے ایسے داناں ای برج بھاشا پے گیا۔(۳)

''کیکر'' جمنا توں لے کے قدیم درشداوتی دے علاقیاں وچ بولی جاندی سی تے ہریانوی ایہدی ترقی یافتہ شکل اے۔ درشداوتی توں دریائے اٹک یعنی سارے پنجاب وچ ''پشاچی'' بولی پرچلت سی۔ہن دی پنجابی، مالوئی دوآبی، ماجھی، سرائیکی (اُتلے سندھ دی پنجابی) ملتانی، لہی، دھنی، پوٹھوہاری، پہاڑی تے ہندکو وغیرہ دا سمبندھ ایسے پشاچی بولی نال اے۔

جدوں مسلماناں نے ایس علاقے نوں جتیا تاں سندھ وچ سندھی پرچلت سی۔ملتان دے آلے دوالے لوک ملتانی بولدے سن حالانکہ لوکائی دی زبان نوں عرب ہرتھاں سندھی آکھ دیندے سن۔ مسعودی جہڑا ۹۱۶ء۔۹۱۵ء وچ ہندوستان آیا سی دا آکھنا اے کہ ایتھوں دے لوک سندھی تے عربی بولدے سن۔ ایسے طرح ابن حوقل نے جہڑا ۹۷۶ء وچ ایس علاقے وچ آیا، ویکھیا کہ ایس علاقے وچ جہنوں کجھ چرلئی مغربی پاکستان کہیا جاندا سی، دو وڈیاں ریاستاں سن: اک ملتان دوجی منصورہ جہنوں عرباں نے آباد کیتا۔ایہ شہر حیدرآباد دے شمال ول واقع سی۔ ظاہرا اے ایہناں دوناں ریاستاں وچ ترتیب نال ملتانی تے سندھی بولی جاندی سی (۴)۔ایہو ملتانی اصل وچ اوہ زبان سی جہڑی بعدوں پنجابی دے ناں نال مشہور ہوئی۔

پنجاب دے دریاواں دے کنڈھے وسدے انساناں دے جتھے نے جس زبان دا مُڈھ بنھیا اوہنوں بعد وچ پنجابی زبان دا ناں دتا گیا جہڑی ویلے تے حالات دیاں لوڑاں دے

مطابق اپنے آپ نوں تبدیل کر دی رہی تے جتھے دوجیاں زباناں کولوں لابھ چکدی رہی اوتھے اوہنے دوجیاں زباناں اُتے اپنے اثرات دی مرتب کیتے۔ ایس زبان دے اثرت تامل، تلیگو، ملیالم، سندھی، بنگالی تے دوجیاں دراوڑی زباناں وچ ویکھے جاسکدے نیں۔(۵)

پنجاب جہدی زبان نوں اج کل پنجابی دے ناں نال جانیا جاندا اے امیر خسرو نے ایہنوں لاہوری تے ابوالفضل نے ملتانی دے ناں نال یاد کیتا اے مغربی لکھاریاں نے مشرقی حصے دی زبان نوں پنجابی تے مغربی حصے دی زبان نوں لہندا آکھیا اے۔ پنجاب دے رہن آلے پنجابی تے لہندا نوں اک ای زبان مندے نیں۔ پنجاب پنج دریاواں دی سرزمین ہوون دا ایہ مطلب بالکل نہیں کہ صوبے دی زبان ایہناں دریاواں دے وچکار ای گھری ہوئی اے بلکہ اوہ ایہناں دریاواں توں باہر نکل کے دونواں پاسے کھلری ہوئی اے۔ پنجابی وچ شعر ادب دا اک وڈا خزانہ موجود اے۔ خواجہ مسعود سعد سلمان دے بعد پنجابی دے پہلے شاعر شیخ فریدالدین مسعود متوفی ۶۶۴ھ نیں۔ سکھاں دا آکھنا اے کہ اوہ فریدالدین ابراہیم نیں جہڑے گورونانک دے ویلے دے نیں۔ اوہناں دے کلام دا کجھ حصہ سبھوں سکھاں دی مقدس کتاب گرنتھ صاحب وچ محفوظ اے۔ دوجے شاعر گرونانک صاحب نیں جہناں دا جپ جی سکھاں وچ بوہت مقبول اے۔(۶) فرید بارے ڈاکٹر محمد باقر لکھدے نیں:

> ''اس کا تخلص فرید ہے اور نام شیخ فریدالدین ابراہیم ہے۔ اس کا زمانہ اندازاً ۱۴۵۰ء اور ۱۵۷۵ء کے درمیان کا ہے۔ اور یہ گورونانک (۱۵۳۸ء-۱۴۶۹ء) کا ہم عصر ہے۔''(۷)

فرید دے کلام دا مطالعہ کیتا جاوے تاں ایہدے اُتے اسلامی فکر دی گوڑھی چھاپ نظریں پیندی اے۔ جویں:

کجھ نہ بجھے کجھ نہ سُجھے دنیا گجھی بھائے
سائیں میرے چنگا کیتا نہیں تاں میں بھی ونجھاں آئے
فرید گوکیندیاں جا کہندیاں متیں دیندیاں نت
جو شیطان ونجایا سے کت پھیرے چت(۸)

پنجاب ہمیشہ باہرلے دھاڑویاں دے نشانے تے رہیا۔ ایس لئی ایتھوں دی

تہذیب تے زبان وی مختلف تبدیلیاں وچوں لنگھدی رہی۔ ایس سرزمین اُتے اڈواڈ ویلیاں وچ آریا، ایرانی، یونانی، ھُن، گرجارا، وسط ایشیا دیاں مختلف قوماں، عرب، افغان، مغل، تورانی قوماں نے ایتھوں دے وسنیکاں دی تہذیب تے ثقافت، رسماں تے روایتاں تے زبان اُتے اثرات مرتب کیتے تے ایہدے وچ اپنے رنگ بھرے۔ مسلماناں دے آون دی وجہ نال پنجابی زبان عربی فارسی زباناں نال رلی ملی جہدی وجہ نال پنجابی زبان دا بھنڈار کھلا ہویا تے بوہت سارے عربی فارسی شبد پنجابی دا حصہ بنے۔ موجودہ پنجابی دی ساخت وچ ہندی، عربی، فارسی، ترکی تے انگریزی دا اوڈا عمل دخل اے۔

پنجابی زبان دے لسانیات دے ماہراں مطابق برِصغیر وچ پنجابی زبان دا مڈھ مسلماناں دے آون نال بجھا۔(۹) ایہدے وچ جہڑا مڈھلا ادب ملدا اے اوہ مسلماناں نے تخلیق کیتا۔ محمود غزنوی دے دور وچ ایہ زبان اپنی وکھری سیہان قائم کر چکی سی کیوں جے ایہ زبان ہزاراں ورہیاں توں موجود سی ایس لئی ایہدے وچ کجھ نہ کجھ ادب پہلے وی تخلیق ہویا ہووے گا پر اوہ سنبھالیا نہ جا سکیا۔ محققاں تے لکھاریاں نے پہلی صدی عیسوی توں لے کے اٹھویں صدی عیسوی تک کجھ پراکرتاں دے نمونیاں دی گل کیتی اے جہڑے پنجابی زبان دے نیڑے دی زبان وچ نیں۔ محمد بن قاسم دے آون توں بعد صوفیاں دی پنجابی دانی دے ثبوت وی ملدے نیں۔ ایہدے توں ایہ گویڑ لایا جا سکدا اے کہ پنجابی ادب دا مڈھ اٹھویں صدی توں بجھ گیا سی۔(۱۰) ایس خطے دے قدیم نمونیاں توں پتہ لگدا اے کہ ایہ زبان قدیم اے پر تیرھویں صدی وچ ایہدا ناں پنجابی نہیں سی کسے دوجے ناں نال بلائی جاندی سی۔ عین الحق فرید کوٹی تے عبدالرحمٰن ملک لکھدے نیں:

”پنجاب دی اصطلاح غالباً اکبر کے دور سے پہلے نہ تھی۔ ابو الفضل جہاں ’آئین اکبری‘ میں اکبر کے زیرِ نگیں علاقوں میں بولی جانے والی زبانوں کے نام گنواتا ہے وہاں پنجابی کا نام نہیں لیتا۔ امیر خسرو نے اپنی مثنوی ’نہ سپہر‘ میں لاہوری زبان کا ذکر کیا ہے مگر پنجابی کا نہیں لیکن یہ بات یقینی ہے کہ اس علاقے میں بسنے والے کوئی زبان ضرور بولتے تھے جس کو مختلف لوگوں نے مختلف نام دیے۔ کہیں یہ لاہوری کہلائی۔ جانگلو اور ملتانی یا سرائیکی اور ہندکو

(ممکن ہے ہندکو کا لفظ یونانی زبان کے لفظ انڈیکا سے لیا گیا ہو) مشرقی پنجاب میں اس زبان کو ہریانوی کہنے لگے۔"(۱۱)

عین الحق فرید کوٹی دے خیال وچ آریاواں دے آون توں پہلاں دی پنجاب وچ پنجابی زبان ای بولی جاندی سی جنھوں اوہناں نے قدیم پنجابی داناں دتا۔ اوہناں دے خیال مؤجب آریاواں دی آمد توں پہلاں ایتھے دراوڑ لوک آباد سن اوہ وی اندازاً آریاواں توں تن ہزار ورہے پہلاں باہروں آئے سن تے اوہناں توں پہلاں ایتھے منڈا قبیلے آباد سن جہڑے ایتھوں دے اصل وسنیک سن۔ ایس گل دا اک پنجابی زبان وچ موجود منڈا زباناں دے لفظاں دی موجودگی نال ہونداا ے۔ جہدیاں کجھ ونگیاں تھلے دتیاں جا رہیاں نیں:

منڈا	پنجابی	اردو
لیجا	ریجا	وہ کپڑا جو شادی کے موقع پر رشتہ داروں کو دیا جاتا ہے
دیہہ	دیہہ	جسم
منڈی	منڈی	سر
کھری	کھر	پاؤں
پیڑھی	پیڑھی	نسل
مُندرا	مُندراں	بڑی بالیاں
نتھ	نتھ	نتھ
بچھا	وچھا	بچھڑا
لد	لد	گھوڑے کا فضلہ
باٹھا	بھٹھ	بھٹہ
چولا	چلہا	چولہا
ہانڈا	ہانڈی	سالن پکانے کا برتن
تسلا	تسلا	تھالی
چاٹو	چاٹی	گھڑا
ٹنڈ	ٹنڈ	رہٹ میں استعمال ہونے والا مٹی کا برتن

نبڑا	نبڑنا	ختم کرنا
پسراوَ	پسرنا	پھیلنا
تانگی	تانگ	انتظار

اینجے ای پنجابی زبان وچ دراوڑی زباناں دے لفظ وی موجود نیں۔ جہدے توں پتہ لگدا اے کہ پنجابی آریاواں دے آوَن توں پہلاں موجود سی۔

کناری (دراوڑی گروہ)	پنجابی	اردو
بایلاسیک اگیدے	باہلا سیک ہے گا	بہت گرمی ہے
روٹی گے بین چنا گی ہچھو	روٹی نوں مکھن چنگا لاوَ	روٹی کو مکھن اچھی طرح لگاوَ
تلگو (دراوڑی گروہ)		
پیٹی کو بیگام دیمی	پیٹی نوں جندرا لاوَ	صندوق کو تالا لگاوَ (۱۳)

برِصغیر وچ مختلف نسلاں تے وکھو وکھ زبان آلے لوکاں دے آون نال تے غلبے دی وجہ نال ایتھے بولیاں جان آلیاں زباناں وچ وی لسانی سانجھ دی وجہ نال بوہت سارے لفظ اک زبان توں دوجی زبان وچ جاندے رہے نیں جہدی وجہ نال ایتھے مختلف بولیاں اک دوجے دے نیڑے آوندیاں گئیاں۔ پنجابی وچ دوجیاں بوہت ساریاں زباناں دے اثرات دی نظریں پیندے نیں، جہناں وچ یونانی، ترکی، ہندی، پشتو تے فارسی ذکر جوگ نیں:

یونانی	پنجابی	اردو
کانون	کنون	قانون
دپھترا	دپھتر	دفتر
کیمیا	کیمیا	کیمیا
گری	گڑی	لڑکی

فارسی	پنجابی	اردو
پائجامہ	پجامہ	پائجامہ
رضائی	رجائی	رضائی
شاباش	شاوا	شاباش

پشتو	پنجابی	اردو
خچر	کھچر	خچر
چاقو	چکو	چاقو
افیم	فیم	افیم

ترکی	پنجابی	اردو
قالین	کلین	قالین
قورمہ	کورمہ	قورمہ
قنات	کنات	قنات
قینچی	کینچی	قینچی

کجھ لسانیات دے ماہر ایہ سمجھدے نیں کہ برِصغیر وچ پنجابی زبان دا مُڈھ مسلماناں دے آون توں بعد بجھیا۔ موجودہ دور وچ جہڑا پنجابی ادب ملدا اے اوہدے وچ شروع آلا ادب مسلماناں نے تخلیق کیتا تے پنجابی زبان محمود غزنوی دے دور وچ تخلیق ہو چکی سی تے اپنی وکھری سیہان منوا چکی سی۔ ایس لئی ایہ اصول غلط ہووے گا کہ اسلام دے آون توں پہلے پنجابی وچ ادب پیدا نہیں ہویا کیوں جے جدوں پنجابی زبان دا وجود ڈھائی ہزار سال قبل مسیح موجود سی تے فِر ایہدے وچ کجھ نہ کجھ ادب وی ضرور پیدا ہویا ہووے گا۔ ایہدا کوئی ثبوت نہ ہوون دی وجھوں اسیں ایس بارے کوئی پکی راء نہیں بنا سکدے۔ (۱۵)

حوالہ جات

۱۔ حمید اللہ شاہ: پنجابی زبان وادب، کراچی: انجمن ترقی اُردو پاکستان، ۱۹۸۸ء، ص ۱۹

۲۔ ایضاً

۳۔ عین الحق فرید کوٹی: اُردو زبان کی قدیم تاریخ، ص ۷۸

۴۔ عین الحق فرید کوٹی، عبدالرحمٰن ملک، پنجابی زبان کی ابتدا و نشو و نما، مشمولہ تاریخ ادبیاتِ مسلمانان پاکستان و ہند جلد ۱۳، علاقائی ادبیات مغربی پاکستان، پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۲۰۰

۵۔ فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر: پنجابی زبان وادب کی تاریخ، لاہور: سنگِ میل پبلی کیشنز، ۲۰۰۲ء، ص ۱۶

۶۔ محمود شیرانی، حافظ: پنجاب میں اُردو، حصہ اوّل، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان ۱۹۸۸ء، ص ۶۶۔۶۷

۷۔ محمد باقر، ڈاکٹر، سیاسی معاشرتی فکری اور تہذیبی پس منظر، مشمولہ تاریخ ادبیاتِ مسلمانان پاکستان و ہند جلد ۱۳، علاقائی ادبیات مغربی پاکستان، پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۲۰۴

۸۔ ایضاً

۹۔ حمید اللہ شاہ: پنجابی زبان وادب کا اجمالی خاکہ، فیصل آباد: ۱۹۸۲ء

۱۰۔ حمید اللہ شاہ: پنجابی زبان وادب، ص ۴۴

۱۱۔ عین الحق فرید کوٹی، عبدالرحمٰن ملک، پنجابی زبان کی ابتدا و نشو و نما، مشمولہ تاریخ ادبیاتِ مسلمانان پاکستان و ہند جلد ۱۳، علاقائی ادبیات مغربی پاکستان، پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۲۱۲

۱۲۔ عین الحق فرید کوٹی، عبدالرحمٰن ملک، پنجابی زبان کی ابتدا و نشو و نما، مشمولہ تاریخ ادبیاتِ مسلمانان پاکستان و ہند جلد ۱۳، علاقائی ادبیات مغربی پاکستان، پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۲۱۳، ۲۱۴

۱۳۔ عین الحق فرید کوٹی، عبدالرحمٰن ملک، پنجابی زبان کی ابتدا و نشو و نما، مشمولہ تاریخ ادبیائے مسلمانان پاکستان ہند جلد ۱۳، علاقائی ادبیات مغربی پاکستان، پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۱ء، ص ۲۱۵

۱۴۔ ایضاً۔ ص ۲۱۸ تا ۲۲۳

۱۵۔ حمید اللہ شاہ: مختصر تاریخ زبان وادب پنجابی، اسلام آباد، مقتدرہ قومی زبان، ۲۰۰۹ء، ص ۲۷

نادر جاجوی

پنجابی سانجھی لفظالی (پنجابی لہجیاں دے حوالے نال)

پنجابی دا پچھوکڑ کوئی اج دا نہیں۔ ایہد او جود اودوں دا اے جدوں دھرتی تے پنجاب دی پلوٹھی لیک وگی۔ زباناں اِک دوجی توں اثر لیندیاں نیں تے ہولی ہولی اپنے رنگ دا وی وٹاندرا کر دیاں نیں۔ لسانی ورثے دی تاریخ اُتے جھات پایئے تے اِنج لگدا اے جیویں خوشبو سفر کردی ہوا دے ساہواں وچ رچی بسی ہوئی آمہاری دیسوں پردیس چلی جاندی اے۔ ایویں ای زباناں وی دُور توڑی آپ ہدے سہندے تے اک مہاندرے اکھراں دا کیرا کیری جاندیاں نیں۔ ادیب، شاعر دھرتی دا اوہ سوجھوان طبقہ اے جیہڑا زبان نوں وادھے پاندا اے۔ پھلاں دی ریزش وانگ ایہہ طبقہ کائنات دے اک اک سوجھ وچ فکر کردا اے تے اپنیاں اپنیاں تخلیقاں راہیں زبان نوں نویاں نویاں تجربیاں چوں گزار کے (Sublimation) یاں ارتقاع دا لمحہ دیندا اے۔ برِصغیر وچ سنسکرت، پراکرت تے پنجابی بھاشا دیاں ساریاں بولیاں دی جڑت نال پہلی لسانی شیڈ جھاوَلی تے پھیر صاف توں صاف نظر آوندی اے۔ پر جے کتے گوہ نال ویکھیے تے لفظاں دے مُکھ مہاندرے تے اوہناں دیاں واجاں وچ کوئی سانجھی ٹنکار سانوں اوہناں دے جوڑ میل دے لاگے لیجا کھڑا کرے گی جتھوں اسیں بڑا سوکھا ویروا کر سکاں گے۔ حداں بندیاں دی کائیاں وچ فرق ہوندا اے۔ کسے دے لِنگ پیر موکلے تے کسے دے بریک۔ کسے دی چمڑی چٹی تے کسی دی کالی۔ کسے دا بیڑا چا کسے دا نیواں۔ کسے دا نک بکھ کوجھا کسے دا سونکھا...... ایداں ای قدرت۔ پھیر اگوں وجود دی بناوٹ دسدی اے پئی ایہہ کیس ملک یاں قبیلے دا بندہ اے۔ ایویں ای زباناں دا مسئلہ اے۔ لفظاں دے اکو جیہے مہاندرے سانوں اوہناں دی بھال تے اوہناں دی کھوج دا پتہ دیندے نیں۔ پارس دے عمل وانگ زباناں دے وجود اک دوجی نال کھیہہ کے اوہناں نوں سونا کری جاندے نیں۔ جیہڑیاں زباناں دے لفظ دُوروں پاروں جا کے سانوں کوئی سانجھا مکھ مہاندرا دیندے نیں تے اوہناں وچ لفظاں دیاں

سانجھیاں واجاں نیڑیوں نیڑیوں بہت ساریاں لبھ جاندیاں نیں...... جانو! اوہ زباناں ودھن پھلن دی زیادہ صلاحیت رکھدیاں نیں تے اوہناں زباناں دے سوجھواناں تے لکھاریاں دیاں لکھتاں وچ اِک مِک جیہے لفظاں دا چھاں چھاوڑا ای نہیں ملے گا سگوں بہت سارے لفظ اِکو صورت دے وی ملن گے جے عقل دیاں پوراں اوہناں نوں مانجھ کھر وچ کرلین تاں اوہ لفظ ویلے دے جنگال چوں وی چلکدے نظر آون لگ پین گے۔ 579ھ توں پہلوں پنجابی ادب دی ساکھ تے جو کجھ ملدا اے اوہ اک جاچے پھٹکل اے۔ ایہدے وچ مسعود سعد لہوری تے حضرت نوشہ گنج بخش قادریؒ دا فکر کجھ شامل کیتا جاسکدا اے۔

اوہناں دے شلوکاں دے مختلف محققاں دی ثقہ تے پیڈھی رائے موجب باوا فرید گنج شکر علیہ الرحمتہ ساڈے پنجابی دے باقاعدہ شاعر نیں۔ لفظی ورتارے دی گونج پنجابی دے وکھو وکھ لہجیاں وچ سُنائی دیندی اے...... لہندے چڑھدے دیاں پنجابی لکھتاں وچ بول بچن تے اکھراں دے ڈھنگ ایداں لگدے نیں جیویں کوئی لاگیوں ای کسے گل دا جواب جانے پچھانے لفظاں وچ دے رہیا ہووے۔ پھولا پھرالی کریے تے دُور دُراڈے پندھاں تے وی اِکو جیہے لفظ، صیغے تے ضمیراں ملن گیاں۔

لفظاں دی سانجھ دا ایہہ ورثہ بڑا پرانا تے مضبوط اے۔ نہ تے ایہنوں بینہ ہنیری ونجاندی اے تے نہ ایہہ کسے جھکھڑ بلے نال زان ہوندا اے۔ باوا فرید گنج شکر علیہ الرحمتہ دے دَور وچ ہور صوفی مسلک لوکاں وی تبلیغ تے پرچار لئی پنجابی زبان دا سہارا لیا۔ ایہناں وچوں شاہ میراں بیجاپوری تے شاہ برہان الدین ہوراں دے ناں لئے جاسکدے نیں۔ پر اوہناں دی پنجابی، پور بوروپ دی پنجابی سی۔ ایدوں ای سکھ پنتھ دے آگوواں نے، چیلیاں نوں توحید توں وکھ ___ ایہہ تعلیم عام دتی پئی آپ نوں پچھانو، اندروں باہروں اک ہوو، کسے نوں مَندا نہ آکھو، پھکا نہ بولو، آکڑو نہ، سچ دا پرچار کرو، کسے نال برائی نہ کرو...... ایتھے آکے سانجھیاں جیہاں سوچاں پاروں شبداں تے لفظاں دے باطنی روپ لاگے لاگے دِسن لگ پئے تے اظہار دی زبان پنجابی متھی گئی ___ اک ایس وچ معنوی پسارا بڑا سی۔ دوجی سادگی تے تیجی ایہہ سماج دی وڈی زبان سی۔ گرنتھی پنجابی دے اجوکے مشاہدے تھیں پتہ لگدا اے کہ اوہدے وچ سنسکرت تے ہندی تجربیاں توں وکھ عربی فارسی دے لفظاں دا وی ڈھیر سارا ذخیرہ موجود اے۔

گورمکھی اکھر بندی وچ وی سانوں پنجابی لفظاں دی سانجھ بڑی کثرت نال ملدی اے۔ لہندی پوربی تے سکھی پنجابی دی سانجھی واشنا دا اِک روپ ویکھن جوگ اے:

اندھن کیتا سوگھنا بھوری دیتم بھاہے
من دینڈڑ بچ شو۔ نانک دکھ الاہے

مطلب ایہہ پئی سارا بالن کٹھا کر کے تھوڑی جیہی اَگ لایاں بھانبڑ مچ پیندا اے۔ ایسے طرح من وچ وسدے رب داناں لیاں دُکھ بھسم بھسم ہو جاندے نیں۔ پنجابی دے موڈھی ادب وچ تبلیغ، پرچار (یاں) وعظ دی صورت ___ شعری اُنگ ڈھنگ سانوں ابیات، گینے (گناں) یاں شلوک دی ہیت وچ ملدے نیں تے ایہناں دا ریکارڈ سندھی، پنجابی، گجراتی تے کچھی زباناں وچ برٹش میوزیم تے انڈیا آفس لائبریری لندن تک کھلریا پسریا ہویا اے۔ مبلغاں، صوفیاں، سادھواں تے جوگیاں دے خاص تبلیغی مشن دے مخصوص اکھر ورتاریاں توں باہر آ جایئے تے سانوں بالکل نرول ادبی پکھ تے لفظ، لفظاں توں جنم لیندے، اوہناں تے پیوند ہوندے تے اپنیاں صورتاں وچ مہاندریاں دیاں نشانیاں چھڈ دے ہوئے دسدے نیں۔ بھانویں دمودر تے پیلو دا دَور ہووے یاں ایداں ای کوئی ہور۔ شاہجہان تے اورنگ زیب دے زمانے دا کوئی لفظ بردا پشاوری تک آوندا وی سانوں اپنی راکھویں شکل وچ ملدا اے۔ ویکھن والی ایہہ گل اے پئی اکھراں تے لہجیاں دی سانجھ دا پنجابی شاعری وچ فاصلیاں دے باوجود کیویں خیال رکھیا جا رہیا اے۔ جے سلطان باہو دے اِک بیت نوں ویکھیے یاں پڑھیے...... پئی

نال کونگی سنگ نہ کریے کُل نُوں لاج نہ لایئے ہو
تُمیاں توں تربوز نہ تھیندے بھانویں توڑ مکے لے جایئے ہو
کھارے کھوہ نہ مٹھے ہوندے توڑے سے مناں کھنڈ پایئے ہو
کانواں دے بچے ہنس نہ بن دے بھانویں موتی چوگ چگایئے ہو

تے سانوں پورا لہجہ دوآبے یاں مالوے داملدا اے جدکہ آپ دا اصل لہجہ شاہ پوری سی، جس وچ جھنگ تے سرگودھا بول چال شامل اے۔ جے بردا پشاوری دے بول بچن ویکھے جان تے لفظ ''سے'' نوں جمع کر کے انج شعر وچ پرویا اے پئی احساس نہیں ہوندا کہ ایہہ لفظ ویلے دے پینڈے، ایڈی دُور جا کے ایداں وی اپنے لہجے دی اصل خوبصورتی نال بولیا جا سکدا

اے۔ کہندے نیں:

ب　　بری یارو مرض عشق والی دارو لگدے نہیں طبیب والے

شاہوکاراں دے سخن منظور ہوندے سخن نہیں منظور غریب والے

نال عاجزی دے کم کڈھ لیندے رسا چوس لیندے مٹھی جیبھ والے

برداسیاں درختاں دی کرے راکھی پھل پکن تے کھان نصیب والے

مادھو لال حسینؒ تے بلھے شاہؒ صاحب دا Tampo کافیاں وچ وی بہت صاف ہے۔ ایہناں دوناں شاعراں تے عظیم بزرگاں اپنے اپنے رنگ وچ اُچا تے سُچا کلام فرمایا تے مرکزی زبان نوں ذریعہ اظہار بنایا۔ ماجھے دے لہجے دی ورتوں توں وکھ اوہناں آلے دوالے توں لاہور ول ڈھکدے لوکاں توں وی کجھ لفظ لئے نیں ___ جداں پچھوتاسیں، جاپوسیں

اوس ویلےنوں پچھوتاسیں جد جاپوسیں وچ کھڈی

تے یاں___

عملاں اتے ہوگ نبیڑا کیا صوفی کیا بھنگی

کہے حسین فقیر سائیں دا عملاں باجھ خواری

ایویں ای بلھے شاہ علیہ الرحمتہ دے کلام وچ___ جت، اوت، چھنیندی تے ہور کئی باہر لے لفظ شامل نیں تے ایداں دے وی بے شمار شعر نیں جیہناں وچ لہجے دیاں دوویں صورتاں ملدیاں نیں جیویں۔

حاجی لوک کے نوں جاندے اسیں جانا تخت ہزارے

جت ول یار اتے دل کعبہ بھانویں دیکھ کتاباں چارے

سہی کرنا...... ایتھے یعنی راوی ولے دا محاورہ اے ایہہ لے یعنی چھاں ول نسبتاً گھٹ بولیا جاندا اے پر ایہدی گونج ہاشم دے دوہڑیاں توں علاوہ سچل سرمست دے کلام وچ وی ملدی اے۔ زبان دے حوالے نال کتھے پنجاب تے کتھے سندھ، ایڈی دوروں لفظ دا ورتارا اوہی اے۔ سچل علیہ الرحمتہ دا فرمان۔

پیر جھوٹے تے محکم دھرنا رہنا بے اختیار

سارے جھوٹے سچو ہبھی، کر تھیویں آپ نوں بیزار

ایسے طرح مولوی غلام رسول ہوراں دے کلام وچ دُور پار دے مختلف پنجابی لہجیاں دے بے انت لفظ مل جاندے نیں......جیویں!

گھت، کائی، رُنی، جناور، ڈِٹھا، کیائی، بھلیندا، اتھائیں تے ڈھس ایہہ لفظ نہ مالوے ول تے نہ ماجھے ول بولے جاندے نیں۔ ہوشیار پوریاں عالم پور کوٹلے ایہناں لفظاں دا ورتارا عام نہیں جدکہ مولوی غلام رسول، پوری عمر ایہناں تھانواں تے ای رہے نیں۔ ظاہر اے کہ اوہناں پورے پنجاب دے لہجیاں دی ورتوں وچ اپنی اِک سانجھ سمجھی تے ایہناں لفظاں نوں استعمال کیتا۔

وڈیائی دی گل ایہہ وے پئی رُنی، گھت، یاں ڈھس نوں کلیاں آکھیا جائے تے خورے ہن وی لوک اودھر گھٹ سمجھن۔ پر جداں اوہناں ورتارا کیتا اے سبھ دی سمجھ وچ گل آوندی اے۔ سگوں نہ کوئی بھونچل پیندی اے تے نہ کوئی اوکھ لگدی اے۔ انج لگدا اے جیویں اوہناں اپنی گل نوں آفاقی بناون واسطے اپنے لہجے نوں بالکل محدود نہیں کیتا۔ فرماندے نیں۔

کیوں فرزند کریں توں زاری رودن وقت کیائی
یوسف میرا جھب مڑیسی نہ رو، غم نہ کائی
لے شمعون قلم تے کاغذ لکھیا بیٹھ اتھائیں
ویچ دتا اساں یوسف بندہ مالک مصرے تائیں
یاں یوسف دا لشکر لنگھے آس ترٹی جاوے
بت اگے چاسیس نوادے رو رو عرض سناوے

ایہناں شعراں وچ جھٹ، مڑیسی، اتھائیں تے ترٹی خاص طور تے قابلِ دید نیں۔ میاں ہدایت اللہ، حافظ برخوردار، مقبل، سیّد قطب علی شاہ، حاجی صفوری، پیر مہر علی شاہ، سید فضل شاہ، سید شیر محمد گیلانی فتحپوری، محمد بوٹا گجراتی تے سائیں غلام محمد جلوآنوی دے کلام وچ بے اوڑک سانجھے لفظ مل جاندے نیں...... جیویں سید شیر محمد گیلانی قادری ہوراں جتھے بھمٹ تے پنپیاں (پروانیاں تے پلکاں واسطے) خاص نیلی بار دے لفظ استعمال کیتے نیں۔ اوتھے اوہناں ''نسار'' دا لفظ وی اپنے پیر و مرشد دے اِک منظوم خط وچ استعمال کیتا اے تے ایہہ لفظ مالوے، دوآبے تے ماجھے وچ وی ایہناں ای آبشاریاں ڈِگدے پانی دے معنیاں وچ بولیا جاندا اے:

''پالو پال لگے تختے باغ سندی سڑکاں رکھیاں خوب صفا بیلی'' ایس مصرعے وچ وی مالوے دا لہجہ اے جد کہ آکھن والے بزرگ خاص کدھی (راوی) دے نیں۔ ایسے طرح سائیں غلام محمد جلو آنوی فرماندے نیں ؂

شالا ہر دم شاد وسیویں
مائیں خوشیاں تے چر جگ جیویں

شعر دے پہلے مصرعے وچ لفظاں دا صوتی آہنگ کدھی دا اے تے دوجے وچ مالوے دا ''وسیویں'' تے چر جگ جیویں دونویں لفظ مختلف لہجیاں دی نمائندگی کردے نیں۔ پنجاب دی ثقافت دے حوالے نال ڈولی، کہار، بابل، پیکا، پونی، چرخہ، مہندی، گہنا، چوڑا، سک، سرمہ، ساوے، سوہے، مرلی، رانجھا تے جوگی دے لفظاں دا استعمال پنجابی وچ عام پایا جاندا اے تے ایہہ لفظ ہر تھاں سانجھی حیثیت رکھدے نیں۔ ایداں ای کھدو۔ نرد...... چیچو چیچ گھچارے، لڈی، جھلی، جھومر، تے دھمال جہے لفظ عام استعمال ہوندے نیں۔ کاں، کالی، شارک، بلبل، تلور، مور، کوئل، تے کونج دا ذکر وی آوندا اے۔ تے کونج نوں پنجابی ادب وچ وچھوڑے دی علامت سمجھیا جاندا اے۔

راگاں چوں ___ جوگ، بہاگ، کلی، ٹوڈی، پیلوں، مالکونس، کاہنڑا، سندھڑا، ملہار، شام کلیان، آسا، تلنگ تے بھیرویں جیہے لفظ پنجابی وچ اپنی ازلی ابدی سرسانجھ نال پوربی پچھمی تے مرکزی ساریاں لہجیاں وچ استعمال ہوندے نیں...... نوشہ گنج بخش، باوا فرید گنج شکر، سلطان باہو، پیر وارث، شاہ لطیف، بلھے شاہ، مادھو لال حسین توں وکھ مولوی غلام فرید مٹھن کوٹی، شاہ چراغ دھنی والے، پیلو، سیوک، خلیل، شاہ مراد، مقبل، اشرف نوشاہی، علی حیدر، نجابت تے صدیق لالی، رحمٰن شاہ بھڑی والے، شیخ عبداللہ ملتانی، سائیں غلام دین ہزاروی، حبیب اللہ فقیر، حاجی محمد صفوری تے سچل سرمست دے کلام نوں بہت دھیان نال ویکھیا جائے تے بسیط مطالعے مگروں سانوں ایہہ پتہ لگدا اے جے دسے جان والے لفظ ایدھر اودھر چوکھے سفر تے فاصلے دے ہوندیاں وی کسے نہ کسے طرح آپو اپنے کلام وچ اک، ان مک جیہے سانجھے ورتارے نال ہن توڑی وی اپنیاں اصل شکلاں تے معنیاں نال دیکھے پڑھے جاسکدے نیں۔ جیویں ___ جھپڑ، گرفت دے معنیاں وچ جھکال، چرال دے معنیاں وچ۔ چانجھا، دلارے دے معنیاں وچ۔

ڈھروں ازلوں دے معنیاں وچ۔ ٹانگھ موقعہ دے معنیاں وچ راکھ یا رکھ، چراگاہ دے معنیاں وچ۔ سالھو، سرخ چنی، چادر دے معنیاں وچ۔ کاتی، چھری دے معنیاں وچ، کھیوا، فریفتہ یاں مگن دے معنیاں وچ۔ ہکالاگ، بیک وقت یاں اکسار دے معنیاں وچ۔ ایہناں لفظاں دی ورتوں وچ ایہہ سبھ بزرگ شاعر اِک دوجے دے سانجھے طریقے تے لفظ دی بیٹھ اٹھک دے چج تے اوہدے صوتی ورتارے دی پیڑیاں لیہہ تے وی تردے دسدے نیں......
اتے دتے گئے لفظاں توں علاوہ وی کجھ لفظاں دی سانجھی جیہی لہر اوہناں دے ادراک تے باطن چوں مونہہ زور چھلاں وانگ اکو جیہے احساس نال اُٹھدی لگدی اے۔جیہدے وچ لفظ، محاورے تے روزمرے وی تھاؤں تھائیں سفر کردے دسدے نیں...... جیویں!......سندی۔ایڈ، اتھائیں، جیڈک، ایڈک، نچہ، ہوگ، پُہتا (۱)__

گنھ اوہدی نوں کوئی نہ پہتا عاقل بالغ داناں
در جسدے سر سجدے سٹے لوح قلم انساناں

(میاں محمد)

رُلیساں/رُلسن__

میں شوہدا رل خاک رلیساں جھل ہجر دی کانی
جے رب سچے روشن کیتے رہسن سخن نشانی

کنوں__ کولوں دے معنے......

جس ہادی کنوں ہدایت نائیں اوہ ہادی کیہ پھڑناں ہو
جے سردتیاں حق حاصل باہو موتوں مول نہ ڈرناں ہو

(حضرت سلطان باہوؒ)

سندے (وچ یاں اندر دے معنیاں وچ)......

پالو پال لگے تختے باغ سندے سڑکاں رکھیاں خوب صفا بیلی

(میاں شیر محمد گیلانی)

بہت ساریاں آیتاں تے حدیثاں تے مقطعات دیاں باطنی صورتاں اجیہیاں نیں جیہناں وچ صوفی شاعراں دی اِک سانجھ اے۔

سن نی ہیرے ڈھونڈ نہ بیلے چاک چھا وڑ چانجھا
لا نفسی دی پکڑ بہاری مار قلب وچ مانجھا
کھول کے طاقی پا وچ جھاتی تخت بیٹھا شاہ رانجھا
حاجی محمد سانول ساڈا سبھ سئیاں دا سانجھا

(حاجی محمد صفوری)

نحن اقرب خود فرمایا ایہو گھنڈ لہیوے
قطب علیشاہ بت خانے چوں ہر دم یار دسیوے

(پیر قطب علی شاہ)

سبحان اللہ ما اجملک ما احسنک ما اکملک
کتھے مہر علی کتھے تیری ثنا گستاخ اکھیاں کتھے جا لڑیاں

(پیر مہر علی شاہ)

سرور، حضور، الٰہی، افضل صوم صلواتوں حج زکواتوں
نور ختم وجہ اللہ دا چمکے شش جہاتوں نفی اثباتوں

(سائیں غلام محمد جلوآنوی)

ظاہر اے قرآن، حدیث تے تصوّف دے حوالے نال ایہہ آیتاں، حدیثاں تے قول اپنی عالمی سچائی دی قوت پاروں پوری کائنات وچ لفظاں دی اٹوٹ سانجھ رکھدے نیں تے ایہناں وچ سُوئی جنی وی تبدیلی ہو سکدی تے نہ کوئی دُوج دی وِتھ پے سکدی اے۔ ایسے واسطے ایہہ سانجھے اکھر سارے صوفی شاعراں دے کلام وچ ڈھیر ملدے نیں۔

مکدی گل ایہہ پئی زبان دے مختلف لہجیاں وچ صرف لفظالی دی ایہہ اوہ قوت اے جیہڑی اوہنوں ویلے ہتھوں ریزہ ریزہ ہون توں بچائی رکھدی اے۔

کتابیات

1۔ کلامِ شاہ حسین، مطبوعہ پیکجز لمیٹڈ لاہور

2۔ ہیر وارث شاہ، مرتبہ ڈاکٹر محمد باقر

3۔ کلیات ہدایت اللہ، مرتبہ ڈاکٹر محمد باقر

4۔ سسی پنوں، حاجی محمد صفوری، مطبوعہ لاہور

5۔ سچل سرمست، مطبوعات محکمہ اطلاعات کراچی

6۔ مکتوباتِ عشق، پیر شیر محمد گیلانی

7۔ اسرار المقطعات / نور ولایت مصنف غلام محمد جلوآنوی

8۔ گلدستہ میراں شاہ، مطبوعہ کشمیری بازار لاہور

9۔ دریائے معرفت، از خواجہ فرد فقیر

10۔ پنجابی شاعری سے انتخاب، مرتبہ شریف کنجاہی، ادبیات اکادمی، اسلام آباد

11۔ ابیات باہو، الفاروق فاؤنڈیشن، بھیرہ، پاکستان

12۔ آکھیا بلھے شاہ نے، مرتبہ محمد آصف خاں، پنجابی ادبی بورڈ، لاہور

13۔ اردو املا، رشید حسن خاں

14۔ پنجابی کلاسیکی لغت، جمیل پال

15۔ سید آکھے، شاہ عبداللطیف بھٹائی (پنجابی ترجمہ) شکیل احمد طاہری (طاہری پبلی کیشنز، حیدر آباد)

16۔ پنجابی ادب کا اجمالی خاکہ، پروفیسر حمید اللہ ہاشمی

عین الحق فریدکوٹی

پنجابی تے پالی لسانی سانجھ

تواں کتھا وسامی؟

اہاں لہور نگرے وسامی

کیہ تسیں جان دے جے پئی اُتلے دو فقرے پنجاب دی کیہڑی بولی دے نیں؟ خورے تہانوں ایہناں دا مطلب سمجھن لئی کجھ اوکھیائی لگدی ہووے۔ ایہناں دا مطلب تہانوں میں دس دیندا آں، اگے تسیں سمجھ لیا جے۔ پہلے فقرے دا مطلب اے ''توں کتھے وسدا ایں مطلب اے کتھے رہندا ایں''۔ دوجے فقرے دا مطلب اے ''میں لہور شہر وچ وسدا آں''۔ ہن تاں ایہناں فقریاں دے معنے کوئی ایڈے مشکل نہیں لگدے۔ ایہہ زبان تاں پنجابی ای اے پر کجھ تھوڑی جیہی پرانی۔ ایہو کوئی دو سوا دو ہزار سال پہلاں دی۔ پر پنجابوں باہر سدھا کاں دی اڈاری دکھن وچ کوئی دو ہزار میل دی دوری تے راون دی لنکا وچ ایہہ اج دی مذہبی زبان دے طور تے زندہ اے۔ ایس توں بناں برما تے ہند چینی دے بدھ مت دے منن والیاں لئی ایہہ مذہبی زبان دا درجہ رکھدی اے۔ ایہدا ناں اے 'پالی'۔ اج میں ایسے بولی دے نکاس بارے گل کراں گے۔

پسار:

اک ویلا سی پئی جدوں پاک بھارت دیس وچ بدھ مت دا زور سی، تاں اوس ویلے پالی زبان سارے ہندستان وچ پردھان سی۔ ایس توں بناں افغانستان، ترکستان، تبت، چین، ہند چینی تے شانت مہاں ساگر (بحرالکاہل) دے دکھن پچھمی پکھ دے ٹاپوواں وچ وسن والے بدھاں دی مذہبی زبان دے طور تے ورتی جاندی سی۔ پر جویں جویں بدھ دا زور ڈھلدا گیا اوسے طرحاں پالی زبان دی ورتوں وی گھٹدی گئی تے اج ایہہ سری لنکا، برما تے ہند چینی دے

بدھاں دی مذہبی زبان دے طور تے زندا اے۔

معنے تے سماں:

سوجھ واناں تے عالم لوکاں نے 'پالی' لفظ دے کئی معنے کڈھے نیں۔ اک بنگالی وِدوان راجندر لال مترا نے ایہدے معنے ایس طرحاں دسے نیں:

''پالی داناں سنسکرت لفظ پلی ارتھ پنڈ، گراں اتے چھوٹی وستی توں نکلیا اے۔
ایہدا مطلب اے پینڈو بولی یاں گنوارو بولی۔''[1]

ایتھے ایہہ گل جانن جوگ اے پئی لفظ پلی معنے کٹیا یاں وستی دے اصل وچ دراوڑی ٹولے دیاں زباناں دا لفظ اے جتھوں سنسکرت نے لے کے اپنا لیا۔

اج دے 'ہندوستانیات' (Indology) دے اُگھے جانوں پروفیسر ہاشم ایس سمبندھ وچ ہور وچار پیش کردے نیں۔ اوہناں دا کہنا اے:

''لفظ 'پالی' دے معنے نیں 'سطر' 'قطار' وغیرہ۔ مطلب ایہہ پئی مذہبی کتاب دی سطر۔ دوجے معنیاں وچ مذہبی لکھت دی زبان۔''[2]

ایک جرمن عالم ڈاکٹر اپیرٹ نے لکھیا اے پئی کیوں جے پالی دی زیادہ ورتوں لنکا وچ کیتی جاندی اے جتھے کسے ویلے 'پلا' ناں دے قبیلے دا راج سی۔ ایس پاروں ایہدا ناں پلی یاں پالی پے گیا۔[3]

میرا اپنا وچار اے پئی لفظ 'پالی' دے معنے 'پہلوا' دیس دی زبان دے نیں۔ عام طور تے 'پہلوی' یاں 'پہلوا' توں مراد ایران دا پوربی پکھ لیا جاندا اے پر ہندومت دیاں پرانیاں کتاباں وچ کئی جگاں 'پہلوا' توں مراد گندھارا دیس دی لیا گیا اے۔ خورے ایہدی وجہ ایہہ ہووے پئی ایہہ علاقہ اج توں کوئی ڈھائی ہزار سال پہلاں ایران دے راج دا اک حصہ سی۔ ایہو جیہی اک مثال سانوں ہور وی مل جاندی اے جویں ہند یونانی شہزادیاں دے راج دے سمے پنجاب دے بادشاہواں نوں 'یونا راجا' (یونانی بادشاہ)، پنجاب دی دھرتی نوں 'یاونا دیس' تے ایتھوں دے وسنیکاں نوں 'یاونا' (یونانی) دے ناں نال یاد کیتا جاندا سی۔ ایسے طرحاں پنجاب دے اوس پکھ نوں پئی جیہڑا پہلے دارا بادشاہ (۵۲۲ توں ۴۸۶ مسیح توں پہلاں) دے راج دے سمے ایرانی

راج دا اک حصہ سی ایہنوں 'پہلوا' دیس کہیا جان لگ پیا تے ایتھوں دی زبان نوں 'پاہلوی' دے ناں نال یاد کیتا جان لگ پیا جتھوں وگڑ کے 'پالی' بن گیا۔ ایہدی ایہہ وجہ وی ہو سکدی اے پئی کیوں جے شروع وچ ایس زبان لئی خروشتی لپی ورتی گئی جیہڑی ایران دی پہلوی لپی دی ای اک بدلی ہوئی شکل سی، ایس پاروں ایس نوں وی پہلوی لکھت دی زبان کہیا جان لگا ہووے جتھوں بدل کے پالی بن گیا۔

جنم بھومی:

گل نوں اگے ٹورن توں پہلاں اسیں ایس بارے پچھمی عالماں دے کجھ وچار پیش کردے آں۔

جرمن عالم ڈاکٹر ہرمین اولڈنبرگ (Hermann Oldenberg) 'ونیا پتا کا' ناں دی کتاب دی شرح کردیاں ہوئیاں لکھیا اے پئی پالی زبان دا مڈھ وندھیا چل، پہاڑ دے دکھن وچ بجھیا۔ مطلب اے پئی ایہنے دکھنی بھارت دے دراوڑی علاقے وچ جنم لیا۔[۴]

ایک دوسرے جرمن وددوان راڈلف آٹو فرن کے (Rudolf Otto Franke) دا کہنا اے پئی پالی دا مڈھ بھارت دے صوبہ مدھیہ پردیش وچ بجھیا تے اک ویلے اُجین دا مشہور شہر ایہدا اگڑھ سی۔[۵]

جرمن عالم ویسٹر گارڈ (Wester Gaard) تے ارنسٹ کوہن (Ernst Kuhn) دا وی ایہو ای وچار اے۔

اک ہور جرمن عالم ارنسٹ ونڈش (Ernst Windisch) نے مگدھ دیس نوں پالی دا پہلا گھر منیا اے۔ اوہدا کہنا اے پئی کیوں جے مہاتما بدھ مگدھ دیس وچ جمیا تے اوہ جیہڑی زبان بولدا سی 'پالی' اوسے توں نکلی اے یاں اوسے دا ناں پالی اے۔[۶]

پاک ہند دیس دیاں زباناں دے اُگھے جانکار جارج گریئرسن نے کہیا اے پئی کیوں جے پالی زبان زیادہ کر کے پیشاچی پراکرت نال میل کھاندی اے جیہڑی کسے ویلے ٹیکسلا دے آلے دوالے دی زبان سی ایس کر کے ایہہ منناپیندا اے پئی پالی زبان ٹیکسلا دی اوہو ای مقامی بولی اے جیہدے وچ ایتھے سکھیا دتی جاندی سی تے ایتھوں ایہہ بدھ مت دی مذہبی زبان دا

درجہ حاصل کر کے بدھ مت دے سارے علاقیاں وچ پھیل گئی۔[7]

مشہور فرانسیسی عالم جیولیس بلوخ (Jules Bloch) نے ایہناں سارے وچاراں نوں رد کر دتا اے پر اپنے ولوں کوئی سٹہ کڈھن توں وی پرہیز کیتا اے۔ ایس طرحاں اوہنے ساری گل نوں فر گھپلے وچ پا دتا اے۔ بلوخ دا کہنا اے:

''سوال ایہہ اے پئی آخر لنکا وچ ورتے جان توں پہلاں پالی زبان کتھوں آئی سی؟ بدھ مت دے عالم ایس زبان دی اصل ماگدھی بولی دس دے نیں پر ایہہ دونویں زباناں کئی اک بھاشائی پکھاں توں اک دوجی نال میل نہیں کھاندیاں۔ جے کر اسیں ڈاکٹر پرزے لوسکی (Pryzluski) دے وچار ول دھیان دیئے جہاں دا کہنا اے پئی پہلاں 'کوسمبی' ناں دی وستی وچ ایہدی ورتوں ہوئی تاں منناپووے گا پئی ایتھے وی ایہہ زبان کدھرے باہروں ای آئی اے کیوں جے اوتھوں اوسے ای سمے نال سمبندھ رکھن والے مہاراجہ اشوک دے اک سلالیکھ دی زبان پالی توں بالکل وکھری اے۔ ایسے طرحاں اُجین تے ٹیکسلا تیکر ایس زبان دے اُڈھ مڈھ دا پتہ لاون دا جتن کیتا گیا اے پر ایہناں وچوں کوئی وی وچار کھوج دی کسوٹی تے پورا نہیں اُتر دا''۔[8]

ہندوستانیات دے اُگھے جانکار ڈاکٹر باشم (A.L. Basham) جیہڑے اج کل کینبرا یونیورسٹی (آسٹریلیا) وچ یورپی تہذیب دے پروفیسر نیں وی ایس بارے کوئی پکی گل کرن توں پرہیز ای کیتا اے پر فیر وی گناڈھیا دی پیشاچی پراکرت وچ لکھی ہوئی کتاب 'بڑہات کتھا' (وڈھی کہانی) دا ویروا پاوندیاں ہوئیاں کہیا اے پئی:

''گناڈھیا دی زبان پیشاچی سی جیہڑی بدھ مت دی پالی زبان نال ڈوہنگا میل کھاندی اے۔''[9]

مطلب ایہہ پئی اجے تیکر پالی دے مڈھ بارے کوئی پکا پیڈھا وچار ساڈے سامنے نہیں آیا۔ ایس پاروں سانوں ایہہ گل نویں سرے توں ای شروع کرنی پووے گی۔ مینوں ڈاکٹر گریئرسن دا وچار کجھ دل لگیا سی پر افسوس اے پئی اوہناں اپنے اُتے بیان کیتے گئے لیکھ وچ ایس بارے کھل کے کوئی گل نہیں کیتی تے نہ ای ٹاکرے دیاں کوئی مثالاں دے کے گل نوں صاف

کیتا اے۔ بس ایناں ای کہن تے گل مکا دتی اے پئی کیوں جے پالی دا پیشاچی نال گوہڑا سمبندھ اے جیہڑی کسے ویلے ٹیکسلا دے آلے دوالے بولی جاندی سی ایس کر کے ٹیکسلا نوں ای پالی زبان دا پہلا گھر منیا جاسکدا اے۔ پر ایہہ بڑی حیرانی دی گل اے پئی اوہناں اپنی کتاب ''اُتر پچھمی ہندیاں پیشاچی زباناں''[۱۰] وچ ایس گل دا اُکا کوئی ویروا ای نہیں پایا۔

جدوں میں پنجابی زبان دے نکاس تے ایہدے ودھن پھلن بارے کھوج لاون دا جتن کر رہیا ساں تاں ایس سلسلے وچ ہور لٹریچر توں بناں پالی زبان دا مطالعہ کرن دی وی لوڑ پئی۔ میں ویکھیا پئی پالی زبان کئی پکھاں توں پنجابی نال بڑا گوہڑا میل کھاندی اے۔ فیر ایہدے وچ پوٹھوہاری دی طرحاں آون جان لئی 'اچھنا' تے 'گچھنا' دے لفظ ورتے جاندے نیں۔ ایسے طرح لفظاں دی بنتر سنسکرت نال سدھا سمبندھ رکھن دی تھاں اوس ویلے دی پنجابی دے پراکرتی روپ دے لفظاں نال گوہڑا لگا کھاندی اے۔ جویں تھلے دتیاں ہوئیاں مثالاں توں ظاہر اے:

سنسکرت	پنجابی	پالی
نرت	ناچ	ناچ
کرم	کم	کم
سُوترا	سُوت	سُتّ
سَروا	سبھ	سبّ
رکھشا	راکھی	رکھا
بھکشا	بھکھ	بکھا
ودیوت	بج (بجلی)	وج

ایہو جیہیاں ان گنت مثالاں پیش کیتیاں جاسکدیاں نیں۔

جے کر پالی تے پنجابی دے لفظاں دے بھنڈار ول گوہ کریئے تاں ایہناں وچ گھٹو گھٹ سو چوں ستر حصے سانجھ ملدی اے تے گرامر دے لحاظ نال وی دوہاں زباناں وچ بڑا گوہڑا سمبندھ اے۔

پر پالی دے پنجاب دے پوٹھوہار دے علاقے نال سمبندھ رکھن دا جیہڑا سبھ توں وڈا

ثبوت ساڈے کول موجود اے اوہ بدھ مت دی اک پرانی کتاب 'ست نپات' (Sutta-Nipata) اے جیہڑی پالی زبان وچ لکھی گئی اے تے ایہدے رچن داسماں کوئی ڈھائی ہزار سال پرانا متھیا گیا اے۔ ایہدی اک مناجات وچ مردیاں نوں دبن یا ساڑن دی تھاں پرانے ایرانیاں دے رواج موجب لاش نوں باہر جنگل وچ کھلار کھ آون دا تے اوہنوں کانواں کتیاں دے کھاجان دا ویروا ملدا اے۔ گندھارا دیس وچ ایہہ رواج پہلے دارا دے راج توں شروع ہویا سی جیہنے ایہہ علاقہ جت کے اپنے راج وچ ملا لیا سی تے سکندر دے حملے (۳۲۶ مسیح توں پہلاں) دے پچھوں ایرانیاں دا راج ختم ہون دے نال ایہہ رواج وی ہولی ہولی ختم ہو گیا۔ ظاہر اے پئی ایہہ ویروا اوہو ای شخص کر سکدا اے جیہڑا اوس ویلے اوتھوں دا وسنیک ہووے۔ اسیں ایس مناجات دا کجھ حصہ اگے جا کے پیش کراں گے۔

لفظاں دا بھنڈار:

ہن اسیں پالی تے پنجابی دے سانجھے لفظاں دے بھنڈار وچوں کجھ مثالاں پیش کردے آں:

پالی	پنجابی
مِتّ	مِتر
نٹو	نٹ
سِپی	سِپی
مچھی کو[۲]	ماچھی
مالا کارو[۱۳]	مالی
اجاپالو	اجالی
کمّا کارو	کاما
وانی جو	بانیا
کیلاکو	کھلاڑی
کنبھا کارو	گھمیار

تیلی کو	تیلی
گائیکو	گائیک
چما کارو	چمیار
چورو	چور
دھواکو	دھوبی
سالو	سالا
ساسورو	سوہرا
دیورو	دئیور
سسو	سس
ننندا	نند، ننان
یاوو	جوں
کھنڈو	کھنڈ

جے کر اسیں ایس سانجھ دیاں ٹانویاں ٹانویاں مثالاں دی دینا چاہیے تاں ایہدے لئی وی اک چنگی موٹی کتاب دی لوڑ اے۔ ایس کر کے ایس گل نوں ایتھے ای مکدی کر کے اگے ودھدے آں۔

بول چال:

ہن اسیں اج دی پالی دی عام بول چال دی زبان ول گوہ کردے آں تے ویکھدے آں پئی پنجابی تے پالی وچ آپو وچ کیہ فرق اے تے کیہ سانجھ؟

پالی	پنجابی
کتو تواں اچھا سی	کتھوں توں اچھیا ایں (توں کتھوآیا ایں)
اہاں پاکستانو دیسا تو اچھا می	میں پاکستان دیس توں آیا آں
کتھا تواں کماں کروسی	کتھے توں کم کردا ایں
آہاں کھیتاں مجھے کماں کرومی	میں کھیتاں وچ کم کردا آں

ایتوتواں کوہیں گچھا سی — ایتھوں توں کتھے (اردو: کہاں) گچھسیں (جائیں گا)

تواپت دارا[14] اپی نروگ سکھی نو — تیرے پت تے گھر والی تاں راضی تے سکھی نیں؟

کھیتی واہی بارے گل بات:

لفظاں دا بھنڈار

پالی	پنجابی
کھیت	کھیت
ہل، ننگل	ہل
پھالا	پھالا، پوں
گون	داند، بلد
گاوی	گاں
کساکا	واہی وان
کدال	کدال
دات	داتی، داتری
لوناتی[15]	لائیاں کرنیاں
لایاکا	لاوا
بیجا	بی
دُدھا، کھیرا	ددھ (ملتانی کھیر)

کداتواکھیتاں کاستم[16] راچھاسی — کدوں اپنے کھیتاں وچ ہل واہن دی مرضی اے

یداگونے چانگلانی چالبھیساں می — جدوں بلد تے ہل لبھ جان گے (مل جان گے)

تدہاں کاسی سامی — تدوں ای ہل واہواں گا

لایانے کتاکالایاکااچھی تابا — فصل کٹن لئی کنے کو لاویاں دی لوڑ اے

دسالایاکادساہی داتے ہی — دس لاوے دس ای داتیاں نال میریاں فصلاں کٹ سکن گے

ماماسساں[18] لاسّوں سکھی سانتی

پرانی پالی:

ایہہ تاں سی اج دی بول چال دی پالی بارے گل بات پئی جیہنوں اپنی جنم بھومی توں وچھڑیاں کوئی دو ڈھائی ہزار سال ہو چکے نیں پر فیروی پرائی دھرتی تے جا کے ودھن پھلن دے باوجود ایہہ اجے تیکر اپنی پرانی دھرتی دی بولی پنجابی توں کوئی اینی وکھ نہیں ہوئی۔ ہن اسیں پرانی پالی دیاں کجھ مثالاں پیش کردے آں تاں جے ویکھیے پئی اج توں دو ڈھائی ہزار سال پہلاں جیہڑی زبان ایس پنجاں دریاواں دی دھرتی تے بولی جاندی سی اودا منہ مہاندرا کیہ سی؟

ایتھے ایہہ گل چیتے رکھن جوگ اے پئی اک تاں پالی زبان دا ایہہ پرانا ادب زبانی کلامی اِک نسل توں دوسری نسل تیکر پجدا رہیا تے ایس طرحاں ہر آون والے زمانے وچ اوس سمے دیاں لوڑاں موجب ایہدے وچ کجھ نہ کجھ بدلی آجاندی رہی اے۔ فیر کئی وار لکھن والا دی مقامی محاورے نوں مکھ رکھ کے ایہنوں سودھن دا جتن کردا اے تے ایس طرح ایہدا حلیہ وگاڑ دیندا اے۔ فیر ایہہ وی اے پئی زمانے دے بدلن دے نال نال زبان وی بدلدی جاندی اے۔ دور کیوں جایئے، ایہو ہیر وارث شاہ نوں ویکھو پئی جیہڑی اج توں کل دو صدیاں پہلاں رچی گئی اے پر ہن اوہنوں سمجھن لئی کئی تھاں فرہنگ دی لوڑ پیندی اے۔ ایس طرحاں ایہہ سوچنا دی غلط ہووے گا پئی اج توں ڈھائی ہزار سال پہلاں بولی جان والی پنجابی جیہڑی پالی دے ڈھانچے وچ اج وی محفوظ اے اوہ ہو بہو اج دی پنجابی نال ملدی ہونی چاہی دی اے۔ جیہڑی ویکھن والی گل اے اوہ لفظاں دی سانجھ تے گرامر دی بنتر اے۔ پالی تے پنجابی وچ ایہہ سانجھ بالکل صاف صاف نظر آوندی اے پئی ایہدے وچ شک کرن دی کوئی گنجائش نہیں۔

تھلے والیاں مثالاں بدھ مت دے اک پرانے نصیحت نامے وچوں لئیاں گئیاں نیں جیہڑا ''ست نپات'' دے نال نال جانیا جاندا اے تے ایہہ اج توں کوئی ڈھائی ہزار سال پہلاں ٹیکسلا وچ رچیا گیا۔

پالی				پنجابی
نہ	جچا	واسلو[18]	ہوتی	نہ جماندرو کوئی نیچ ہوندا اے
نہ	جچا	ہوتی	براہنو[19]	نہ جماندرو ہوندا اے کوئی اُچی ذات دا

کماں واسلو ہوتی | کماں نال ای کوئی نیچ بن دااے
کماں ہوتی براہمنو | کماں نال ای بن دااے کوئی اُچا

سدھا[20] بیجاں ، تپو وٹھی | پیار بیج اے، بھگتی بارش
پن می یوگاں ننگلاں | عقل میری جوگ تے ہل اے
ہیری ایشا ، منو یوتاں | حیا میری ہل دی باہی، من میرا پنجالی
ستی می پھالا پا چاناں | سچائی میرا ہل دا پھالا تے چھانٹا اے
ایوام ایسا کسی[21] کٹھا | ائیوں (ایس طرحاں) ایہہ واہی کیتی جائے
سا ہوتی امت[22] پھلا | اوس توں ہوندا (لگدا) اے امرت (مٹھا) پھل

ایتاں کاسیں کاست وان | ایداں واہی کر کے
سب دکھ پا موچا[23] تیتی | سبھ دکھاں توں چھٹکارا مل جاندا اے

سے ہی دارے[24] ہی اسنتٹھو[25] | اوہ جیہڑا اپنی گھر والی نال نہیں۔۔۔
ویشیا[26] سو پدی ستی | (تے) کنجریاں کول جاندا اے
دساتی پرا دارے سو | (تے) دسدا اے پرائیاں عورتاں نال
تام پربھاو[27] تو مکھاں | ایہہ کمینگی والی گل اے

یو ناتی نا[28] سکھاناں[29] وا | جو (جیہڑا) رشتے داراں تے سجناں دے
دارے سو پتی دساتی | گھر والیاں نال پھرداد سدا اے
ساہ سا سامپی اینا وا | چاہے اوہناں دی رضاوندی نال یاں دھکوزوری
تاں جنا واسلو ایتی | تاں اوہ آدمی نیچ اے

یو ماتراں وا پتراں وا | جیہڑا ماں پیو

بھراتراں ، بھگنی ، سسوں	بھرا بھیناں تے سس نوں
ہانتی ، روسیتی وا چاپیا	ماردا اے یاں برا بھلا کہندا اے
تاں جنا واسلو ایتی	تاں اوہ آدمی نیچ اے

ڈٹھا وا یہ وا اڈٹھا	ڈٹھایاں ان ڈٹھا (مطلب اے حاضریاں غائب)
یہ چا دورے وسنتی او دورے	یاں اوہ دور وسدا اے یاں نیڑے
بھوتا و سمبھا ویسی وا	اوہ جیہڑے گزر گئے نیں یا آون والے نیں
سبے ستا بھاونتو سکھی تاتا	سبھے لوک ہوون سکھی (سارے سکھی رہن)

سو اہاں وچار سامی	سو میں پھراں گا
گاما گاماں پورا پوراں	گاؤں گاؤں شہر شہر
تمسانو[۲۸] سمبد ھاں	عبادت کردا نوری جوت دی
دھم مسا[۲۹] چاسدھم[۳۰] ماتان تی	تے اوہدے پاک دین دی

ہن اسیں ''وجے سوتا'' ناں دے بدھ مت دے اک نصیحت نامے وچوں کجھ مثالاں پیش کردے آں پئی جیہڑیاں بھانویں زبان دے پکھ دے پاروں تاں کجھ اوپریاں لگدیاں نیں پر ایہناں دے وچار ساڈے اج دے صوفی شاعراں نال گوہڑا میل کھاندے نیں۔

پالی	پنجابی
یدا چا سو متو سیتی	جد اوہ (مطلب اے آدمی) مر جاندا اے
اُدھو ماتو ونیلا کو	اوہدی لوتھ پھل جاندی اے تے رنگ نیلا ہو جاندا اے
اپا ودھو سوسا ناسا میں	فیر اوہنوں دور سٹ دتا جاندا اے
انا پیکھا ہونتی ناتیو	تے اوہدے انگ ساک اوہدر جھاتی وی نہیں ماردے

کھادتی ناں سوپانا[31] چا	کھاندے نیں فیر اوہنوں کتے
سگالا[32] چا واکا[33] کمی[34]	گدڑ بگھیاڑ تے کیڑے
کاکا[35] گجھا[36] چا کھا دتی	کھاندے نیں اوہنوں کاں، گرجاں
یہ چا انے سنتو پانیو[37]	تے ہور طرحاں طرحاں دے جانور

دی پادکو یاں اچی[38]	دو پیراں والا (مطلب اے آدمی) ایہہ ناپاک
دگندھو پر یہیرتی	جیہڑا اپنی بدبو چکی پھردا اے
ناناکو ناپا پریپورو	طرحاں طرحاں دی گندگی نال بھریا ہویا اے
وسوانتو تانو تاتو	جیہڑی ایہدے روں روں چوں پئی وگدی اے

ایتا دیینا کائے نا[39]	ایہو جیہی دیہہ والا
یو مانے اُنامی توے	جے سمجھے اپنے آپ نوں اُچا
پراں[40] وا اواجانیا	اتے سمجھے دوجیاں نوں گھٹیا
کیس انترا ادسنا	ایہہ ناسمجھی نہیں تاں ہور کیہ اے

حوالے تے لفظاں دے مطلب

1- Mitra, R.L; Indo-Aryans. Vol II, Calcutta, 1881, p.465.

2- Basham, A.L; A Cultural History of India, London, 1975, p.89.

3- Oppert, G. The Original Inhabitants of India, Madras, 1893, p.101.

4- Oldenberg, H; Vinaya Pitaka. Berlin, 1890, p.54.

5- Franke, R.O; Pali and Sanskrit. Gottingen, 1886, p.138.

6- Proceedings of Fourteenth International Oriental Congress. Algiens, 1905, Part I, 252.

7- Grierson, G.A; The Home of Literary Pali (Commemorative Essays Presented to R.G. Bhandorkar. Poona, 1917, p. 117).

8- Block, J; Indo-Aryan. Paris, 1965, p.18.

9- Basham, A.L; A Cultural History of India, London, 1975, p.176.

10- Grierson, G.A; The Pishacha Languages of North Western London, 1906.

۱۱۔ سپی: کاریگر جویں لوہار، ترکھان وغیرہ۔

۱۲۔ مچھی کو: مچھیاں ویچن والا۔ پنجابی لفظ ماچھی وی ایسے پالی لفظ دی بدلی ہوئی شکل لگدا اے۔

۱۳۔ مالا کارو: پھلاں دے ہار بناؤن والا۔

۱۴۔ دارا: گھر والی، بیوی۔

۱۵۔ لوناتی: واڑھی۔ پنجابی وچ واڈھی کرن والیاں نوں لاوے کہیا جاندا اے۔ جیہڑا ایسے لفظ توں بنیا اے۔ واڈھیاں دے جنس وچ معاوضے نوں لائیاں کہیا جاندا اے۔

۱۶۔ کاستم: ہل واہنا۔ واہی نوں پالی وچ کاسکا کہندے نیں۔

۱۷۔ سسا: فصل۔

۱۸۔ واسلو: نیچ، اچھوت جویں بھنگی وغیرہ۔

۱۹۔ براہمن۔ اُچی ذات دا ہندو۔

۲۰۔ سدھا: شردھا، عقیدت، عزت، پیار۔

۲۱۔ ویکھو نمبر ۱۶۔

۲۲۔ امت: امرت، آب حیات۔

۲۳۔ موچا: موکشا، نجات، رہائی، چھٹکارا۔

۲۴۔ دارا: ویکھو نمبر ۱۴۔

۲۵۔ استنٹھ: ناصبر، بے صبر۔

۲۶۔ ویشیا: بیسوا، رنڈی، بزاری عورت۔

۲۷۔ پربھاوت: کمینگی، کمینہ پن۔

۲۸۔ نہس: سلام عبادت، بندگی۔ پنجابی اردو لفظ 'نماز' ایسے لفظ توں بنیا اے۔

۲۹۔ دھم: دھرم، دین، مذہب۔

۳۰۔ سدھ: شدھ، پاک، صاف۔

۳۱۔ سوپانا: کتا۔

۳۲۔ سگالا: گدڑ۔

۳۳۔ واکا: گھیاڑ۔

۳۴۔ کم: کرم، کیڑا۔

۳۵۔ کاکا: کاگ، کاں۔

۳۶۔ گجھا: گرج۔

۳۷۔ پانیو: پرانی، جاندار۔

۳۸۔ اچی: ناپچی، ناپاک، پلیت۔

۳۹۔ کایا: جسم، دیہہ، پنڈا۔
۴۰۔ پراں: پرائی بگانی۔

کتاب واقفی

Basham, A.L; A cultural History of India, London, 1975.

Basham, A.L; The Wonder that was India, London, 1975.

Bloch, J; Indo-Aryan, Paris, 1965.

Buddhadatt, A.P; Enlgish Pali Dictionary, Colombo, 1955.

Buddhadatt, A.P; Aids to Pali Conversation, Colombo, 1953.

Burrow, T; The Sanskrit Language, London, 1973.

Davids, T.W.R; Buddhism, London, 1878.

Keith, A.B, A History of Sanskrit Literature, London, 1956.

Macdonell, A.A; A History of Sanskrit Literature, London, 1913.

Mitra, R.L; Indo-Aryans, Calcutta, 1881.

Nariman, G.K; Literary History of Sanskrit Buddhism, Bombay, 1923.

Oldenberg, H; Ancient India and its Languages, Calcutta, 1965.

Pischel, R; Comparative Grammar of the Prakrit Languages, Delhi, 1965.

Vajira,s; The Sutta-Nipata, Benares, 1941.

Commemorative Essays Presented to R.G. Bhandarkar, Poona, 1917.

غلام مصطفیٰ، ڈاکٹر عبدالماجد ندیم

ترجمہ: احمد شہزاد

پنجابی تے عربی لسانی سانجھ

زبان دے سیانیاں مطابق عربی زبان اوہناں سامی زباناں دی اک پرانھل اے جنہوں حضرت نوح دے پتر سام بن نوح دی اولاد بولدی سی۔ ڈاکٹر عبدالعلیم ندوی دے آکھن موجب جس طرح آریائی زباناں دے تن حصے یان ایاں لاطینی، یونانی تے سنسکرت نیں ایسے طرح سامی زباناں نوں وی تن حصیاں آرامی، کنعانی تے عربی وچ ونڈیا گیا اے۔ آرامی زبان توں کلدانی، اشوری تے سریانی زباناں جمیاں تے کنعانی توں عبرانی تے فنقی۔ جدوں کہ عربی زبان توں مضردی سوہنی تے فصیح زبان دے علاوہ دوجیاں بولیاں جہناں نوں یمنی تے کجھ حبشی قبیلے بولدے نیں، وجود وچ آئیاں۔ قبیلیاں دے مختلف لہجیاں دے اختلاف دی وجہ توں لغت دے عالماں نے عربی زبان نوں ہور دو حصیاں جنوبی عربی زبان تے شمالی عربی زبان وچ ونڈ دتا اے۔ جنوبی عربی زبان جہڑی یمن وچ بولی جاندی سی، سبا تے حمیر دیاں زباناں شامل سن۔ جدوں کہ شمالی علاقیاں وچ جہڑی عربی بولی جاندی سی اوہ عدنانیاں دی زبان سی تے جاہلی عربی شاعری ایسے زبان وچ اے۔(۱)

عربی زبان قرآن تے حدیث، علومِ اسلامیہ تے مسلم امت دے ہر زمانے تے ہر تھاں تے ہمیش تے سانجھی زبان دی حیثیت نال پچھلیاں چودہ صدیاں توں نویکلی، ہمیش رہن آلی تے عالمگیر مقام دی حامل چلدی آرہی اے۔ ایہدے نال نال عرب دنیا تے اسلام دیاں ودھیر زباناں دا ماضی تے حال دا نہ صرف رسم الخط عربی اے، بلکہ اوہناں دے لفظاں تے اصطلاحواں دا کھلا بھنڈار وی عربی زبان توں نکلیا اے۔ ایس لئی جدید زمانے وچ عربی زبان نوں سارے مسلمان ملکاں دی سرکاری، قومی تے لازمی تعلیمی زباناں وچ شامل کرن دی تحریک دی فیصلہ کن شکل اختیار کرچکی اے۔ سٹھ توں ودھ مسلمان ملکاں وچوں ویہہ توں ودھ عرب

مسلمان ملکاں وچ عربی زبان نوں ایہ مقام حاصل ہو چکیا اے تے باقی مسلمان ملکاں وچ وی مختلف دینی، ثقافتی تے عالمگیری اسباب تے عوامل دی بناتے عربی زبان ثانوی زبان یاں تیجی وڈی زبان دی حیثیت نال کھلے پیمانے اُتے ودھ پھل رہی اے تے اگر عربی زبان وچ نماز تے قرآن پڑھن آلے دنیا دے مسلماناں دے حوالے نال ویکھیا جاوے تاں جدید دور وچ اک تاں ڈیڑھ ارب مسلمان عربی زبان تے خط توں جانوں تے جڑے ہوئے نیں۔ ایس لئی جنوب مشرقی ایشیا (انڈونیشیا، ملائیشیا)، برونائی، مالدیپ، بنگلہ دیش) تے وسطی ایشیا (پاکستان، افغانستان، ایران، ترکیہ تے بلاد ترکستان) توں عالم عرب تے مشرقی و مغربی افریقہ دے انگریز تے فرانسیسی دان غیر عرب مسلم ملکاں تک اکو عربی زبان سانجھی، تے افریقی رابطہ زبان دی حیثیت نال دوجیاں غیر ملکی زباناں دے نال اُچی خصوصی اہمیت تے دن ودن ودھن آلے مقام دی حامل قرار پا چکی اے۔ (۲۲)

برِ صغیر پاک و ہند وچ 'ارضِ پاکستان' نوں ایہ خصوصی حیثیت حاصل اے کہ پہلی صدی ہجری دی عربی الاصل خلافت اسلامیہ وچ مکران دی جت (۴۴ھ) نال سندھ تے ملتان دی جت (۹۴۔۹۲ھ) دے بعد اوہ باقی برِ صغیر توں دکھرے ہو کے جزو خلافتِ اُمویہ فِر عباسیہ آکھوائی تے ایتھے عربی زبان تے خط تے اسلامی دین تے ثقافت نوں غلبہ تے بڑھوتری ملی۔ عربی تے عربی داناں دے تقریباً چار صدیاں اُتے محیط دورِ حکومت (998ء۔644ء) دے بعد غزنوی عہد توں مغلیہ سلطنت دے زوال تک (1857ء۔998ء) عربی زبان اپنی ذات وچ مستقل علمی تے دینی وجود دے علاوہ پہلوی تے عربی دے نال بنی ہوئی تے عربی لپی دی حامل ''فارسی'' زبان دی لسانی بنیاد دی حیثیت نال وی خصوصی اہمیت دی حامل رہی۔ فارسی دی بجائے انگریزی دے سرکاری تے تعلیمی تے عام غلبے دے برطانوی دورِ حکومت (1947ء۔1857ء) وچ تے مگروں عربی لپی دی حامل تے عربی لفظاں تے اصطلاحواں نال بھر پور ''اردو زبان'' دی لسانی اساس دے طور تے وی عربی زبان ودھدی پھلدی رہی۔ ایتھوں تک کہ پاکستان بنن توں بعد (1947ء توں ہن تک) ایتھے عربی زبان نہ صرف قرآن تے حدیث، اسلامی علماں تے مسلم امت دی ہمیش تے سانجھی زبان دی حیثیت نال پاکستان دے کروڑاں مسلماناں وچ مسلسل ودھ پھل رہی اے، بلکہ پاکستان دی سرکاری تے قومی زبان ''اردو'' تے ساریاں

علاقائی زباناں دی لپی تے لفظاں تے اصطلاحواں دا کھلا بھنڈار وی عربی توں ای لیا گیا اے۔
ایس طرح عربی زبان تے رسم الخط چودہ صدیاں توں ''ارضِ پاکستان'' وچ مسلسل پرچلت تے غالب چلے آرہے نیں۔ ایہ وڈیائی تے وکھرپ برِصغیر دے کسے دوجے علاقے نوں حاصل نہیں۔ ارضِ پاکستان ای صدیاں توں عرب تے مسلمان لکھاری ''السندھ'' تے (دھلی توں پراں) باقی برِصغیر نوں ''الھند'' دے دو مختلف تے اپنی ذات وچ وکھرے ناواں نال جوڑ دے آ رہے نیں۔(۳)

''ارضِ پاکستان'' وچ عربی زبان تے خط دی تاریخ نوں چھے زمانیاں وچ ونڈیا جا سکدا اے:

۱۔ عرباں دا عہدِ خلافت (1025ء۔712ء)

۲۔ غزنوی عہدِ حکومت (1186ء۔998ء)

۳۔ عہدِ سلاطین (1525ء۔1186ء)

۴۔ مغلیہ عہدِ حکومت (1857ء۔1526ء)

۵۔ برطانوی عہدِ حکومت (1947ء۔1857ء)

۶۔ پاکستان بنن توں بعد (2002ء۔1947ء)

ساڈھے تیرہ سو ورھے توں بوہتے عرصے اُتے کھلرے ایس لمے دور وچ ہن دے مکران تے سندھ تے ملتان وغیرہ وچ ابتدائی چار صوبیاں وچ عربی اقتدار دے چھتر چھاویں عربی زبان سرکاری تے عمومی زبان دی حیثیت نال پرچلت دے ودھدی پھلدی رہی۔

برِصغیر وچ برطانوی حکمراناں دے ڈھکویں عہدِ حکومت (1947ء۔1857ء) وچ عربی تے فارسی دی تھاں انگریزی زبان بطور سرکاری تے تعلیمی زبان پرچلت ہوئی، پر نال ای عربی لپی دی حامل تے عربی لفظاں تے اصطلاحواں اُتے ''اردو زبان'' نے ارضِ پاکستان وچ عربی فارسی دے تسلسل نوں سرکاری تے تعلیمی تے عمومی لحاظ نال جاری رکھیا۔

ایہ اردو زبان بنیادی طور تے مسلمان عہدِ حکومت وچ عربی، فارسی، ترکی، ہندی تے سنسکرت دے ملاپ نال بنی اوہ لشکری زبان سی، جہڑی عربی لپی تے عربی اسلامی تشخص دی حامل تے اُتے ذکر کیتیاں ساریاں زباناں توں لابھ چکدی سی۔ ایہدی گرامر تے ساخت

''ہندی زبان'' توں نکلی اے۔

پاکستان دیاں ساریاں موجودہ علاقائی زباناں (پنجابی، سندھی، پشتو، بلوچی، بروہی، فارسی، کشمیری، بلتی، شینا وغیرہ) دا وی نہ صرف رسم الخط عربی توں بنیا اے، بلکہ لفظاں تے اصطلاحواں دا کھلا بھنڈار وی عربی الاصل اے، یعنی عرباں دے تقریباً چار سو سال دے حکومتی دور دے بعد وی عربی زبان دے اپنی ذات وچ مستقل علمی تے دینی وجود دے علاوہ 'ارضِ پاکستان' وچ فارسی، سندھی، پنجابی، پشتو، بلوچی، کشمیری تے دوجیائی علاقائی زباناں تے بولیاں دے سانجھے عربی رسم الخط تے سانجھے عربی بھنڈار دے لفظاں تے اصطلاحواں دے لسانی تے ثقافتی حوالے نال وی عربی زبان تے خط مسلسل پرچلت تے ودھدے پھلدے آرہے نیں۔ گھٹ ودھ ایہو صورتِ حال پاکستان دے مسلمان گوانڈھی ملکاں ایران تے افغانستان تے کسے حد تیکر بلاد ترکستان دی اے۔(۴)

اسلامی عہد وچ عرباں دا سندھ دے نال تعلق 15ھ /636ء وچ دوجے خلیفہ حضرت عمرؓ دے عہد وچ قائم ہویا۔ عمان دے گورنر عثمان ابن ابی العاص الثقفی نے اپنے بھرا مغیرہ نوں جہاز دے کے بھیجیا کہ اوہ سندھ تے ہندوستان دے ساحلاں دا سیاسی تے دفاعی جائزہ لوے۔ ایس لئی دیبل، براچ، تھانہ تے مغربی ساحل دے دوجے شہراں دا جائزہ لے کے مغیرہ دا جہاز خیری سلامتی مڑ آیا۔ جدوں حضرت عمرؓ نوں ایس نویں مہم دی خبر ہوئی تاں اوہ گورنر دے ایس کم اُتے بڑے غصے ہوئے۔ سلطنت دی مضبوطی تے بحری مہم دے خطریاں نوں سامنے رکھ کے حضرت عمرؓ نے ایس بحری مہم نوں پسند نہ کیتا تے اپنے گورنر نوں ایہناں سادہ تے سخت لفظاں وچ تنبیہہ کیتی:

''یا أخاثقیف حملت دوداً علی عود وانی أحلف باللّٰہ أن لو أصیبوالأ خذت من قومک مثلھم''

یعنی اے ثقفی! توں تے ایس بحری مہم دے ذریعے بڑا خطرناک کم کیتا تے اگر ایہناں لوکاں وچوں کوئی وی ایس مہم وچ جان گنوا بہندا تاں اللہ دی قسمے، میں ایس دا بدلہ تیرے قبیلے توں ضرور لے لیندا۔

ظاہر اے کہ حضرت عمرؓ دیاں لائیاں پابندیاں سیاسی تے انتظامی وجہاں دی بنیاد

اُتے سن۔ عرب سلطنت دیاں حداں بوہت کھلر چکیاں سن۔ ایس وسیع سلطنت دا بندوبست ضروری سی۔ عرب افسر بنیادی طور تے سپاہی سن۔ انتظامی کماں دا بندوبست وی ایہناں دے ذمے سی تے ایہدی وجہ نال ایہ ضروری سی کہ نویں علاقیاں دے حصول دے بعد ہور تربیت یافتہ کارکناں دی لوڑ پیندی۔ ایہدے علاوہ ایران دے لوک عرب فاتحین دے نال بالکل خوش نہیں سن تے جدوں کدی موقعہ ملدا تاں اوہ مصیبت کھڑی کر دیندے سن۔

حضرت عثمانؓ دے عہدِ خلافت وچ عراق دے گورنر عبداللہ بن عامر کریز نے اک بندے حکیم بن جبلہ العبدنوں ہند دیاں سرحداں دا جائزہ لین لئی بھیجیا۔ ایس مہم دا مقصد ایہ سی کہ مکران دے ساحلی علاقے دے راہ ولوں سندھ تے ہند اُتے حملے دے ہو سکن دا جائزہ لیا جاوے۔ جدوں ابن جبلہ کرمان مڑ آیا تاں گورنر نے مدینے بھیجیا۔ تاں جے اوہ آپ ایس تحقیق دے سٹے دی خلیفے نوں خبر دیوے۔ اوس نے حضرت عثمانؓ نوں دسیا:

"يا أمير المؤمنين! ماؤ ها وشل، وتمرُ ها دقل ولصُّها بطَل، ان قلَّ الجيشُ بِها ضاعوا وان كثروا جاعُوا"

ترجمہ: اے مومناں دے امیر! اوتھے پانی گھٹ اے، ردی قسم دی کھجور ہوندی اے تے لٹیرے بڑے دلیر نیں۔ ایس لئی اگر تھوڑی فوج بھیجی جاوے تاں اوہ ضائع ہو جاوے گی تے اگر وڈی گنتی وچ فوج گھلی گئی تاں اوہ بھکھ نال تباہ ہو جاوے گی۔

ایس لئی حضرت عثمانؓ دے عہدِ خلافت وچ سندھ اُتے چڑھائی نہیں کیتی گئی۔ تاہم چوتھے خلیفہ حضرت علیؓ دے عہدِ خلافت وچ سندھ دی سلطنت اُتے سرحدی حملیاں دا سلسلہ جاری رہیا۔ حضرت علیؓ دے حکم نال حارث بن مرة العبدی نے سندھ اُتے حملہ کر کے قیقان تک علاقہ جت لیا۔ (۵)

فِر مہلب بن ابی صفرہ تے اوہدے بعد عبداللہ ابن سوار العبدی نے امیر معاویہؓ دے عہد وچ سندھ اُتے حملے کیتے تے ہن دے بلوچستان دے علاقے قیقان تک کامیابیاں حاصل کیتیاں ایہ کہیا جاندا اے کہ مہلب بن ابی صفرہ نے حملہ کردے ہوئیاں بنوں سے لاہور (بنہ تے لاہور، البلاذری دے آکھن موجب ایہ دونویں شہر ملتان تے کابل دے وچکار نیں) اُتے قبضہ کر لیا تے جنگ وچ ہتھ لگے وادا سارے مال دے نال واپس مڑیا۔

مکران دی مکمل جت امیر معاویہؓ ابن ابی سفیان دے عہد وچ سنان بن سلمہ بن المحبق الہذلی دے ہتھوں عمل وچ آئی۔ ایس جت دی وجہ توں عرباں دا سندھ دی بادشاہت نال سدھا ساواں آمنا سامنا ہویا۔ راشد بن عمرو دالجدیدی، منذر بن جارود العبدی تے ابنِ حری الباہلی نے جہڑے امیر معاویہ دے عہد وچ اک دے بعد دوجے سرحد ہند دے گورنر بنے، حملیاں نوں نویں سرتوں شروع کیتا تے کئی تھاواں اُتے دشمناں نوں بھانج دے کے اہم علاقیاں اُتے قبضہ کرلیا۔

عبدالملک بن مروان نے نظامِ حکومت سنبھالن دے بعد حجاج بن یوسف نوں عراق دا وائسرائے مقرر کیتا۔ حجاج نے سلطنت دے بندوبست تے نظام نوں سامنے رکھدے ہوئیاں سندھ دے علاقے وچ دی نویں گورنر تے والی مقرر کیتے۔ اوہدے بعد چھیتی ای ولید بن عبدالملک دے عہدِ حکومت وچ عرباں دیاں جتاں دا گھیرا سندھ وچ چھیتی نال کھلا ہوون لگا۔ (٦)

حجاج نے دو فوجاں سندھ اُتے حملہ کرن لئی اک دے بعد دوجی گھلی، جہناں دے سپہ سالار ترتیب نال عبیداللہ ابن نبہان تے بریل ابن طہفتہ البجلی سن۔ ایہ فوجاں دیبل تک ودھدیاں چلیاں گئیاں، پر ایہناں دوناں نوں کامیابی نہ مل سکی تے ایہناں دے سپہ سالار مارے گئے۔

حجاج نے ایہدے بعد تیجی فوج چنگی تیاری تے جنگ دے سامان نال لد کے محمد بن قاسم الثقفی دی کمان وچ سندھ اُتے حملہ کرن لئی گھلی۔ محمد بن قاسم وائسرائے دے چاچے دا پتر سی۔ محمد بن قاسم شیراز توں اک چنگی وڈی فوج دے نال ٹریا تے مکران دے مقام اُتے اوہنوں تازہ فوج دی کمک ملی۔ منجنیقاں سمندر دے راہ گھلیاں گئیاں جہڑیاں کہ بری فوج دے دیبل اپڑن دے دن ای اوتھے اپڑ گئیاں۔ دیبل نوں گھیرا پا لیا گیا تے جدوں دیبل فتح ہو گیا تاں مسلماناں نے ہندو آبادی نوں امان دتی، البتہ راجہ داہر دا گورنر اوتھوں جان بچا کے بھج گیا۔

اوہدے بعد عرب فوجیاں نے جت دے نال اگے ودھنا شروع کر دتا۔ اوہ بیرون (نیرون)، سہوان، سردسان تے راور نوں فتح کردے ہوئے برہمن آباد تیکر اپڑ گئے تے خونی جنگ مگروں برہمن آباد نوں فتح کرلیا۔ فر ایہ فوج ظفر موج سندھ دے دارالحکومت الرور ول ٹر پئی

جتھے گھیرا پادن توں بعد شہر آلیاں نے ہتھیار سٹ کے صلح کر لئی۔ اوہدے بعد ملتان ول اگے ودھے۔ وڈے معرکے دے بعد ملتان فتح ہویا تے بوہت زیادہ مال ہتھ آیا۔ ملتان توں محمد بن قاسم نے قنوج ول ہراوّل دستے دے طور تے اک فوج گھلی تے ایہ فوج ہن دے راجستھان دے شہر اجودھیا پور دے آل دوال تیکر اپڑ گئی۔

ایسے دوران ای ولید بن عبدالملک دی وفات ہوگئی تے نویں حکمران دی پالیسی، محمد بن قاسم نوں عہدے توں ہٹانا تے اوہنوں عراق وچ بلاوے نے جتھاں دے ایس سفر نوں روک دتا تے بعد دے عرب گورنراں نوں مفتوحہ علاقیاں وچ اپنیاں سرگرمیاں تک محدود کر لیا۔

717ء وچ جدوں عمر بن عبدالعزیز خلیفہ بنے تاں اوہناں نے ایتھے (سندھ) دے راجیاں، ٹھاکراں تے زمینداراں نوں اسلام قبول کرن دی دعوت دتی جہدا بڑا چنگا اثر ہویا۔ نال ای اوہناں نے دریائے راوی دے آل دوال دے علاقے تے سندھ دے شمالی علاقے نال جڑے قصبے کجھ اُتے قبضہ کر لیا۔ اوہدے بعد جنید بن عبدالرحمٰن سندھ دا گورنر بنیا۔ اوہنے جھالا وار، مرمد یعنی مارواڑ توں اگے گجرات تک فوج نال چڑھائی کیتی۔ اوہدے بعد بھروچ اُتے حملہ کر کے اوہنوں فتح کر لیا تے اوہدے اک سردار حبیب ابن مرہ نے جنوبی راجپوتانہ تے مالوہ اُتے چڑھائی کیتی تے کئی ریاستاں نوں مکا دتا۔ جنید دے خراسان دے حاکم مقرر ہوون تے تمیم بن یزید نوں گورنر بنا کے بھیجیا گیا۔ اگرچہ اوہدی لاپروائی نال کئی اک علاقے مسلماناں دے ہتھوں نکل گئے پر جدوں محمد بن قاسم دا پتر عمرو سندھ دا گورنر بنیا تاں اوہنے اوہ سارے علاقے جیہڑے اوس توں پہلے دے زمانے وچ مسلماناں دے ہتھوں نکل گئے سن دوبارہ فتح کیتے۔ اوہنے محفوظہ تے منصورہ دے ناواں نال دو نویں شہر وی وسائے۔

اموی خاندان دے خاتمے (750ء) تے عباسی خاندان دے دورِ خلافت دے شروع ہوون نال سندھ وچ گورنر دمشق دی بجائے بغداد توں مقرر ہوون لگے۔ 870ء وچ خلیفہ معتمد نے یعقوب بن لیث نوں خراسان، بجستان تے کرمان دی امارت دے نال نال سندھ دی حاکمیت وی حوالے کیتی۔ دسویں صدی عیسویں وچ باطنیہ فرقے دی تبلیغ نال سندھ وچ اسماعیلیاں دا اثر پھیلیا تے 983ء وچ قرامطہ نے ملتان اُتے قبضہ کر لیا جہدا نتیجہ ایہ ہویا کہ سندھ وچ کئی نکیاں نکیاں ریاستاں وجود وچ آ گئیاں۔ چنانچہ ایتھوں دے دربار رلے ملے

طرح دے ہوون لگے یعنی سندھی تے عربی۔ دربار وچ اک وزیر ہوندا تے دوجا امیر الامراء۔(۷)

سندھ دے وسنیکاں نے وادی وچ عرب حکومت دے شروع آلے مرحلیاں وچ مسلماناں دی ثقافت نوں اپنا لیا سی۔ اوہناں نے عرباں دے رسم تے رواج، عادتاں، کپڑے ایتھوں تیکر کہ اوہناں دی زبان جہڑی عالمی زبان دا درجہ اختیار کر چکی سی، اپنالئی۔

۷۱۱ء/۹۲ھ وچ محمد بن قاسم دیبل اُتے حملہ کیتا تاں تاریخ وچ پہلی واری عرب تے ہند دی سیاسی ساکا داری دا مڈھ بجھا۔ دیبل توں لے کے ملتان دے اُتے تک دے سارے علاقیاں اُتے عرب مسلماناں دی حکومت تگڑیاں تے پکیاں بنیاداں اُتے قائم ہو گئی۔ تے ایہ حصہ نہ صرف سیاسی لحاظ نال بلکہ ثقافتی تے تمدنی لحاظ نال وی برِصغیر توں کٹ کے خلافت اسلامیہ دا حصہ بن گیا۔ سندھ اُتے عرباں دی حکومت کجھ اُتے ڈھائی سو ورھے رہی۔ ایس دور دیاں اسلامی جتاں دے اہم گُناں سیاسی اقتدار دی حیرت انگیز، تیز رفتار، نہ ڈولن آلا کھلار نہیں بلکہ سیاسی اقتدار دی جھلک وچ دین اسلام، عربی زبان تے ادب تے اسلامی علماں تے فنوناں دا دل نوں موہنا شامل اے۔ عرب پہلے ای اپنی زبان اُتے بڑا فخر کردے سن، اسلام نے 'لسان عربی مبین' نوں اوہ شرف تے طاقت دتی کہ ایہدی برتری سارے مسلماناں لئی اک حقیقت بن گئی۔ عام ریت دے مطابق سندھ وچ عرب فاتح عربی زبان تے دین اسلام دی دولت لیائے۔

عرباں نے سندھ وچ اپنی زبان نوں پرچلت کیتا جہڑی ساری وادی دی سرکاری زبان بن گئی۔ یعنی ساری خط کتابت ایہدے وچ ای ہوندی سی تے ایتھوں دا پڑھیا لکھیا طبقہ ایسے زبان نوں ورتدا سی۔ ایہ صورتِ حال سندھ اُتے عرباں دی حکومت دے سارے عرصے وچ قائم رہی۔ جہڑے عرب جغرافیہ دان ایس وادی وچ آئے، اوہناں نے لکھیا اے کہ ملتان تے اوہدے آل دوالے وچ عربی تے سندھی دونویں زباناں بولیاں جاندیاں سن۔(۸)

ارضِ پاکستان (مکران، سندھ، ملتان وغیرہ) وچ عرباں دے دور حکومت (۱۰۲۵ء۔۶۴۴ء) وچ عربی زبان سرکاری تے تعلیمی زبان دی حیثیت نال تقریباً چار سو سال تک پرچلت تے چھائی رہی۔ تے غزنوی زمانے (۱۱۸۶ء۔۹۹۸ء) دے مڈھلے دور وچ عربی

زبان نوں لاہور توں کابل سرکاری تے عربی زبان دی حیثیت حاصل رہی۔ غزنوی دے ویلے تے سلاطین دہلی توں مغلیہ سلطنت دے زوال تک (۱۸۵۷ء۔۹۹۸ء) ساڈھے اٹھ سو ورہے توں بوہتے عرصے وچ عربی علمی تے شرعی حوالیاں نال کجھ چرلئی یاں دوجی سرکاری زبان دے طور تے پر چلت رہی جدوں کہ عربی لپی دی حامل تے عربی لفظاں تے اصطلاحواں نال بھری ہوئی ''فارسی زبان'' بنیادی سرکاری تے عمومی زبان دی حیثیت نال پرچلت تے چھائی رہی۔ ایس لئے عرصے وچ ہر پڑھیا لکھیا مسلمان اکو ویلے وچ عربی تے فارسی جانن آلا سی۔

عرباں دے دورِ حکومت (۱۰۲۵ء۔۶۴۴ء) توں مغل سلطنت دے زوال تک (۱۸۵۷ء۔۹۹۸ء) تے برطانوی عہدِ حکومت (۱۹۴۷ء۔۱۸۵۷ء) توں پاکستان دی آزادی تک (۱۹۴۷ء......) عربی رسم الخط ارضِ پاکستان وچ فارسی، اردو تے قدیم تے جدید علاقائی زباناں تے بولیاں سندھی، پنجابی، پشتو، بلوچی، براہی، کشمیری، بلتی، شینا وغیرہ دے اکلے تے سانجھے رسم الخط دی حیثیت نال سرکاری تے قومی تے عمومی پدھراُتے چوداں صدیاں توں غالب رہیا۔ نہ صرف رسم الخط عربی اے بلکہ ایہناں دے لفظاں تے اصطلاحواں دا کھلا بھنڈار وی عربی زبان توں لیا گیا اے تے ایہناں زباناں وچ مہارت تے قدرت دے حوالے نال عربی صرف تے نحو تے زبان تے خط دی تعلیم اک لازمی علمی تے لغوی لوڑ چلدی آ رہی اے۔(۹)

عربی رسم الخط صرف پچھلے چودہ سو ورہیاں توں ''ارضِ پاکستان'' دیاں ساریاں قدیم جدید زباناں تے بولیاں دا سانجھا رسم الخط اے، بلکہ ایہناں دے لفظاں تے اصطلاحواں دا کھلا بھنڈار وی عربی توں لیا گیا اے تے برِصغیر وچ ''ارضِ پاکستان'' اوہ اکلا خطہ اے جنہوں خاص طور تے ''منطقۃ اللسان والخط العربی'' (عربی زبان تے رسم الخط دا خطہ) قرار دتا جا سکدا اے۔(۱۰)

پاکستان وچ عربی زبان دی تعلیم دے سلسلے وچ اگرچہ سرکاری طور تے مکمل راکھی نہیں رہی پر جزوی طور تے پاکستانی تعلیمی نظام وچ عربی دی تعلیم تے ایہدے نال نال مسلماناں دے سارے فرقیاں دے مدرسیاں وچ دینی تعلیم دا ذریعہ عربی زبان ای رہی اے۔

برِصغیر پاک و ہند وچ عربی زبان دے اثر دے حوالے نال رحمی عمران لکھدیاں نیں:

''ہندوستان وچ اسلام دے آون تے مسلماناں دے رہون توں بعد توں لے کے عربی زبان تے ادب پڑھن پڑھاون دا سلسلہ جاری اے۔ اسلام

تے عربی زبان دا اجیہا لازوال سمبندھ اے کہ اوہ کسے عہد تے کسے ملک وچ
دی ٹٹ نہیں سکدا۔ عربی زبان وچ قرآن مجید دے نازل ہوون نے ایہدی
ہمیشگی تے ہر تھاں کھلرن اُتے آخیرلی مہر لا دتی اے۔ ہندوستانی مسلماناں
نے نہ صرف ایہ کہ عربی زبان دی اہمیت محسوس کیتی تے ایہنوں ہر دور وچ سینے
نال لائی رکھیا بلکہ ایہدی خدمت تے چھاپن تے ودھاون تے بڑھوتری وچ
اپنا خاص کردار ادا کیتا تے اوہناں نے کتاباں لکھن تے چون دے پڑ وچ نہ
صرف ایہ کہ اہلِ زبان دی سنگت دے نال جوڑیا تے ساتھ دتا بلکہ کدی کدی
ایہناں دی اگوائی تے راہ وکھان دا فرض وی نبھایا۔'' (۱۱)

عربی زبان نے قرآن مجید دی زبان ہوون دی بناء تے جس طرح دنیا دے ہر خطے وچ اپنا اثر وکھایا، اوسے طرح برِصغیر پاک و ہند وچ وی پرچلت ساریاں زباناں فارسی، اردو، پشتو، سندھی دے نال نال پنجابی زبان اُتے وی اپنا اثر پایا۔

پنجابی زبان پاک و ہند وچ سب توں زیادہ بولی جان والیاں زباناں وچوں اک اے۔ خاص کر پاکستان دے سب دے توں وڈے صوبے پنجاب دی مادری زبان اے، کیوں جے ایہ زبان قدیم ترین زباناں وچوں اے۔ اک سروے دے مطابق پاکستان تے ہندوستان وچ تقریباً ۱۵ کروڑ توں ودھ لوک پنجابی زبان بولدے نیں تے ایہ دنیا دی نویں وڈی زبان اے۔ ایہ زبان قدیم زمانے توں دہلی توں لے کے خیر پور تک تے پشاور توں لے کے کشمیر تک ملدی اے۔

زبان جنے وڈے علاقے وچ بولی جاندی ہووے تے اوس زبان دے بولن آلے جنے بوہتے ہوون، اوس زبان دے معیاری یا مرکزی لہجے دے علاوہ اوس زبان دے ضمنی تے ذیلی لہجے وی ہوندے نیں۔ انگریزی، عربی، چینی تے دوجیاں وڈیاں زباناں دی طرح پنجابی دے وی ضمنی تے ذیلی لہجے نیں۔ جنہاں وچوں سرکڈھویں لہجے ڈوگری، جھنگوی، دوآبی، ماجھی، پوٹھوہاری، دھنی، ہندکو، جانگلی یاں جانگلو، روتکی، ملوئی یا مالوی، پہاڑی، بانگڑو، پوادھی، ملتانی، ریاستی، بہاولپوری، گوجری، کھیترانی، شاہ پوری، تھلوچی، لاہوری تے بھٹیانی شامل نیں۔ (۱۲)

تاریخ ایس گل دی گواہ اے کہ خطہ برِصغیر وچ صوفیاں نے لوکاں توں دین اسلام دی

دعوت دیون لئی بہتا پنجابی زبان نوں ای چنیا۔ جھدے نال پنجابی زبان دی اہمیت ہولی ہولی ودھدی گئی تے ایہدا اک اُچا مقام بن گیا تے ہن ایہ شاعری تے نثر دی اک بھرویں زبان بن گئی اے۔

محمد بن قاسم دے ہتھوں سندھ دی فتح دے بعد باقاعدہ لوکائی نال پہلا تعارف سی۔ ایہناں علاقیاں دے وسنیک، اپنے فاتحین دیاں روائیتاں توں متاثر ہونا شروع ہو گئے۔ ایس لئی مقامی لوکاں نے اپنیاں مذہبی لوڑاں دی وجہ توں عربی زبان سکھنا شروع کیتی تے ساریاں مقامی زباناں نے عربی رسم الخط وچ لکھنا شروع کیتا۔ دوجیاں زباناں طرح پنجابی وی عربی زبان توں بوہت زیادہ متاثر ہوئی۔ ایس نے لکھن لئی عربی خطاطی نوں چنیا تے بوہت سارے عربی لفظ خاص طور تے مذہبی لفظ اُنج دے اُنج ای ورتینا شروع ہوئے۔ (۱۳)

عربی تے پنجابی زبان دا اک دوجے توں اثر لین دی اک وجہ ایہ وی اے کہ عربی زبان دے سارے حروفِ تہجی ا۔ب۔ت۔ث۔ج۔ح۔خ۔د۔ذ۔ر۔ز۔س۔ش۔ص۔ض۔ط۔ظ۔ع۔غ۔ف۔ق۔ک۔ل۔م۔ن۔و۔ھ۔ی پنجابی وچ موجود نیں جدوں کہ کجھ پنجابی حروفِ تہجی بھ، پھ، تھ، ٹھ، جھ، چھ، دھ، ڈھ، رھ، ڑھ، کھ، گھ، لھ، مھ، نھ، ے عربی نالوں ودھ نیں۔

پنجابی زبان دے دوجیاں زباناں نال ترکیبی عمل دے حوالے نال فقیر محمد فقیر لکھدے نیں کہ پنجابی زبان دی ایہ خاصیت وی اے کہ اوہ ہر زبان کولوں لابھ چکن دے لحاظ نال بے مثال اے۔ زباناں دی ماں عربی جھدے توں پنجابی نے اکثر لفظی امداد حاصل کیتی اے، دے نال وی ایہدا ایہو سلوک نظر آوندا اے۔ تھلے دتا لفظی نقشہ ایسے دعوے نوں ظاہر کردا اے:

عربی	پنجابی	اردو
کمال الدین	کماں	کمال الدین
جمال الدین	جماں	جمال الدین
حسن	حسا، حسو	حسن
پاک دامنہ	پاک دوناں	پاکدامنہ

تے اجے ای ہور ہزاراں اسم تے فعل موجود نیں جہڑے عربی، فارسی، یونانی،

فرانسیسی، انگریزی، پشتو، کشمیری، ترکی، سندھی توں پنجابی سچے وچ ڈھل کے ایہدا خاص منہ مہاندرا اپنا چکے نیں پر ایہدا ایہ مطلب بالکل نہیں لیا جاسکدا کہ ایہ زباناں ایہد اٹدھ نیں۔ (۱۴)

عین الحق فرید کوٹی عربی تے پنجابی دے لسانی رابطیاں دے حوالے نال لکھدے نیں کہ ''پنجاب وچ اسلامی حکومت دیاں بنیاداں صحیح معنیاں وچ ۱۰۲۱ء وچ پیّاں جدوں سلطان محمود غزنوی نے ہندو حکمران ترلوچن پال نوں بھانج دتی۔ اسلامی عہد وچ جتھے عربی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ حاصل سی اوتھے پڑھن پڑھاون، علم تے ادب، کاروباری تے سرکاری زبان فارسی سی۔ پنجابی زبان نوں اگراک پاسے عربی نے متاثر کیتا تے دوجے پاسے فارسی نے۔ ایہ پنجابی زبان دالفظاں دا بھنڈارا ای اے جو کجھ حد تک عربی تے فارسی توں متاثر ہویا اے۔ پنجابی دی صوتیات تے صرف تے نحو اُتے ایہناں زباناں دا کوئی اثر نظر نہیں آوندا'' (۱۵)

عین الحق فرید کوٹی ہوراں پنجابی زبان دے لفظی بھنڈار اُتے عربی اثرات نوں تن حصیاں وچ ونڈیا اے:

(ا) اوہ لفظ جہڑے ساخت تے معنی دے لحاظ نال اُنجے ای اپنا لے گئے جہڑے زیادہ تر مذہبی اصطلاحواں اُتے مشتمل نیں۔ جویں فجر، ظہر، مغرب، عشاء، وضو، فرض، سنت، رکوع، سجدہ، تکبیر وغیرہ۔

(ب) دوجے اوہ لفظ نیں جہناں دا اُچارن بدل گیا اے پر معنی اوہ ای نیں جویں پنجابی وچ وسل تے عربی وچ بصل، پنجابی وچ تھوم تے عربی وچ ثوم، پنجابی وچ بیانہ تے عربی وچ بیعانہ، پنجابی وچ شالا تے عربی وچ ان شاء اللہ، پنجابی وچ مسیت جدوں کہ عربی وچ مسجد تے جویں پنجابی وچ ترابی تے عربی وچ تراویح اے۔

(ج) تیجی قسم دے اوہ لفظ نیں جہناں دے پنجابی وچ معنی بالکل بدل گئے نیں جویں لفظ حضرت دے معنی عربی وچ نیڑے دے نیں جدوں کہ پنجابی وچ چالاک تے عیار نوں حضرت کہندے نیں، عربی وچ مجاور دے معنی گواہنڈی دے نیں جدوں کہ پنجابی وچ ایہدے معنی مسجد یا مزار دے رکھوالے دے نیں تے انجے ای عربی وچ صرف دے معنی خرچ کرن دے نیں تے پنجابی وچ بچت کرنا دے نیں۔ (۱۶)

برِصغیر وچ عربی زبان دے کجھ اجہے لفظ موجود نیں جہڑے یونان توں عربی زبان وچ

شامل ہوئے جدوں کہ ہن اوہ ای لفظ عربی زبان وچ شامل ہوون دی وجہ نال پنجابی زبان نال وی معنی تے لفظی طور تے ملدے نیں۔ عین الحق فرید کوٹی اپنی کتاب وچ لکھدے نیں کہ جدوں عرب دانشوراں نے اپنے عروج دے زمانے وچ یونانی علم تے حکمت دیاں کتاباں دا عربی زبان وچ ترجمہ کیتا تے کجھ یونانی لفظاں نوں اپنی اصل حالت وچ رہن دتا۔ جیہڑے بعد وچ اساڈے تک عربی دے ذریعے اردو تے پنجابی وچ شامل ہو چکے نیں۔ جویں

عربی	پنجابی	اردو	یونانی
قانون	کنون	قانون	کانون
درہم	دم	دام	درہم
قیراط	--	قیراط	کیراتین
صوفی	صوفی	صوفی	سوفو (۱۷)

عربی تے پنجابی زبان دے لسانی رابطیاں دے حوالے نال مختلف لفظاں دیاں ونگیاں:

عربی	پنجابی	اردو
آدم	آدم	آدم
آلات	آلات	آلات
ابلیس	ابلیس	ابلیس
اجرک، ازرق	اجرک (۱۸)	پھول دار چادر
اذان	اذان	اذان
ازان	بانگ	بانگ
اکرام	اکو (اِکرام)	اکرام
اکسیر	اکسیر	اکسیر
ام	اماں	ماں (امی)
اجر	اجر	اجر
انسان	انسان	انسان

ان شاء اللہ	شالا	انشاء اللہ
بخشیش	بخشش	بخشش، انعام
برزخ	برزخ	برزخ
برص	برص	بیماری، پھلبری، کوڑھ
برق	برق	بجلی، روشن ہونا
بشیر	بشیر	بشیر
بصل	وَسُل	پیاز
بصر	اَکھ	آنکھ
برقع	برقع	برقع
بطن	بطن	بطن
بطّ	بطک/ بطخ	بطخ
بلد	بلد	شہر
بلغم	بلگم	بلغم
برج	برج	برج
بیعانہ	بیانہ	بیعانہ
تابوت	تبوت	تابوت
تاریخ	تریخ	تاریخ
تحقیق	تحقیق	تحقیق
تراویح	ترابی/تراوی	تراویح
تریاق	تریاق	تریاق
تسبیح	تسبی	تسبیح
تعبیر	تعبیر	تعبیر
تعظیم	تعظیم	تعظیم
تعلیم	تعلیم	تعلیم
تعویذ	تویز، تاویز، تاویت	تعویز

تفسیر	تفسیر	تفسیر
تقابل	تقابل	تقابل
تمت	تمت	تمت
ثالث	ثالث	ثالث
ثمر	ثمر	ثمر
ثناء	ثناء	حمد، ثناء
ثوم	تھوم	لہسن
جراح	جراح	جراح
جزر	گاجر	گاجر
جمعہ	جمعہ	جمعہ
حاکم	حاکم	حاکم
حج	حج	حج
خادم	خادم	خادم
خمیس	خمیس	جمعرات/خمیس
زکوٰۃ	زکات	زکوٰۃ
صابر	صابر	صبر کرنے والا
طالب	طالب	طالب
عاشورۃ	عشورا	عاشورہ
عشق	عشق	عشق
غلام	گاما، گلام	غلام
فاضل	فاضل	فاضل
قرض	قرض	قرض
قفل	قفل	قفل
قمیص	قمیض	قمیص
قولنج	قلنج	قولنج

کافر	کافر	کافر
کاتب	کاتب	کاتب
کتاب	کتاب	کتاب
کرامات	کرامتاں	کرامات
کرسی	کرسی	کرسی
کعبہ	کعبہ	کعبہ
کفن	کفن	کفن
کیمیا	کیمیا	کیمیا
مالک	مالک	مالک
مجلس	مجلس	مجلس
مجاور	مجاور، مجور	مجاور
محبت	محبت	محبت
محتاج	متھاج	محتاج
مدرسہ	مدرسہ	مدرسہ
مسجد	میست، مسجد	مسجد
معراج	مراج	معراج
وارث	وارث	وارث
ہاجرہ	ہاجراں	ہاجرا
وضو(۱۹)	وضو(۲۰)	وضو

حوالہ جات وحواشی

۱۔ عبدالحلیم ندوی ڈاکٹر، تاریخ عربی ادب، مطبعۃ العربیۃ، لاہور، ۱۹۹۹ء، ص ۶۳۔۶۶
۲۔ مظہر معین، ڈاکٹر، پاکستان میں عربی زبان، مرکز الشیخ زاید الاسلامی جامعہ پنجاب لاہور، ۲۰۰۳ء، ص ۱۹۔۲۰
۳۔ ایضاً، ص ۲۵۔۲۶
۴۔ ایضاً، ۲۹، ۳۱
۵۔ ایضاً، ص ۳۲۔۳۳
۶۔ ایضاً، ص ۳۴، ۳۶
۷۔ جامعہ پنجاب، تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند، دوسری جلد (عربی ادب)، لاہور، پنجاب یونیورسٹی، طبع اول ۱۹۷۲ء، دوسرا باب، ص ۳۳۔۳۴
۸۔ پاکستان میں عربی زبان، ص ۳۶۔۴۱
۹۔ ایضاً، ص ۵۹۔۶۱
۱۰۔ ایضاً، ص ۱۵
۱۱۔ رحمی عمران، عربی زبان کے سرائیکی زبان پر اثرات، جھوک پبلشرز ملتان، ۲۰۱۰ء، ص ۱۹۶
۱۲۔ محمد جاوید، الخط العربی فی باکستان، تحقیقی مقالہ برائے پی ایچ ڈی، شعبہ عربی پنجاب یونیورسٹی، لاہور ۲۰۱۰ء، ص ۲۳۸۔۲۴۶
۱۳۔ محمد جاوید، الخط العربی فی باکستان، ص ۲۴۹۔۲۵۰
۱۴۔ فقیر محمد فقیر، پنجابی زبان وادب کی تاریخ، سنگ میل پبلشرز لاہور، ۲۰۰۲ء، ص ۲۷۔۳۰
۱۵۔ انعام الحق جاوید، پنجابی زبان وادب کی مختصر تاریخ، مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد، ۱۹۹۷ء، ص ۳۵
۱۶۔ انعام الحق جاوید، پنجابی زبان وادب کی مختصر تاریخ، مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد، ۱۹۹۷ء، ص ۳۵۔۳۶
۱۷۔ عین الحق فرید کوٹی، اردو زبان کی قدیم تاریخ، عزیز بک ڈپو، لاہور، ۱۹۹۶ء، ص ۲۹۳

۱۸۔ پاکستان میں عربی زبان، ص ۴۳

۱۹۔ عبدالحفیظ بلیاوی، مولانا، مصباح اللغات، قدیمی کتب خانہ، کراچی، (بدون تاریخ)۔محمد جاوید، الخط العربی فی باکستان، تحقیقی مقالہ برائے پی ایچ ڈی، شعبہ عربی پنجاب یونیورسٹی، لاہور ۲۰۱۰ء

۲۰۔ اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی لغت، عزیز پبلشرز، لاہور، ۲۰۰۲ء، جلد اوّل، ثالث۔

عین الحق فریدکوٹی

پنجابی تے سومیری لسانی سانجھ

ایہہ اج توں کوئی پنج ہزار سال پہلوں دی گل اے۔ جدوں پنجاں دریاواں دی دھرتی تے ہڑپائی تہذیب دا پسارسی تاں اوس ویلے بابل دی دھرتی تے اک نویں تہذیب جیہنوں تاریخ دے پنیاں وچ سومیری قوم دی تہذیب دے ناں نال یاد کیتا جاندا اے۔ ایس قوم بارے کہیا جاندا اے پئی ایہہ مسیح علیہ السلام توں ساڈھے تن ہزار سال پہلاں دجلے تے فرات دے دریاواں دی وادی وچ آوسی۔ ایس دی اصل بارے اک وچار ایہہ اے پئی ایہہ ترکستان دے علاقے وچوں چل کے ایتھے پہنچے سن۔ پر اجے تیکر ایس دے اصل بارے پکے پیڈے طور تے کجھ نہیں کہیا جاسکدا۔ سومیری قوم بارے کہیا جاندا اے پئی ایہہ بابل دی دھرتی تے پہنچن توں پہلاں ای سماجی طور تے بڑی ترقی کر چکے سی۔

سومیری قوم نوں دنیا دی سبھ توں پہلی تہذیب دا موڈھی منیا جاندا اے۔ ایہہ واہی بیجی دے کم توں چنگی طرح جانوسی۔ ونج بپار لئی ایہہ لوک خشکی تے سمندر دے راہیں دور دور دے ملکاں وچ آوندے جاندے سن۔ ہڑپائی تہذیب دے نال ایہناں دے بڑے گوہڑے تجارتی سمبندھ موجود سن جیہدا اک ثبوت اوتھوں دے پرانے کھنڈراں توں ملن والیاں ہڑپائی بنتر دیاں تصویری مہراں تے دوجیاں شیواں توں لبھدا اے۔ شہری جیون دے بندوبست لئی اک بڑا چنگا انتظام موجود سی تے ہر سماجی کم لئی بڑے اُچے پدھر دا قانون لاگوسی۔ لوک پکیاں اٹاں دے بنے مکاناں وچ رہندے سن۔ آوا جائی لئی سڑکاں موجود سن۔

پڑھائی لکھائی دا بندوبست عام سی۔ مندر نہ نرا پوجا پاٹ دے کم آوندے سن سگوں اوہ سکولاں دے طور تے وی کم دیندے سن تے مندر دے پجاری سکول ماسٹری دا کم وی دیندے سن۔ بالکل ایسے طرح جویں فرنگیاں دے آون توں پہلاں ہر مسیت اک مدرسہ دی ہوندی سی تے مولوی صاحب نماز پڑھاون توں وکھ استاد دا کم وی کردے سن۔ چٹھی پتر گھلن لئی

ڈاک دا بندوبست وی موجود سی۔

سائنسی طور تے وی ایہہ قوم بڑی ترقی کر چکی سی ایتھوں تیکر پئی ایہناں نے چند، سورج تے تاریاں دے چلن دیاں راہواں دے نقشے تیار کر لئے سن۔ چند تے سورج گرہن دا حساب جان دے سن۔ سال نوں باراں مہینیاں، مہینے نوں چار ہفتیاں، دن نوں باراں گھنٹیاں، گھنٹے نوں سٹھ منٹاں تے منٹ نوں سٹھ سکنٹاں وچ ونڈن دا کم وی پہلاں پہل اوہناں نے شروع کیتا۔ شہراں تے ملکاں دے نقشے وی پہلی وار اوہناں نے تیار کیتے۔!

سبھ توں پہلی حساب دی کتاب تے ڈکشنری وی بابل دے کھنڈراں وچوں ملی اے ہر ایک مندر تے محل نال اک چنگی لائبریری وی قائم ہوندی سی۔ گل کاہدی پئی جدوں اسیں اج توں پنج ہزار سال پہلاں دے انسان دی وسوں تے جھات ماردے آں تاں انج لگدا اے پئی رہتل دے کئی پکھاں وچ اسیں اوس سمے توں وی بوہت پچھے آں۔ جیہڑی سائنسی تے تہذیبی ترقی اسیں اج کیتی اے اوہدیاں نینہاں وی اوس انسان دیاں رکھیاں ہوئیاں نیں۔

جے کر اسیں سومیری قوم دی تہذیب، ترقی تے تاریخ اُتے اک جھات مارنا چاہیے تاں ایہدے لئی کئی اک موٹیاں موٹیاں کتاباں دی لوڑ اے۔ ایس کر کے اسیں ایتھے اوہناں دی پڑھائی لکھائی تے ادب تے اک چلانویں جیہی نظر پاؤندے ہوئے پنجابی زبان وچ ورتے جان والے کجھ سومیری لفظاں دی دس پاواں گے۔

بابل دا پڑھاکو

بابل دے کھنڈراں دی کھدائی کردیاں ہویاں اوتھوں پکی مٹی دیاں تختیاں توں جیہڑیاں لکھتاں ملیاں نیں اوہناں وچ اوس ویلے دی پڑھائی لکھائی بارے چنگا چانن پیندا اے۔ اک تختی تے اک پڑھاکو دی زبانی اوہدے ویلے دی ونڈ بارے لکھیا ہویا اے۔ پڑھاکو بیان کردا اے:

> ''جدوں میں صبح سویرے اُٹھیا تاں اپنی ماں نوں کہیا پئی مینوں روٹی چھتی تیار کر دیو میں سکول جانا اے۔ اوہنے مینوں دو روٹیاں پکا دتیاں تے میں سکول چلا گیا۔ سکول پہنچ دیاں ای جماعت دے مینڑ نے پچھیا پئی تو دیر نال کیوں آیا

ایں؟ میں ڈردا ڈردا استاد کول گیا اوہنوں نیوں کے سلام کیتا''۔

''میں استاد نوں تختی تے لکھیا سبق پڑھ کے سنایا۔ فیر میں ناشتہ کیتا۔ فیر نویں تختی تیار کیتی تے اوہدے تے لکھائی کیتی۔ فیر استاد نے مینوں زبانی سبق یاد کرن لئی کہیا۔ دوپہر ڈھل گئی تاں مینوں لکھائی دا کم دتا گیا۔ شام نوں چھٹی ہوئی میں گھر گیا۔ اگے میرا پیو بیٹھا ہویا سی میں اوہنوں اپنا اج دا لکھیا ہویا سبق دکھایا تے نال ای پڑھ کے سنایا۔ اوہ سن کے بوہت خوش ہویا''[۲]

ایہہ تاں سی اک عام پڑھاکو دا حال جیہڑا اُدم نال سکول جاندا سی محنت نال پڑھائی کردا سی پر اوس ویلے وی ایہو جیہے پڑھاکواں دی تھوڑ نہیں سی جیہڑے اج دے پڑھاکواں دی طرح دل لا کے نہیں پڑھدے سن تے اپنا وقت آوارہ گردی وچ گزار دے سن۔ اک ایہو جیہے آوارہ گرد پڑھاکو نے اپنا حال بیان کردیاں ہویاں لکھیا اے پئی اوہنوں دن وچ استاد نے نوں وار سوٹیاں نال ماریا۔ اوہدے بیان دا اخیر لا حصہ ایس طرح اے:

''سبق سنن والے نے کہیا پئی تینوں اجے تیکر لفظاں دا صحیح اُچارن وی نہیں آیا تے اوہنے مینوں سوٹیاں نال ماریا۔

فیر لکھائی ویکھن والے استاد کہیا پئی تیری لکھائی گندی اے تے اوہنے مینوں سوٹیاں نال ماریا۔

مینوں تاں ایسی پڑھائی لکھائی نال نفرت ہوگئی اے''[۳]

اک کھاندے پیندے گھر دے نالائق پتر دا حال ایس طرح بیان کیتا گیا اے:

''جدوں استاد جماعت نوں سبق پڑھاؤندا تاں اوہ نال دیاں منڈیاں نال گلیں لگ جاندا۔ جدوں سکول دے منڈے بیٹھ کے اپنا سبق یاد کر رہے ہوندے تاں اوہ بلاوجہ کھڑا ہو جاندا جدوں جماعت وچ پڑھائی ہو رہی ہوندی تاں اوہ بغیر پچھے دسے جماعتوں باہر نکل جاندا۔

نہ اوہ اپنا سبق چنگی طرح یاد کردا نہ لکھائی ٹھیک طرح کردا ایہناں ساریاں گلاں پاروں اوہدی خوب پٹائی ہوندی سی۔

جدوں اوہ منڈا مار کھا کھا کے تنگ پے گیا تاں اک دن اپنے پیو نوں کہیا پئی

اوہدے استادنوں گھر کھانے دی دعوت دتی جاوے تاں جے استاد پڑھائی وچ اوہدا چنگی طرح خیال رکھے۔

منڈے دے پیؤ نے استادنوں گھر کھانے لئی بلایا اوہدے آؤن تے اوہدی بڑی آؤ بھگت کیتی گئی تے اوہنوں بڑے چنگے چنگے کھانے کھوائے۔ فیر اوہنوں نویں پوشاک، اک قیمتی مندری تے کجھ ہور تحفے دتے۔

استاد بوہت خوش ہویا تے اپنے شاگرد دیاں ساریاں شرارتاں تے لاپرواہیاں بھل گیا اوہنے اپنے شاگردنوں کہیا:

منڈیا! کیوں جے توں میرے دسے ہوئے سبق نوں یاد رکھیا اے۔ رب کرے تینوں اپنے خاندان وچ بوہت عزت ملے۔ اپنے یاراں بیلیاں وچ توں سردار بنیں۔ تے اپنے ہم جماعتاں وچ تیرا ناں بوہت اُچا ہووے۔ توں سکول دا کم بوہت چنگی طرح کیتا اے ایس کر کے توں بڑا عالم فاضل ہو گیا ایں"[۴]

ایہہ بیان ایتھے ای مک جاندا اے۔ پتہ نہیں پئی ایس دے پچھوں منڈے دی پڑھائی دا کیہ حال ہویا؟

سوچ وچار دیاں گلاں

جدوں اسیں بابل دے اج توں چار ساڈھے چار ہزار سال پہلاں دے ادب ول گوہ کردے آں تاں انج نظر آؤندا اے پئی اوس ویلے دے بندے دے تے ساڈی اج دی وچار دھارا وچ کوئی فرق نہیں۔

اک پجاری سورج دیوتا دی صفت گاؤندا ہویا کہندا اے:

"اے دیوتا! توں سدانیاں دی گل کرداایں
نوری عرشاں تے بیٹھا چار چوفیرے نگاہ رکھداایں
برائی جتھے وی ہووے توں اوہنوں ختم کرداایں"

اک دوجا پجاری رب دی درگاہ وچ دعا کردا ہویا کہندا اے:

''توں اپنے جلال نوں میرے لئی مہر دی نگاہ وچ بدل دے
میرے من وچ اپنے پیار دی بھاوناں پیدا کر دے
مینوں اوہ دان دے جیہڑا توں میرے لئی چنگا سمجھدا ایں''

جدوں اجے رب نے زمین اسمان نہیں بنائے سن۔ ادوں دی گل کردا ہویا اک پجاری کہندا اے:

''نہ کدھرے ہریالی سی نہ ای اجے درخت سرجے گئے سن
نہ اٹاں سن نہ مکان
چار چوفیرے پانی ای پانی سی''

رب دی قدرت دا بھیت کسے نہیں پایا

''اوس اسماناں دے رب دے کماں نوں کون جان دا اے
رب دی قدرت دا بھیت کون پا سکدا اے
ایہہ کچی عقل دا مالک انسان رب دے کماں نوں کیویں سمجھ سکدا اے؟''

جلگامش دے مشہور قصے دے ہیرو نوں اک سندری مت دیندی اے:

''اے جلگامش توں بے فائدہ ایدھر اودھر ٹھیا پھردا ایں
توں جیہڑے آب حیات دے چشمے دی تلاش وچ ایں
اوہ تینوں کدی نہیں ملنا
جدوں دیوتیاں نے انسان نوں سرجیا سی
تاں اودوں اوہناں نے ایہدی موت دی گھڑی دی مقرر کر دتی سی
دیوتیاں انسان دا جیون مرن اپنے ہتھ وچ رکھیا اے
اے جلگامش! توں کھا پی تے بلے لٹ
چنگے سوہنے کپڑے پہن
دن رات ہس کھیڈ کے گزار
اپنے نکے بالاں دا دھیان کر

تے گھر والی نال پیار کر
کیوں جے انسان نوں ایسے لئی پیدا کیتا گیا اے''

وارث شاہ نے اپنے ہیر رانجھے دے قصے وچ کہیا اے پئی 'چورا چکے چودھری تے گنڈی رن پردھان' اج توں ساڈھے چار ہزار سال پہلاں دا شاعر وی ایہو ای گل کہندا اے جویں:

''لوکائی چوراں ڈاکوواں دی عزت کردی اے
غریباں توں اوہنا دا مال اسباب کھوہ کھنج لیا جاندا اے
دنیا مجرماں دی پشت پناہی کردی اے
اوہ غریباں توں اوہناں دے موہنہ دی برکی وہ کھس لیندے نیں
لوک تکڑیاں دا ساتھ دیندے نیں
تے ماڑیاں نوں ملیامیٹ کر دیندے نیں''

دنیا بارے کسے نے کہیا اے پئی 'پل وچ تولہ پل وچ ماشہ' بابل دے اک شاعر نے وی آدمی بارے بالکل ایہو جیہی گل کہی سی:

''جیہڑا کل جمیا اے، اوہنے اج مرنا ایں
انسان دا کیہ اے اوہ پل وچ غم دے ہنیریاں وچ ڈب جاندا اے
دوجے پل اوہ ہسدا گاؤندا نظر آؤندا اے
فیر دوجی گھڑی اوہ روندا تے کرلاؤندا اے
صبح توں لے کے شام تیکر انسان دے جذبیاں وچ کنے ای اتار چڑھا آؤندے نیں جدوں آدمی بھکھا ہوندا اے تاں اوہ اک موئے مردے طرح ہوندا اے جدوں اوہدا ڈھڈ بھریا ہووے تاں اوہ رب دے مقابلے تے اُتر آؤندا اے''۔

سچیاں گلاں

اکھان ہر قوم تے ہر ملک دی سچائی دا نچوڑ ہوندے نیں۔ اج توں پنج ہزار سال

پہلاں دا انسان وی انج ای سوچدا سی جویں اج دا انسان۔ ایسے لئی دنیا دے اکھان انج لگدے نیں جویں کسے نے ساڈے اپنے دل دی گل کہہ دتی ہووے۔ بابل دیاں پرانیاں لکھتاں وچوں ملن والے اکھان اج وی اونے ای سچے نیں جنے اوہ اپنے سمے وچ سچے سن۔ کجھ مثالاں ویکھو:

''داندتوں بچیا تاں کوڑگاں اگے آگئی

(اسمان توں ڈگیا کھجور تے اٹکیا)

جیہڑے شہر وچ راکھے کتے نہ ہون اوتھے لومڑاں دی موج

(اجڑے باگاں دے گاہلڑ پٹواری)

جیہدے گھر مال دولت اوہ وی خوش

جیہدے گھر دانے اوہ وی خوش

پر مٹھی نیند اوہ سوندا اے جیہدے گھر کجھ نہ ہووے۔

ندان آدمی دی خوشامد کرو تے اوس توں جیہڑا مرضی اے کم لئو

کتے اگے برکی سٹ دیو اوہ پوچھل ہلائے گا۔

اپنی ماں دیاں گلاں تے ایس طرح دھیان دیو

جویں اوہ رب آپوں بول رہیا ہووے۔

مٹھیاں گلاں ہر اک دا دل موہ لیندیاں نیں۔

(زبان شیریں ملک گیری)

یاری دو دن دی پر خون دا رشتہ سدا لئی۔

(لہو پانی نالوں گاڑھا ہوندا اے)

غریب آدمی ادھار لیندا اے نے فیر دکھ بھوگدا اے۔

جے توں دشمن دے گھر تے حملہ کریں گا تاں فیر دشمن تیرے گھر تے حملہ کرے گا''۔

پنجابی زبان وچ سومیری انگ

جویں اسیں اُتے ویروا کر آئے آں پئی ہڑپائی تہذیب دے سمے پنجاب تے بابل

وچ ثقافتی تے تجارتی سمبندھ موجود سن۔ ہو سکدا اے پئی ایس میل جول پاروں کئی اک سومیری لفظ وی ساڈی زبان وچ شامل ہو گئے ہون پر اج پنج ہزار سال پچھوں اوہناں لفظاں دا تھوہ پتہ لاؤنا کوئی اینا سوکھا نہیں۔ کسے دے کہن موجب پٹیا پہاڑ تے وچوں نکلیا چوہا۔ میں سمجھدا آں پئی جے کر پہاڑنوں پٹیاں چوہا ای نکل آئے تاں وی بڑی گل اے۔ پر ایہہ پہاڑ پٹن دا جیرا نہیں پیندا۔

پچھلے دنیں میں ایران تے پاکستان وچ زباناں دے اپو وچ دے سمبندھاں بارے کھوج بھال کر رہیا ساں تے چاہندا ساں پئی دوہاں ملکاں وچ آریاں دے آؤن توں پہلاں ایتھے بولیاں جان والیاں زباناں تے اوہناں دے ایس توں پچھوں آؤن والیاں زباناں اُتے جیہڑا اثر ہویا اوہدا کجھ تھوہ پتہ لایا جائے۔ ایس بھال وچ چلدا چلاؤندا میں کتاباں راہیں بابل دی دھرتی تے پج گیا جیہدی اک ہلکی جیہی جھلک اسیں اُتے ویکھ آئے آں۔ بابل دی سومیری زبان ول گوہ کیتیاں پتہ چلیا پئی ایہدا کجھ رنگ ایتھے آؤن والے آریا قبیلیاں نے وی اپنا لیا سی جیہڑا اک پاسے سنسکرت وچ شامل ہون پاروں ایتھوں دیاں مقامی پراکرت زباناں وچ داخل ہو گیا تے اوس توں اج دیاں پاکستانی زباناں وچ آ گیا۔ دوجے پاسے جیہڑا رنگ اوستائی آریاں دی زبان دا حصہ بن گیا سی اوہ اج دی فارسی راہیں ساڈیاں زباناں وچ داخل ہو گیا۔

آریا بابل دی دھرتی تے کدوں آئے تے کتھوں آئے ایہہ اک اڈ تے لمی بحث اے جیہدا ساڈے اج دے لیکھ نال کوئی ایڈا سمبندھ نہیں۔[۱۳]

آریا پتری واس قبیلے حضرت عیسیٰ علیہ السلام توں کوئی دو ہزار سال پہلاں بابل دی دھرتی تے پجے۔ اوتھے کجھ دیر پڑاء کیتا جیہدے نتیجے وچ اوہناں نے ایس دھرتی توں کجھ مذہبی وچار تے کجھ زباناں دا رنگ اپنا لیا۔ اوس ویلے بابل دی دھرتی تے سومیری راج ختم ہو چکیا سی تے ایتھے اکادی زبان دا دور دورہ سی۔ اکادی زبان نے وی کجھ سومیری رنگ اپنا لیا سی تے ایہدے نال ای سومیری دا اپنا چلن وی موجود سی جس پاروں آؤن والے آریاں نے وی ایس رنگ دا کجھ حصہ اپنا لیا۔ اج اسیں ایسے سومیری رنگ بارے گل کتھ کراں گے۔

گل نوں اگے ودھاؤن توں پہلاں ایہہ دسنا ضروری اے پئی بابل دی دھرتی تے آریا پکھی واس قبیلے کسے وجہ پاروں دو دشمن دھڑیاں وچ ونڈے گئے۔ اک دھڑا سدھا اگے ودھ کے ایران دی دھرتی وچ داخل ہو گیا۔ دوجا دھڑا اُتر ول مڑ گیا تے افغانستان وچ دی ہوندا

ہویا سندھوندی دی وادی وچ پج گیا۔ ایران وچ داخل ہون والے آریاں نوں ایتھے زرتشت دے مذہب دی رچی جان والی کتاب اوستا دے پاروں اوستائی آریا تے سندھو وادی وچ ایتھے ویداں دے رچے جان پاروں ویدک آریا دے ناں نال یاد کیتا جاندا اے۔

آب آب کرموئیوں بچہ...

پانی زندگی دی سبھ توں پہلی لوڑ اے۔ ایس کر کے پانی دا لفظ انسان دی بنیادی لفظالی دا حصہ منیا جاندا اے۔ پر عجیب گل اے پئی بابل دی دھرتی تے پج کے آریاں لوکاں نے پانی جیہی لوڑ وندی شے لئی اپنی زبان دا لفظ چھڈ کے ایس دھرتی وچ ورتیا جان والا ناں اپنا لیا جویں تھلے دتے گئے خاکے توں ظاہر اے:

خاکہ نمبر۱

لفظ 'آب' دی سومیری اصل

زبان دا ناں	سومیری		اکادی	سنسکرت	اوستانی	پہلوی	پاژندی	اجوکی فارسی
لفظاولی	اب	اُبزو	اُہو	اپ اہو	اپ	آپ	آو	آب
معنے	پانی سمندر	ڈوہنگے پانی	سمندر ڈوہنگے پانی	پانی	پانی	پانی	پانی	پانی

زباناں دے ہند آریائی ٹولے دیاں دوجیاں زباناں وچ پانی لئی تھلے دتے لفظ ورتے جاندے نیں:

خاکہ نمبر۲

ہند آریائی زباناں وچ 'پانی' لئی لفظاولی

زبان داناں	حطی	یونانی	سنسکرت	لاطینی	لتھوانی	روسی
لفظاولی	وتر	ہائیدر	اُدان	اُند	وانڈو	ووڈا

نیوں جاؤ نال نیون والیاں دے

خداوند تعالیٰ نے اپنے پاک کلام وچ فرمایا اے 'رکوع کرو نال رکوع والیاں دے'۔
عربی وچ رکوع دے معنے نیوں کے عزت دین یاں عبادت کرن دے نیں۔ مُڈھ قدیم توں ای کسے اگے نیوں جان دا مطلب اوہنوں عزت یاں مان دینا اے۔ پنجاب وچ اج وی جدوں کوئی کسے دے اگے حدتوں ودھ کے منت ترلا پاندا اے تاں کہندا اے "ویکھ میں تیرے پیریں ہتھ لاؤنا آں، توں میری گل من لے"۔ ایسے طرح کسے دے پیراں وچ پگ یا چنی رکھن دا مطلب وی اصل وچ کسے دے پیراں وچ سر رکھن توں اے۔ جیہنوں عربی دی اصطلاح وچ سجدہ کرنا کہہ سکدے آں۔ کیوں جے پگ یاں چنی اصل وچ آپوں سر دی علامت نیں۔ ہندوواں سکھاں وچ تاں اجے وی اپنے وڈھیاں نوں آدر دیندیاں ہویاں کہیا جاندا اے پئی میں پیریں پینا آں۔ سگوں ماں تے پئیو دے پیراں نوں سچ مچ ہتھ لا کے آدر کیتا جاندا اے۔ پرانیاں زمانیاں وچ ایہوای طریقہ دیوی دیوتیاں اگے اپنی عقیدت دا اظہار کرن لئی ورتیا جاندا سی۔ دین اسلام دے آؤن توں پہلاں عرب لوک وی اپنے دیوی دیوتیاں دی پوجا اوہناں اگے نیوں کے (رکوع دی حالت وچ) یاں نیون دی حد ایہہ اوہناں دے پیریں ڈھیہہ کے (سجدے دی حالت وچ) کردے سن۔ جدوں اسلام دا چانن ہویا تاں دیوی دیوتیاں دی جگہ عبادت نے لے لئی پر عبادت دا طریقہ اوہو پرانا ای رہیا۔ مطلب ایہہ پئی اگے بتاں سامنے رکوع تے سجود کیتا جاندا سی ہن اک ان ڈٹھے خدا اگے اوسے طرح عبادت کیتی جان لگی پئی۔ فرق صرف ایہہ پیا پئی اگے عبادت وچ بتاں داناں لے کے صفت ثناء کیتی جاندی سی ہن اوہدی جگہ رب سچے داناں لیا جان لگ پیا۔

نماز دے لغوی معنے اوہ ای نیں جیہڑے رکوع دے نیں، مطلب اے پئی نیوں کے آدر کرنا یاں عبادت کرنی۔ جدوں آریا لوک بابل دی دھرتی تے پہنچے تاں اوتھے دی دیوی دیوتیاں اگے نیوں کے اوہناں دی پوجا کیتی جاندی سی۔ نویں آؤن والے آریاں نے وی عبادت دا ایہو طریقہ تے عبادت دا اوہوای ناں جیہڑا بابل دی دھرتی تے ورتیا جاندا سی اپنا لیا۔ بابل دی پرانی زبان اکادی وچ عبادت لئی 'نم گا' دا لفظ ورتیا جاندا سی۔ ایسے لفظ توں سنسکرت دے لفظ 'نم' اتے 'نمس' بنے نیں۔ اوستائی وچ ایس لفظ دی شکل 'نیمہ' اے۔ پہلوی وچ ایہدی

شکل 'نماچ' ہو گئی جیہدی اج دی فارسی چ شکل 'نماز' اے۔

پاکستان وچ شروع وچ اسلام بھانویں عرباں دے راہیں آیا پر اتھے ایہدے وادھا کرن وچ ایران وچوں آون والے مسلماناں دا بہتوں زیادہ ہتھ اے ایس کر کے مذہب دیاں دوجیاں اصطلاحواں جویں خدا، پیغمبر، فرشتے وغیرہ دے نال عربی 'صلوٰۃ' دی تھاں فارسی 'نماز' وی اوہناں راہیں آیا۔

ہن اسیں کجھ اوہناں سومیری تے اکادی لفظاں دا ویروا پاؤندے آں پئی جیہڑے آریا پکھی واساں نے اپنے بابل وچ پڑاء دے سمے اوتھوں اپنا لئے تے اوہناں دے راہیں ایہہ لفظ ساڈی پنجابی زبان وچ آ گئے:

خاکہ نمبر ۳
پنجابی سومیری رلتک۱۹

سومیری	اکادی	معنے	سنسکرت	اوستائی	پہلوی	اج دی فارسی	پنجابی	نشان والے لفظاں دے معنے
اب	اپسو	سمندر ، پانی	اپ	اپ	آپ	آپ	آب*	عزت ، چمک اتے لوہے دے ہتھیاراں دی پان
تب	—	سڑنا، ساڑنا، گرمی	تپ	تپ	تپ	تپ	تاپ* تا*	بخار ، گرمی ، غصہ
سال	—	زنانی	جر	زار	—	زال	زال*	لہندے دے بکھ وچ زنانی دے معنیاں وچ ورتیا جاندا اے
شے	شیئو	جوں	یووا	—	—	جو	جوں	—
کش	—	سر دے وال	کیس	—	—	گیسو	کیس گیسو*	پنجابی شاعری وچ عام ورتیا جاندا اے
کش	—	اک طرح دا گھاہ	کش*	—	—	خس ، کاہ	خس، گھاہ	قربانی دی رسم وچ ورتیا جان والا خوشبودار گھاہ
کور	—	کھانا	—	ثار	—	خور	خوراک	
گو	—	آواز ، بولنا	—	—	—	گو	کو*	پنجابی وچ کوتا معنے بولنا
مشکو	—	چمڑا، کھل، مشک	—	—	—	مشک*	مشک	چمڑے دی بنی ہوئی وڈھی بوتل پانی بھرن والی کھل
—	نم گ	عزت دینا ، عبادت کرنا	نمس	نیمہ	نماچ	نماز	نماز	

پنجابی وچ کے باہرلی زبان دا ایہہ بھتوں پرانا رنگ اے۔ کیوں جے پنجابی زبان دے دوسرے سارے پرانے رنگ اوہناں قوماں دی دین نیں جیہڑے کسے ویلے آ کے ایتھے آپوں وس گئے تے ایس طرح پنجابی زبان دی بنتر وچ اپنا حصہ پایا۔

حوالے

1- Chaitanya, K; Ancient Mesopotamian and Egyptian Literature, Madras. 1964, pp. 7.

2- Carrington, R; Ancient Sumer London 1959, pp. 29.

3- Kramer, S.N; Cradle of Civilization, Nederland 1969, pp. 123-4.

۴۔ موجب حوالہ (۲)، ص ۳۰۔

۵۔ موجب حوالہ (۱)، ص ۱۸۔

۶۔ ایضاً، ص ۱۹۔

۷۔ ایضاً، ص ۲۲۔

۸۔ ایضاً، ص ۴۸۔

۹۔ ایضاً، ص ۳۲۔۳۳۔

۱۰۔ ایضاً، ص ۴۷۔

۱۱۔ موجب حوالہ (۳)، ص ۱۲۸۔

۱۲۔ ایضاً، ۱۲۷۔

۱۳۔ ایس بارے وچ ویرے نال بحث بارے ویکھو لیکھک دے ایہہ لیکھ مضمون

(ا) آریا اوران کا آبائی وطن، تن ماہی ثقافت، اسلام آباد شمارہ ۱، ۱۹۷۸ء۔

(ب) آریاں دا سفر: بالٹک ساگرتوں سندھ ہوندی تیک، تن ماہی 'کھوج درپن' گورونانک دیو یونیورسٹی، امرتسر (بھارت) جولائی ۱۹۷۷ء۔

۱۴۔ ایس خاکے دی تیاری لئی تھلے دتیاں کتاباں توں فائدہ اٹھایا گیا:

i-Ball, C.J; Chinese and Sumerian. London.

ii-Gadd, C.J; A Sumerian Reading Book. London.

iii-Langdon, S; A Sumerian Grammar with Vocabulary.

iv- Platts, J. T; A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English, London, 1930.

v- Sokolov, S.N; the Avestan Language, Moscow 1967.

vi- Haim, S; The Persian English Dictionary, Tehran-1953.

15- Skeat, W.W; A Concise Etymological Dictionary of the English Language, London 1951.

۱۶۔ بموجب حوالہ (۱۴) اے۔

Gary, L.H; Indo-Iranian Phonology, New York 1902.

ڈاکٹر شہباز ملک

پنجابی زبان دی پاکستانی زباناں نال سانجھ

پاکستان ایس خطے وچ پرانی رہتل دا علاقہ اے۔ جیہڑا ۱۹۴۷ء وچ دو قومی نظریہ، جس دی بنیاد اسلام اے، دے تحت دنیا دے نقشے اُتے اُبھریا۔ ایہہ مسلم ودھ گنتی دے علاقیاں تے مشتمل اے۔ جتھے اسلام دانور سینکڑے ورھے پہلاں اپڑیا۔ ایتھے اسلامی نظریے دی بنیاد پکّی اے کہ ایس دے ہوندیاں ہویاں ایس علاقے دیاں بوبتیاں زباناں دیاں جڑھاں ہزاراں ورھے پہلاں دی رہتل وچ گڈیاں نیں پر ایہہ گل وی ثابت ہو چکی اے کہ ایتھے بولیاں جانے والیاں بوبتیاں زباناں نوں اوہناں دا حال وی گھڑی دا مہاندرا مسلماناں دے آون تے اسلامی زباناں دیاں رہتلاں نے دتا اے۔

پاکستان وچ بولیاں، سمجھیاں، لکھیاں تے پڑھیاں جان والیاں جانیاں مانیاں زباناں ایس ویلے ایہہ نیں:

اردو ساڈھی قومی زبان اے جیہڑی سارے پاکستان وچ رابطے دی زبان وی اے تے بولی سمجھی، لکھی تے پڑھی جاندی اے۔ پاکستان وچ سب توں ودھ بولی تے سمجھی جان والی زبان ایس ویلے پنجابی اے جیہڑی صوبہ پنجاب توں اڈ صوبہ سندھ وچ سرائیکی دے ناں نال صوبہ بلوچستان وچ جعفیری تے کھیترانی دے نال نال صوبہ سرحد وچ ہندکو تے لورستانی دے ناں نال تے آزاد کشمیر وچ ڈوگری تے گوجری دے ناں نال بولی تے سمجھی جاندی اے۔ ایہہ سب پنجابی دیاں بولڑیاں (Dialect) نیں۔ سارے پاکستان سنے آزاد کشمیر وچ پنجابی بولن والیاں دی گنتی گھٹ وگھٹ ست کروڑ (۱۹۹۲ء وچ) اے۔ پنجابی زبان دی ہزاراں سال دی لسانی تے سینکڑے ورھیاں دی ادبی روایت اے۔ پنجابی توں اڈ پاکستان وچ صوبہ سندھ وچ سندھی، صوبہ بلوچستان وچ بلوچی تے براہوی، آزاد کشمیر تے سرحد دے کجھ علاقیاں وچ کشمیری زباناں بولیاں، سمجھیاں، لکھیاں، پڑھیاں جا رہیاں نیں۔ پشتو تے خیر ایتھوں دی اک وڈی

زبان اے پر اتھے شینا، بروشسکی، گوجانی (گلگت) کھوار (چترال) بشکار (کوہستان دا مغرب) پوریگی (کوہستان دا مغرب) بلتی (بلتستان) کافر (کافرستان) زباناں دیاں بولیاں جارہیاں نیں۔ ایس توں اڈ فارسی زبان وی ایس ویلے پاکستان دے صوبہ بلوچستان تے سرحد دے کجھ علاقیاں وچ ماں بولی یاروں موجود اے۔ صوبہ سرحد وچ ایس توں اڈ وی کئی زبانچے (بولڑیاں) نیں جیہڑے نکے نکے گھیریاں وچ بولے جارہے نیں۔ پر ایہناں دا لسانی جوڑ میل ذکر کیتیاں زباناں دے نال کسے نہ کسے واسطے نال جُڑدا دسدا اے۔

پاکستانی زباناں وچ قومی زبان تے رابطے دی زبان اردو توں اڈ پنجابی، سندھی، پشتو، بلوچی، کشمیری، شینا تے بلتی زباناں اجہیاں نیں جنہاں دا باقاعدہ لٹریچر وی موجود اے۔ ایہناں دا باقاعدہ لسانی پچھوکڑ اے۔ ایس ویلے ایہناں زباناں دے ادب اُتے اجانویں نظر پائی جائے تے جیہڑی سانجھی قدر نظر آوندی اے اوہ ایہناں دا رسم الخط (لپّی) اے جیہڑا مُڈھلے پکھوں قرآنی رسم الخط (لپّی) اے جس نوں عربی مگروں فارسی تے پھیر مقامی صوتاں (آوازاں) دے حوالے نال اپنی لوڑ موجب ڈھالیا گیا اے۔ مناسب جاپدا اے کہ ایہناں زباناں دے نمونے ایہناں دے رسم الخط (لپّی) دے حوالے نال درج کیتے جان:

ا۔ پنجابی

رُکھی سُکھی کھاءِ کے ٹھنڈا پانی پی ءُ
فریدا دیکھ پرائی چوپڑی نا ترسائے جی ءُ

(بابا فرید گنج شکرؒ)(۱)

۲۔ اردو

زندگی جام عیش ہے لیکن
فائدہ کیا اگر مدام نہیں

(ولی دکنی)(۲)

(حیاتی عیش دا بھریا جام اے پر کیہ فائدا جے ایس نوں ہمیشگی نہیں)

۳۔ سندھی

کیں ماپندا من ۾ خودیءِ خُدا
بن ترا ترین جاءِ کا آہی ھک میاں ۾

(عبداللطیف بھٹائی)(۳)

(خُودی تے خُدا اک ای دل وچ سمانہیں سکدے جیویں اک میان وچ دو تلواراں واسطے تھاں نہیں)

۴۔ پشتو

ما قرآن منلے چہ نازل دے لہ آسمانہ
نور وتہ نجبلے چہ خبرے یونانی وی

(خوشحال خان خٹک)(۴)

(یونانی فلسفے دوجیاں نوں مبارک ہون، میں تے آسمانی کتاب قرآن اُتے ایمان رکھناآں)

۵۔ بلوچی

دوشی کج اوماہ چاڑ دھی
ہم کوفغی اوشتا تغاں
ماہ ءَ کج ءِ رنگ شرترنت
کہ ماہ ءَ نمارے من دف ءَ

(جام دُرک)(۵)

(کل راتیں میرا محبوب تے پورا چن آموں سامنے دسے (میں اوہناں دا ٹاکرہ کیتا) میرے محبوب دے مُکھڑے دی لشک چن نالوں دونی سی)

٦۔ براہوی

منہ ہیت جوڑ کیوا براہوی ایت پنت تیوا

اُف زندگی کہیوا معاف کتے خدایا

(بنوجان)(۶)

(میں کجھ گلاں یاں نصیحتاں آکھیاں نیں براہوی وچ مت دیاں گلاں کیتیاں نیں، اف حیاتی ختم اے۔ اے ربّ تعالیٰ مینوں معاف فرما)

۷۔ کشمیری

ھاوا وہ وانکنا تو توی نیڈ اف ترا وتھ مصطفٰے

احوال میونوی تس دنک سوئ ہو کریم دادین ودا

(ثناءاللہ کریری)(۷)

(اے سویر دی ہوا توں اوہدر جائیں جتھے نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آرام فرما رہے نیں۔ میرا حال اوہناں نوں دسیں اوہ میرے دکھاں دا علاج فرمان گے)

۸۔ شینا

ہیون گہہ پالو لچھارتا رد اش تو دیز گہہ سو یوم آلو

خدائیں بجل تتے بوتا(۸)

(اے میرے لختِ جگر، اے میرے سویر دے تارے، اج دادن تینوں مبارک ہووے تے خدادیاں برکتاں تیرے تے نازل ہون)

۹۔ کھوار

اے دل تو یکی سیر بعالم توکو روس کو

یک چند تماشائے دش جام توکو روس کو

(اتالیق محمد مشکور غریب)(۹)

(اے دل توں اک واری ایس دنیا دی سیر کر کے ایتھوں دیاں چنگیائیاں، مندیائیاں دا تماشہ کیوں نہیں ویکھ لیندا)

۱۰۔ بلتی

چنند گوئی کہنہ ژھر برھر کر پرینگ کھوین چی رنگ رنگ
سکور میند وغنی چھق برسنگ بیا سینہ سلنگے کھورے برنگ
سپنگ گنگ لگو نہ ستخ سے پہلونگ تھدین چہ غنبہ گنگ
چھنڈول، معفو پتنگ، تھویں چہ کھورین بیاسے کھدرنگ پرانگ

(محبّ)(۱۰)

بہار دے شروع وچ کنار جُو تے مرغزاراں وچ سوہنیاں دیاں ٹولیاں، پھلاں نال جھولیاں بھردیاں تے گلدستے بناندیاں دسدیاں نیں یاں پہاڑ دے دامن وچ رنگ رنگ دے پہاڑی پھلاں نال اپنے والاں نوں سجاندیاں نیں۔

لسانی جائزہ

پاکستان وچ بولیاں جان والیاں ایہناں مشہور زباناں دی لسانی روایت دا جائزہ لیا جاوے تے جیہڑی گل نتردی اے اوہ ایہناں دا مڈھ منبع اے جیہڑا یاں تے اک اے یاں نیڑے نیڑے اے۔ محی الدین قادری زور نے ہند ایرانی گروہ نوں تن حصیاں وچ ونڈیا اے: پہلا ایرانی گروہ جس نوں ایہناں دے لکھن موجب فارسی، کردی، باختردی، پشتو تے بلوچی وغیرہ نکلیاں، دوجا پشاچہ (دردا) جس وچوں کافر، کھوار، شینا، کوہستانی، چترالی، پشگلی، گوارپتی، کلا تے کشمیری زباناں نکلیاں تے، تیجا ہند آریائی جس توں پراکرت دے درجے توں اگے ودھ کے جنوبی شاخ توں مرہٹی، ، مشرقی شاخ توں بنگالی، مشرقی ہندی وسطی شاخ توں اردو، جنوب مغربی شاخ توں پہاڑی تے جتھانی تے شمالی شاخ توں پنجابی تے سندھی نکلیاں۔(۱۱) زور ہوراں نے زباناں دا اک وکھ گروہ ڈراوڈی دا ذکر وی کیتا اے جس نال پاکستانی زبان براہوی دا جوڑ میل دسیا اے۔(۱۲)

ڈاکٹر ناموس نے پشاچہ گروہ یاں دردا اگروپ نوں آریائی متھ دیاں شمالی پہاڑی علاقے دیاں زباناں کشمیری، کھوار، شینا تے کافر دا جوڑ میل ایس گروپ نال دسیا اے تے ایہناں نوں ہند آریائی متھ کے سنسکرت توں نکلیاں زباناں ثابت کیتا اے۔ (۱۳)

ڈاکٹر محمد یوسف بخاری کشمیری زبان دی بنیاد بروشسکی اُتے رکھدے نیں جیہڑی اک تورانی زبان سی، پر اگے ٹُر کے قدیم آریائی، زبان نال ایس دا رابطہ ہویا تے پشاچہ تے بروشسکی دے رل گڈ ہو کے اگے ودھی۔ اوہناں لکھیا اے کہ کیوں جے قدیم پشاچہ زبان نری پہاڑی سلسلیاں وچ بوہتی بولی جاندی سی تے کشمیر وچ دریا جہلم دے آلے دوالے آریہ تارک الدنیا لوک ہولی ہولی آباد ہوئے۔ ایس لئی ایس نوں کشمیر دی مڈھلی زبان آکھاں گے۔ ایس اُتے سنسکرت زبان بولن والیاں دا اثر ودھدا گیا۔ کشمیر وچ سنسکرت دی وگڑی ہوئی شکل رائج ہوئی، ایس نوں پراکرت داناں دتا گیا۔ ایس توں اگلا درجہ اپ بھرنش دا اے جس وچوں کشمیری زبان نکلی۔ (۱۴)

عین الحق فرید کوٹی دا خیال اے کہ برِصغیر وچ آریا دے آون توں پہلاں سندھ وادی وچ دراوڑی تے منڈا قبیلے آباد سن۔ ایتھوں دیاں زباناں عوامی زباناں دا درجہ رکھدیاں سن جدوں آریا آئے تے جتھے آپوں اوہناں نے مقامی زباناں توں اثر قبول کیتا۔ اوتھے کجھ اثر ایہناں مقامی زباناں اُتے وی پایا۔ پر کیوں جے اوہ گھٹ گنتی وچ سن۔ ایس لئی مقامی زباناں اُتے ایہہ اثر گھٹ یعنی صرف لفظاں دی حد تیکر پیا۔ گرامریاں صرف نحو دا ڈھانچہ ایس اثر توں بچیا رہیا۔ ایہناں مقامی زباناں نوں پراکرت آکھیا جاندا سی۔ ایس پرانی پراکرت توں سندھ وادی دیاں زباناں وجود وچ آئیاں، یعنی سندھی، پنجابی اردو وغیرہ سنسکرت دے کُنبے توں نہیں سگوں ایس توں پہلاں بولیاں جان والیاں زباناں دراوڑی، منڈا کنبے نال جوڑ میل رکھدیاں نیں۔ (۱۵)

اصل وچ گل ایہہ اے کہ آریائی گروہ دے حوالے نال برِصغیر دیاں زباناں دا سنسکرت نال جوڑ میل ایس زمانے وچ تے منیا جاندا سی جدوں ایس خطے وچ نویں آثارِ قدیمہ نہیں لبھے سن۔ موہنجوڈارو، ہڑپہ، کوٹ ڈیجی وغیرہ تھیہاں دیاں پرانیاں رہتلاں دے لبھن نال ایہہ گل ہُن ثابت ہو چکی اے کہ ایہہ رہتلاں ترقی وند سن۔ ایہہ وی منیا جا چکیا اے کہ آریا لوک

ایتھے گھٹ گنتی وچ رہے ظاہر اے آریاتوں پہلاں دی رہتل دی ترقی وندسی (ایس واسطے ایہناں دیاں زباناں دی ترقی وند ہون گیاں) آریا گھٹ گنتی وچ ایتھے رہے۔ ایس لئی ایہہ کیویں ہو سکدا اے کہ آریا دے آون مگروں ایتھوں دیاں زباناں نشٹ ہو گئیاں تے آریائی زبان ایتھے پردھان ہو گئی تے ایس خطے دیاں ساریاں زباناں دی بے بے بن گئی؟ ایس دے مقابلے وچ ایہہ نظریہ ہن ہرمن پیارا ہویا اے کہ سنسکرت توں ویدک بنی تے ایہہ آپ ایس خطے دیاں زباناں توں اثر والی سی ویدک تے سنسکرت توں اڈ جو زباناں لوک پدھر تے بولیاں جاندیاں سن اوہ خاص حد تیکر ایہناں دوناں دے اثر توں آزاد سن ایہو زباناں اگے چل کے اپ بھرنش دا درجہ اختیار کر گئیاں تے ایہناں توں پھیر موجودہ زباناں نکلیاں۔ یعنی سندھ وادی دیاں موجودہ زباناں سنسکرت نال گھٹ تے دراوڑی، منڈا گروہ نال جوڑ میل ودھ رکھدیاں نیں۔ (۱۶)

ایہہ گل بہر حال گنی متھی اے کہ جیہڑیاں زباناں اج پاکستان وچ بولیاں جا رہیاں نیں، ایہناں نوں ایہناں دا موجودہ رُوپ برِصغیر وچ مسلماناں دی آمد نے دتا اے تے ایس دا مُڈھ عربی زبان توں بدھا گیا۔ جدوں ۷۱۲ء وچ عظیم مسلم جرنیل محمد بن قاسم نے سندھ فتح کیتا تے عربی زبان تے ادب دا ایتھے عمل دخل ہویا۔ مگروں فارسی زبان تے ادب وی شامل ہویا۔ ایس لئی اٹھویں صدی عیسوی توں اک ہزار عیسوی دا زمانہ موجودہ پاکستانی زباناں دی موجودہ شکل وچ آون دا زمانہ متھیا جا سکدا اے تے لگ بھگ ایہو زمانہ اے، جس وچ ایہناں زباناں دا ادب لبھا اے۔ ایہو کارن اے کہ ساریاں پاکستانی زباناں وچ اسلامی اثر پاروں لسانی تے ادبی سانجھ موجود اے کہ ایہہ زباناں مُڈھلے سمے وچ بھانویں کسے وی رسم الخط (لپی) وچ لکھیاں گئیاں اوڑک ایہہ سب قرآنی رسم الخط وچ لکھیاں جان ڈیہہ پئیاں تے ایس ویلے وی ایسے رسم الخط (لپی) وچ لکھیاں جا رہیاں نیں۔ سینکڑے ورھیاں دی ایہہ لسانی تے ادبی روایت اک محفوظ صورت وچ ہر پاکستانی دا سرمایہ اے۔ ایس سلسلے وچ جے اسی ایس ویلے چالو اک لحاظ نال سانجھے رسم الخط (لپی) راہیں ایہناں زباناں دی صوتیات (آوازاں) تے لغت دا جائزہ لیے تے ایتھے وی سانوں ودھیریاں سانجھاں دس پیندیاں نیں۔

پاکستانی زباناں دی لغت وچ ایس ویلے تن قسم دیاں آوازاں (صوتاں) دے لفظ

موجود نیں: (الف) خاص مقامی آوازاں (صوتاں)، (ب) سانجھیاں ہندی آریائی آوازاں (صوتاں) تے (ج) عربی و فارسی خاص آوازاں (صوتاں)، ایہناں آوازاں (صوتاں) نوں مکھ رکھ کے ایہناں زباناں دے رسم الخط (لپی) اکھر یعنی مصمتے تے مصوتے بنائے گئے نیں۔ ایس لئی (الف) خالص مقامی آوازاں (صوتاں) واسطے سندھی، پشتو، شینا وغیرہ وچ عربی حرفاں اُتے نشان لا کے ایہناں آوازاں نوں شامل کیتا گیا اے۔ (ب) سانجھیاں ہندی آریائی آوازاں (صوتاں) ٹھ، ڈھ، بھ، پھ، چھ، گ وغیرہ ساریاں پاکستانی زباناں وچ شامل نیں تے (ج) عربی فارسی آوازاں (صوتاں) جیویں، ث، ص، ح، ژ، ذ، ض، ط، ظ، ع، ق وغیرہ۔ ایہہ ٹھیک اے کہ ایہناں عربی فارسی آوازاں (صوتاں) دا اُچارن اردو نوں چھڈ کے ودھیریاں پاکستانی زباناں وچ اوہ نہیں اے جو ایہناں زباناں وچ اے پر کیوں جے ایس خطے دیاں زباناں نے ایہہ آوازاں (صوتاں) نہیں سگوں ایہناں وچ املاء ہون والے لفظ اپنائے نیں ایس لئی ایہناں آوازاں (صوتاں) نوں ایہناں پاکستانی زباناں نے اپنی پٹی (حروفِ تہجی) وچ شامل کر لیا اے تے ایہہ آوازاں (صوتاں) اک دو لفظاں وچ نہیں سینکڑے لفظاں وچ ایہناں پاکستانی زباناں وچ موجود نیں۔ اُنج ویکھیا جاوے تے پاکستانی زباناں وچ لسانی حوالے نال سانجھے عنصر اک تے اوہ لفظ نیں جیہڑے پرانی سانجھی رہتل ہون پاروں موجود نیں دوجے عربی، فارسی توں آون والے لفظ تے تیجے ایہناں پاکستانی زباناں دیاں خاص مقامی آوازاں (صوتاں) ایہناں نال بنے لفظ تے اوہناں دی ترتیب یعنی گرامر جیہڑی اک دوجی توں اڈ کر کے اک مکمل زبان دا درجہ دیندی اے۔

آؤ ایس لسانی حوالے نال پاکستانی زباناں وچ وی سانجھی لفظالی دا جائزہ لیے۔ ایس سلسلے وچ اپنی آگوائی لئی اسی مرکزی اردو بورڈ لاہور دی چھاپی ہفت زبانی لغت نوں ورتوں وچ لیاؤنے آں جس وچ اردو، بلوچی، پشتو، پنجابی، سندھی تے کشمیری زباناں دے گھٹ وگھٹ دس ہزار لفظاں دا معنیاں دے حوالے نال نال رکھ کے ٹاکرہ موجود اے۔ تھوڑی جنی گھالنا مگروں میں دس ہزار لفظاں وچوں لگ بھگ اک ہزار لفظ اجیہے لبھ لئے نیں جیہڑے اک ای شکل تے صورت وچ اک ای معنے وچ، ایہناں زباناں وچ ورتے جا رہے نیں۔ مطلب اے لگ بھگ دس فیصدی لفظاں دی سانجھ ایس ویلے اردو، بلوچی، پشتو، پنجابی، سندھی تے کشمیری وچ موجود

اے ایہہ سانجھ اردو، پنجابی، سندھی تے کشمیری وچ ودھیری جدوں کہ بلوچی وچ کجھ گھٹ اے سندھی وچ لفظاں دے چھیکڑ وچ الف تے ہ گھٹ لایا جاندا اے ایہناں آوازاں (صوتاں) دے جیہڑے لفظ سندھی وچ موجود نیں ایہناں نوں چھیکڑ تے 'و' نال بدل دتا جاندا اے جیویں ''آگرا'' توں ''آگرو'' انج ای کشمیری زبان وچ آخری آواز (صوت) نوں بعضے ویلے ہائیہ آواز (صوت) وچ بدل دتا جاندا اے جیویں ''دولت'' نوں ''دولتھ'' یاں ''ملک'' نوں ''ملکھ''، کجھ سانجھی لفظاں ویکھو:

آباد، آرام، آزاد، آہ، احمق، ارادہ، ازل، اسباب، الماری، الماس، الہام، الٰہی، امام، امانت، اُمت، انگور، انسان، انصاف، اناس، ایمان، اِیمانداری، بابا، باز، باغ، بانی، بت، بیڑ، بد، بدو، بدی، براق، برباد، بلبل، بند، بندہ، بہشت، بی بی، بے حیا، بیان، بیت، پالک، پان، پائی، پچکاری، پری، پستہ، پشم، پلستر، پوری، پیالی، پیچ کس وغیرہ۔

ساڈے صوبے بلوچستان دی دوجی وڈھی زبان براہوی جیویں کہ عرض کیتا اے، دراوڑی کنبے نال جوڑ میل رکھدی اے۔ ایس اُتے وی مسلماناں دیاں زباناں عربی فارسی دا ودھیرا اثر اے۔ ایس حوالے نال ایس دی لسانی سانجھ سندھ وادی دیاں زباناں نال ستارویں پکھوں موجود اے۔ پنجابی زبان نال اُیس دی سانجھ کجھ ودھ ای اے۔ لفظاں توں اڈ گرامر وچ وی ایس نوں محسوس کیتا جاسکدا اے۔ جیویں ایہہ کہ جے اسی براہوی دا ایہہ جملہ سنیئے پئی: ''اینو جمعہ نادے ءِ'' تے تھوڑا گوہ کرن مگروں اسی ایس نوں سمجھ جاواں گے کیوں جے پنجابی دے پوٹھوہاری لہجے وچ ایہہ جملہ انج ہووے گا پئی ''اج جمعے نادن اے'' ایس وچ حرف ''نا'' براہوی تے پنجابی (پوٹھوہاری) وچ اردو دے حرف ''کا'' دا مترادف اے ایس توں اڈ ودھیرے لفظ پنجابی تے براہوی وچ بالکل اِکو معنیاں لئی ورتے جاندے نیں، کجھ مثالاں حاضر نیں: ران، ہڈ، دم، ڈاچی، سال، خاکی، بہشت، تیز، امب، کیلا، موچی، نائی، مزدور، کاچو، کجھ لفظ تھوڑے جنے فرق نال براہوی وچ ورتے جاندے نیں۔ جیویں پنجابی وچ ''ککڑ'' مُرغ (اردو) نوں کہندے نیں جدوں کہ براہوی وچ مُرغی، مُرغ (اردو) دوناں نوں ککڑ کہندے نیں پنجابی دا لفظ ''لیف'' براہوی وچ ''لیپ'' اے۔ پنجابی دا لفظ ''ادھری'' براہوی وچ ''اوجری'' اے انج

ای پنجابی دا ''جگر'' براہوی وچ ''جغر'' اے پنجابی وچ اسی مجھ نوں مھنیں وی آکھنے آں براہوی وچ ''مہی'' اے پنجابی دے لفظ ''ڈیگر'' (ویلا) نوں براہوی وچ ''دیگر'' آکھیا جاندا اے وغیرہ۔

جتھوں تیکر شمالی علاقے گلگت دی مشہور زبان شینا دا جوڑ میل اے ایس دی لسانی سانجھ وی پنجابی نال ودھیری اے۔ شینا بارے ایہہ آکھیا جاسکدا اے کہ ایس دی لفظالی وچ تن قسم دے لفظ شامل نیں۔ مقامی لفظ (صوتاں) عربی فارسی لفظ (صوتاں) تے ہندی سنسکرت لفظ (صوتاں) ایسے حساب نال شینا دی پٹی (حروف تہجی) بنائی گئی اے۔ شینا دا رسم الخط (لپی) نسخ ای عربی فارسی، اردو اے پر ڈاکٹر ناموس ہوراں نے کجھ مقامی آوازاں (صوتاں) نوں پٹی (حروف تہجی) وچ نشان لا کے واضح کیتا اے۔ ڈاکٹر ناموس دا آکھنا اے کہ اوہناں نے اپنی بنائی ہوئی شینا زبان دی ابجد نال پنجابی زبان نوں لکھن دی کوشش کیتی تے پتہ لگا کہ ایہہ نظام بالکل کامیاب اے۔ (۱۷)

ایس دا مطلب ایہہ ہویا کہ پنجابی تے شینا زباناں دیاں (صوتاں) وچ ودھیری سانجھ موجود اے جتھوں تیکر لفظالی دا جوڑ میل اے، ظاہر اے کیوں جے شینا بولن والیاں علاقیاں دی سو فیصدی آبادی مسلمان اے۔ ایس لئی ایتھے عربی فارسی دے لفظاں دی پنجابی تے شینا وچ سانجھ تے لازمی اے۔ ایس توں اڈ وی بہت سارے لفظ سانجھے نیں۔ دونواں حوالیاں نوں مکھ رکھ کے دونواں دی لفظالی وچ اجناں دے سانجھے لفظاں دی نشاندہی کیتی جاسکدی اے مثال یاروں اُکے سانجھے لفظاں وچ، دریا، سزا، خط، شیعہ، کرایہ، فیدہ، عرضی، خوشی، کرسی، کتاب، مجلس، واپس، شکر، تیار، فرض، کھٹ، بالٹی، قلم، دوات، کاغذ، چادر، واسکٹ، ٹکی (روٹی)، سیں (ہل چلان والی اک لکیر) آلو بخارہ، جُوں، کاں، مکئی، مونگ، آلو، ہل وغیرہ، جدوں کہ تھوڑے فرق والے لفظ نیں، پنجابی دا اُبھرا، شینا وچ ''پرا'' پنجابی دا لفظ ''دادا'' ''دادی'' شینا وچ ''دادو'' ''دوی'' پنجابی دا ''کم'' شینا وچ ''کوم'' پنجابی دا لفظ ''پھپھی'' شینا ''پھپی'' پنجابی وچ دوست نوں بلان لئی کہندے نیں ''یارا'' شینا وچ کہندے نیں ''یاراں'' کُتے دے نکے جنے بچے نوں پنجابی وچ ''کتورا'' کہندے نیں، جدوں کہ ایہہ لفظ شینا وچ 'کتوروٗ' اے۔ پنجابی نال شینا دی اک سانجھ بڑی دلچسپ اے۔ ساڈے پنڈاں وچ پرانے سمے توں گنتی واسطے اک توں ویہہ تے

اگوں پھیرویہہ، ویہہ کر کے گروپ وچ گنن دی ریت چلی آ رہی اے پنجابی دا اک اکھان اے:
سیانے کہندے نیں ''ڈاڈھے دا ستیں ویہیں سو'' ۔(۱۸) انج تے سوچ دیہاں دا ہوندا اے پر
زوراور بھانویں دین واسطے پنج ویہہ ای گنے پر لین ویلے ست ویہہ دا گن لوے تے اوس نوں
کوئی پچھن والا نہیں ہوندا۔ ایہہ اکھان اردو دی کہاوت ''جس کی لاٹھی اس کی بھینس'' (۱۹) دے
معنیاں وچ ورتیندی اے پنجاب وچ تعلیم عام ہون دے ہوندیاں ہویاں اج وی گنتی دے ایس
ویہہ، ویہہ دے ڈھنگ دا رواج موجود اے، شینا زبان وچ ویہہ دے مگروں گنتی ای ویہہ دے
حساب نال چلدی اے جیویں ویہہ نوں ''بی'' تے ''اِکی'' نوں ''بی گہ ایک'' بائی نوں ''بی گہ دو''
اناں نوں ''بی گہ کئی'' تے چالیہ نوں ''دوبی'' ۔(۲۰)

پاکستانی زباناں وچ لسانی سانجھ بارے جیہڑیاں گلاں اردو، پنجابی، سندھی، کشمیری،
براہوی تے شینا بارے کیتیاں گئیاں نیں۔ لگ بھگ ایہو گلاں کھوار تے بلتی زباناں بارے
دی کتیاں جا سکدیاں نیں پر مثالاں دینیاں ایس لئی ممکن نہیں کہ ایہناں دوناں زباناں دا لکھتی
مواد بہت گھٹ ملدا اے۔

حوالے

۱۔ کلام بابا فرید گنج شکرؒ: ڈاکٹر نذیر احمد (مرتب)، لاہور۔ (۱۹۸۴ء)، ص ۹

۲۔ تاریخ ادب اردو: ڈاکٹر جمیل جالبی (جلد اوّل) لاہور۔ (۱۹۷۰ء)، ص ۵۴۶

۳۔ مغربی پاکستان کے صوفی شعرا: لاہور۔ (س۔ن)، ص ۵۳

۴۔ پشتو شاعری کی تاریخ: پروفیسر پریشان خٹک، اسلام آباد۔ ۱۹۸۸ء، ص ۵۴

۵۔ بلوچی ادب کا مطالعہ: کامل القادری، کوئٹہ۔ ۱۹۷۶ء، ص ۲۳۲

۶۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند: جلد ۴ (حصہ دوم)، لاہور۔ ۱۹۷۱ء، ص ۴۴۷، ۴۴۸

۷۔ اوہی: ص ۱۸۱

۸۔ اوہی: ص ۳۳

۹۔ اوہی: ص ۱۱۸

۱۰۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند: جلد ۴ (حصہ دوم)، لاہور۔ ۱۹۷۱ء، ص ۱۸

۱۱۔ ہندوستانی لسانیات: سید محی الدین قادری زور، لاہور۔ ۱۹۷۱ء، ص ۴۲

۱۲۔ اوہی: ص ۶۳

۱۳۔ گلگت اور شینا زبان: ڈاکٹر ناموس، بہاولپور۔ ۱۹۶۱ء، ص ۲۶، ۲۷

۱۴۔ کشمیری اور اردو زبان کا تقابلی مطالعہ: ڈاکٹر محمد یوسف بخاری، لاہور۔ ۱۹۸۲ء، ص ۴۵، ۴۶

۱۵۔ اردو زبان کی قدیم تاریخ: عین الحق فرید کوٹی، لاہور۔ ۱۹۷۹ء، ص ۶۳

۱۶۔ پنجابی لسانیات: ڈاکٹر شہباز ملک، لاہور۔ ۱۹۸۹ء، ص ۷۶

۱۷۔ گلگت اور شینا زبان: ڈاکٹر ناموس، بہاولپور۔ ۱۹۶۱ء، ص ۱۶۳

۱۸۔ ساڈے اکھان: شہباز ملک، لاہور۔ ۱۹۷۸ء، ص ۲۷۶

۱۹۔ محبوب الامثال: مولوی محبوب عالم، لاہور۔ ۱۹۳۱ء، ص ۱۲۴

۲۰۔ گلگت اور شینا زبان: ڈاکٹر ناموس، بہاولپور۔ ۱۹۶۱ء، ص ۲۵۸

ضمیمہ جات

اردو، بلوچی، پشتو، پنجابی، سندھی تے کشمیری دے سانجھے لفظ (بحوالہ ہفت زبانی لغت مطبوعہ، مرکزی اردو بورڈ، لاہور، ۱۹۷۴ء)

آرام، آزاد، آسمان، آلوچہ (آلوچو سندھی)، آہ، احمق، ارادہ، اردلی، ازل، اسباب، استاد، افسر، افیم، الماری، الماس، الہام، الٰہی، امام، امانت، اُمت، انجور، انسان، انصاف، اناس، ایمان، ایمانداری، بابا، بادام، باز، بازار، بازاری، باغ، باقی، بالغ، باور، بت، مداری، بٹیر، بد، بدگمان، بدو، بدی، فرق، برباد، بلبل، بند، بندہ، بہشت، بی بی، بے حیا، بے کسی، بیان، بیرا، پارا، لحاظ، پالک، پانی، پائی پچکاری، پری، پستہ، پشم، پلستر، پوری، پیالی، پیچ کس، پیسا، (پیسو سندھی)، پیغمبر، تاثیر، تاج، تار، تاریخ، تان، تحصیل، تحصیلدار، تخت، توری، تسلی، تعویز (تائیت بلوچی)، تماشا (تماشو سندھی)، یاد، ٹال، ثابت (ثابتھ کشمیری)، دولت، زیارت (زیارتھ کشمیری)، جاسوس (جموس پنجابی)، جاگیردار (جگیر دار پنجابی)، جانی، جاہل، جلوہ (جلوو سندھی) جمع بندی، جمعدار، جنازہ، جنت، جنگ، جنگل (زنگل پشتو)، جواب، جہاز، جہان، داج (ڈاج بلوچی، سندھی، جہیز اردو)، جیل (ذیل بلوچی) چالاک (چلاک پنجابی)، چلان (چلان پنجابی)، چست، عینک (عینکھ کشمیری)، چغلی (چگلی بلوچی)، چکر، چلم (چلیم بلوچی)، چلہ (چلو سندھی)، چنگ، چورہ (چورو سندھی)، چھرا (چھرو سندھی)، حاضری، حاکم، حال، حالت، حد، حرام، حرص غم، حساب (لیکھ بلوچی) حق، حکم (حکم کشمیری) حلوا (حلوو سندھی)، حمام، حمد، حور (حورہ، پشتو)، خاص (جنا بلوچی)، خان، خدا (حدا بلوچی)، خداوند (دھنی بلوچی)، خرمست، خراب (ناکارہ پشتو)، خرچ، خوش، خشکی، کاتب، خطبہ (خطبو سندھی)، خطیب (وازی بلوچی)، خلاصی (ھلاسی بلوچی) خلافت، جنت (جنتھ کشمیری)، خلل (زبان۔ بلوچی)، خلیفہ (خلیفو سندھی)، خمار، خمیر (حمیر پشتو)، خواب (واب بلوچی) خوار (وار بلوچی)، خواص (خاصین بلوچی، خواہش (واہگ بلوچی) خوراک (وراک بلوچی)، خونی (ھونی بلوچی)، خیال، خیالی، خیر، خیرات (خیراتھ کشمیری)، خیریت (دراھی بلوچی)، دال چینی (دارچینی اردو)،

بلوچی)، دارو (داروں سندھی)، داغ (داگ بلوچی)، دال (ڈال بلوچی)، زین پوش (دامنی اردو (دانا، دائرہ (گرد بلوچی دائرو سندھی)، دائی، دخل (گوں بلوغ بلوچی)، درآمد (انگلین بلوچی)، درزی (بستر کشمیری) درستی (ٹھگ بلوچی)، علاج (درمان بلوچی)، لاچاری، دروازہ (دروازو سندھی، دروازک بلوچی)، درود، درگاہ، درہ (درو سندھی)، دستور (جوڑ جک سندھی) دستی (لاس پلاس پشتو)، دشمن (دژمن بلوچی)، دشمنی (دژمنی بلوچی)، دعاء، دعویٰ، دغا، دفتر (دپتر جا بلوچی)، دفتری (دپتر کار بلوچی)، دکان، دل (زڑہ پشتو)، دلبر، دلبری، دلدار، دلال (دلار بلوچی درال کشمیری)، دلالی (دلاری بلوچی)، دلدل، دلیل، دنیا (دگنیا بلوچی)، دوا (دارو پشتو)، دور (زمانو سندھی) دور بین (دور گند۔ بلوچی)، دورہ، دوزخ (دوزہ بلوچی)، دوزخی (دوزھی بلوچی)، دوست، دولت (دولتھ کشمیری)، ملک (ملکھ کشمیری)، دیس (ڈیھ بلوچی)، دیگ، دین، دینار، دینیات (دیناتھ کشمیری)، دیو دیہہ بلوچی)، دیوان (دپتر بلوچی)، دیوتا (بزرگ بلوچی) دھوبی (دوب کشمیری)، ڈاک (پٹال سندھی)، ڈھال (راسپر بلوچی)، ذات، ذرہ (دوڑو سندھی)، ذھن (ژون بلوچی) ذھین (رژمی بلوچی)، رات (شف بلوچی)، راج (حکومت پشتو)، راجا، راز (پٹہ خیرہ پشتو)، رب، رباب، رباعی، ربڑ، رپورٹ، رحل، رحم، رحمت، رحیم، (رحم کنوک بلوچی)، رد، رس (شیرگ بلوچی)، رسید، رضا کار، رعب (ھرشم بلوچی)، رعیت، رفتار (رواج بلوچی)، رکشہ، رگ، شہ رگ، رمل (یو علم پشتو)، رنگ، رواج، رومال (دریاک بلوچی)، روانی (ریچ بلوچی)، روایت (حدیث بلوچی)، روح، روحانی، روزنامہ، (روزنامہ سندھی)، روزگار، روزی، ریا، ریاکاری، ریاست، زاھد (پرھیز گار بلوچی)، زبانی (پہ خلہ پشتو)، زر، زرخیز (ملک بلوچی)، ریشم (آبروشم بلوچی، زیخم پشتو)، ریشہ (ریشگ بلوچی، پشتو، سندھی)، ریوڑی، زردہ (زردو سندھی) زرہ (زغرہ پشتو)، زلف (زلفے پشتو)، زمرد زمین (زمکہ پشتو)، زمیندار، زمینداری، زندہ باد، زوال، زور، زوراور (زورواک بلوچی) زھرہ، زیادہ (زیات بلوچی پشتو)، زیارت زیر یار، زین، سادہ (سادگ بلوچی سادو سندھی)، سادھو، سارنگی (سارنگیئے پشتو)، ساری (کل بلوچی، پشتو)، ساڑی (ساڑھ کشمیری)، سازش، ساقی، ساگ (ھاکھ کشمیری)، سامراج، سامراجی، ساہ (سانس اردو شہہ کشمیری)، سائیں، سبب، سبزی (تلکاری پشتو) سبق دریافت بلوچی) سپاھی، ست، ستر، ستی، (پاک دامن بلوچی)، سجدہ، سختی

(سکی بلوچی)، سخی، سرحد (سیم بلوچی)، سردار، مست، سر، سرسام، سرده (سرود سندھی)، سرسری (سرظاھری بلوچی)، سرکار، سرکہ (سرکو سندھی)، سرد، سریش (سلیخ پشتو) سزا، ست، سستی، سفارش (پارت بلوچی)، سفر (مسافری بلوچی)، سنت، سند، سنگ ساز (سنگتراش کشمیری)، سخت، سنگین (دردوند پشتو)، سوار (سور پشتو) سوال، سوالی، سودا (سودو سندھی)، سوداگر، سورت (سورۃ اردو)، سوغات (سوغاتھ کشمیری)، سوگ (غم پشتو)، سہرا (موڑ سندھی) سیاست، سیاسی (سیاسگی بلوچی)، سیر، شاعر (شاھر بلوچی)، شاعری (شاھری بلوچی)، شال، شان، شاہ، شاھی، شر، شراب، شرابی، شربت، شرح (نہر بلوچی)، شرع، شرک، شرم، شرمناک، شروع، شریعت، شریف (ایرمان بلوچی)، شریک (ھوار بلوچی)، شطرنج، شعر (دوبند بلوچی)، شغل (کار بلوچی) شفاء (وشی بلوچی)، شفاعت (چڈائینگ بلوچی)، شک، شکار (خسکار پشتو)، شکاری (خکاری پشتو)، شکایت، شکر، شکل، شمسی، شوق (حب بلوچی)، شر، شہباز (شاہ باز بلوچی)، شہسوار، شہر (خسار پشتو)، شہرت فاماوری بلوچی)، شہری (خارے پشتو)، شہریت، شے (چی بلوچی)، شیخ، شیطان، شیطانی، صاحب (واژہ بلوچی)، صاحبزادہ (ولجہ چک بلوچی)، جاری (بنابوک بلوچی) صبر، صحبت (دراھی بلوچی)، صحرا (ریک بلوچی)، صدر (کماش بلوچی)، صدر بازار (مزن بازار بلوچی)، صدی (سل کال پشتو)، صراحی (گگی بلوچی)، صرف (ایوک بلوچی)، صف (سرپ بلوچی)، صفا، صفائی، صلاح (شرر بلوچی) صلح (صلاح بلوچی) صلیب (دور بلوچی)، صوبہ، صورت، صوفی (صوف کشمیری)، ضامن (ماں زماں بلوچی)، شائع (زباں بلوچی)، ضبط (سرجمی بلوچی)، ضروری (المی بلوچی)، ضلع (ضاھو سندھی)، طب (داکتری سندھی)، طبیب، طبیعت (تب بلوچی)، طلب (لوٹ بلوچی)، طواف (چاگرد بلوچی)، طوطی، طوفانی، طوق (اوگئی پشتو)، ظالم، ظلم، عابد (عبادت کنوح بلوچی)، عاجز (ایرمان بلوچی)، عادت (ھیل بلوچی)، عادل، عاشق، عاشورہ، عاقبت (آسر بلوچی)، عالم (زانوگر بلوچی)، عالمگیر (جہانگیر بلوچی) عام، (ھمک بلوچی، عبارت (نوشتہ بلوچی)، بندہ (بندگ بلوچی، بندو سندھی)، عبرت، عجب، عجیب، عدالت، عدت، ماتم (پرس بلوچی)، عزت، عطر، آخرت، نکاح، عقل، عقلمند، عقیدت (ستک بلوچی)، عقیدہ (پت بلوچی) علاج (دارو بلوچی)، علم، بیمار، عمر، عمل (کار بلوچی)، علمداری، عملی، عنبر، منشاء، عھدہ (عہدو سندھی) عیاشی (گل مستی بلوچی)، عیب،

عیش (موج بلوچی)، غبن (آوار بلوچی)، غدار (یاغی بلوچی)، غرارہ (غرارو سندھی)، غریبی، غرق، غریب، غزل (گال بلوچی)، غلام (گلام بلوچی)، غلامی، گلامی، بلوچی)، غلط (رد بلوچی)، غم (گم بلوچی)، غنیمت (جوان بلوچی)، غور (پکر بلوچی)، غیب (گیب بلوچی)، غیبی (گیبی بلوچی)، غیرت (غرت کشمیری)، فاضل (دانندہ بلوچی)، فالودہ (پالودہ بلوچی، پھلودہ پنجابی)، فانی (کوڑی بلوچی)، فتح (سوب بلوچی)، فتنہ (فتنو سندھی، جیرہ بلوچی)، فتور (پتور بلوچی)، فجر (سحر بلوچی، سحر پشتو)، فحش (لے لجیں بلوچی)، قربان، فرار (پرار بلوچی)، فرض، فرضی (کساسی بلوچی)، فریاد (واہ بلوچی)، فریادی (پریاتی بلوچی)، فریب (دردہ بلوچی)، فساد (پسات بلوچی، پشتو)، فصل (پسل بلوچی)، فضل (مہربانی بلوچی)، فضول (بے کار بلوچی)، فلسفہ (فلسفو سندھی)، فنا (پنا بلوچی)، فوج (فوز پشتو، ارد بلوچی)، فوجی (پوجی بلوچی، فوزی پشتو)، فولادی (پولاتی بلوچی)، خونی، قادر، قاری (وانوک بلوچی)، قاعدہ (راہ بند بلوچی، قاعدو سندھی)، قانون (قانود بلوچی)، قائم ارشتوک بلوچی)، قبا، قبر، قبض، قبلہ (قبلو سندھی)، قبلہ نما، قبول (من بلوچی)، قدر (شرف بلوچی) قدرت (قدرت بلوچی)، قدرتی (قدرتی بلوچی)، قرأت، قرار داد (قرار دات بلوچی)، قسمت (بخت بلوچی)، ارادہ (ارادو سندھی، جزم بلوچی)، قصیدہ (ستا شعر بلوچی)، فضا، قطب، قلم، قوال، قوت (زور بلوچی)، قورما (قورمو سندھی)، قوم (قام پشتو)، قہر، قہوہ (قھو و سندھی)، قیامت، قیمت، کاج، جنگ، کارساز، کاربار (کارروز گار پشتو)، کاروباری، کارتوس کارندہ (کارندو سندھی)، کافر، کافری، کافی (بس بلوچی) کامیاب (سوبی بلوچی)، کباب، کتاب، کتابت (نوشتہ بلوچی)، کتب خانہ (کتب خانو سندھی)، کردار، کرشمہ (کرشمو سندھی، کرامات بلوچی) کریلا (کریلو سندھی)، کڑک (کڑکہ پشتو کرک کشمیری)، کسب، سستی، کشتہ (کشتو سندھی)، کفر، کفن (کپن بلوچی)، آرام، کلمہ (گپ بلوچی، کلمو سندھی)، گرجا، کم بخت (بے بخت بلوچی)، کم بختن، کمی (کے پشتو)، کنگال (تنگ دست بلوچی)، کوٹ، کوک (کریک کشمیری)، کھوٹ (کوٹ بلوچی، پشتو) گاجر (گزرک بلوچی، گازرو پشتو، گازر کشمیری، گانجا (گانجو سندھی) گپ (ڈاڑ سندھی)، گم سم (بے تک توار بلوچی)، گزر، گرم، گرمی، گرد، گڑ، گز، گزران، نقصان، (گزند بلوچی)، گستاخ (بے ادب بلوچی)، گلبدن، گلاب، گلابی، گمنام، گمنامی، گمان، گناہ کاری، گنہ، گندگی (گنہ پشتو)، گولی

(گولئ پشتو)، گیان (علم پشتو)، گھگو، لاچار، (لچار پنجابی، بے وس پشتو)، بے دین (بے مذہب بلوچی)، لازم (الم بلوچی، لالا، لالچ (طمع پشتو)، لام (جنگ پشتو)، لائق، لحاظ (لیاز پشتو)، لڈو، لعل، لعنت (پٹ بلوچی)، لفظ، لوز بلوچی)، لقب، لنگر، لیس (لاڑے پشتو)، ماتم، مال، مالٹا (مالٹو سندھی)، مالش (تس ولگاش بلوچی)، ملک (واز دار بلوچی)، مبارک (مبارکی بلوچی)، نہ، مثل (مٹ بلوچی)، مجاز (بجاز بلوچی)، مجال، مجاہد (جہادی بلوچی)، بت (پتل کشمیری)، محاورہ، محتسب (حساب گر بلوچی)، محدود (کم حد بلوچی)، محراب، محرر (نوسوک بلوچی)، محسوس (مارغ بلوچی)، محشر، محلول (سنگ بلوچی)، محض (خاص بلوچی)، محفل (دیوان بلوچی)، محفوظ (یہ کتک بلوچی)، محکمہ (کارگل بلوچی)، محکمو سندھی، محنت (یوریا بلوچی)، محنتی (پوریا گر بلوچی)، محیط (گرد بلوچی)، دشمنی (دڑمنی بلوچی)، مخالف (بددا بلوچی)، مداری (باز گر کشمیری)، نر، مذہب (مہذب بلوچی)، مذہبی (مہذبی بلوچی)، مراد، مرتد، مرثیہ (مرثیو (مرثیو سندھی، مرثی کشمیری)، مرجان (لعل بلوچی)، مرد (سڑے پشتو) مردار، مردود، مرگی (سری بلوچی)، مرمت، مزاج (طب بلوچی)، مزار (قبر بلوچی)، مسافر، مالا (مالو سندھی)، مسام (بون سنب بلوچی)، مست، مستی، مسکین، مسل، مسلم (مسک بلوچی)، مسلمان، مشاعرہ (مشاعرو سندھی، شیری دیوان بلوچی)، مشک (پچال سندھی)، مشک (مسک بلوچی)، مشکل، مشورہ (مشورو سندھی، شور بلوچی)، مشہور (نامی بلوچی)، مصری (کھنڈ کشمیری)، مصیبت (سکی بلوچی)، مضبوط (مہکم بلوچی)، مضمون (نوشتاک بلوچی)، مطب (درمان جا بلوچی)، مطلب، روزی، معاف (پہل بلوچی)، معتبر (میر مرد بلوچی)، معبود (عبادت کرتکس بلوچی)، معجزہ (معجزو سندھی)، معجون (ماجین بلوچی)، معراج، معرفت (ماریت بلوچی)، معزول (درھتک بلوچی)، معشوق، معطل (مہتیل بلوچی)، معقول (رہ بندیں بلوچی)، معلوم (سئ بلوچی)، معلومات (حال زانتی بلوچی)، معمولی (کسائیں بلوچی)، معزور (گروناک بلوچی)، مفتی، مقتدی، مقرر (ایرین بلوچی)، مقرر (گشتا نگی بلوچی)، مقناطیس، خط، مکر (نگر بلوچی)، ململ، ملا (ملاں پنجابی)، ملک، ملکی، ملکیت (ملک بلوچی)، من، سنتر (ماتھر کشمیری)، منجن (دنتان سال بلوچی)، مندر (درمسال بلوچی)، منصف، منطق، منظوم (لچھین بلوچی)، مواد (اسٹین بلوچی)، موجود (است بلوچی)، مورچا (مورچہ سندھی)، موسم، موم (ژاولہ پشتو)، مومن، مہر، مہلت (موکل بلوچی)، مہم

(دردندکار پشتو)، شراب، میت (مڑے پشتو)، میخ، میدہ (میدگ بلوچی، میدوسندھی)، میز (میج بلوچی)، میل، میلا (میلوسندھی، میڑہ بلوچی)، مینا (ھار کشمیری)، نہ نادانی، ناروا، ناکام، نامراد، نامرد، (نامڑد پشتو)، ناز، نان (ژوٹ کشمیری)، نائب، چالاکی، ذاتی، نخرا (نخروسندھی)، نرم، نرمی، نسب، نسبت (سیادی بلوچی)، نسل، نشان، نشتر، نشہ (نشوسندھی)، نصاب (بن مال بلوچی)، نصیحت (نیت بلوچی)، نظام (راہ بند بلوچی) نظر بند نظم (لچھ بلوچی) نعت (صفت بلوچی)، نعمت (نیامت بلوچی، پنجابی)، نفیس (گرانہا بلوچی)، نقصان (نادان بلوچی)، نو، نواب، نوابی نوبت، نور، نوکر، نیت، نیکی، نیل، واجب، واجبی (جوڑین بلوچی)، وارث، واقفی (جاھی بلوچی)، واہ واہ، ویا (ھوپ بلوچی)، وبال (عزاب بلوچی)، وسواس، وسمہ (وسمو سندھی)، وصیت، وطن، وظیفہ (وظیفوسندھی) وعظ، وفا، وقف، وکیل، ولی، بخشش (انام بلوچی)، ھستی، ھضم (شیریں کشمیری)، ھمدردی (درواری بلوچی)، ھمراز، ہمت، ھوس (طمع کشمیری)، ھولی، یاد (یات بلوچی)، یادگار (آدگار بلوچی)، یار، یاری، یتیم (چورہ بلوچی)، یخ، (یخن کشمیری)۔

خاطر غزنوی

ترجمہ: احمد شہزاد

پنجابی تے چینی لسانی سانجھ

چینی زبان بارے عام طور تے لوکاں وچ ایہ گل مشہور اے کہ ایہ دنیا دی سب توں اوکھی زبان اے۔ پر حقیقت ایہدے اُلٹ اے ایہ دنیا دی سب توں دلچسپ زبان اے۔ پاکستان دے وسنیکاں لئی ایس زبان وچ دلچسپی لینا ایس لئی وی لازمی ہو جاندا اے کہ ایہ وڈی حد تیکر پاکستان دیاں وکھو وکھ زباناں یعنی اردو، پنجابی، سرائیکی تے پشتو دے بوہت نیڑے اے۔

ایتھے ایہ گل بالکل نہیں کہی جاسکدی کہ برِصغیر دے ایس حصے دیاں زباناں چین اپڑ کے مختلف پکھوں چینی زبان اُتے اثر انداز ہوئیاں۔ کیوں جے چینی زبان تے اوہدے رسم الخط دی قدامت برِصغیر دیاں زباناں دے مقابلے وچ منّی ہوئی تے واضح اے۔ لیکن ایہناں زباناں دے اک دوجے اُتے اثرات دا ڈھلا سب چنگا بھلا گنجھل دار تے کھوج پرکھ کرن آلا اے تے لکھاریاں تے لسانیات دے ماہراں دی توجہ دا محتاج اے۔

چینی زبان دا رسم الخط بلاشُبہ اک اوکھی شے اے۔ میں اج تیکر نہیں بھل سکیا کہ جدوں میں پہلی واری پیکنگ (بیجنگ) دے بازاراں وچ گھم رہیا سی تاں مختلف اداریاں، دفتراں تے دکاناں دے متھے اُتے چینی زبان دے اکھر مینوں انج لگ رہے سن جویں پنجرے لٹکے ہوئے ہوون۔ ایہناں پنجریاں وچ ڈکے ہوئے پکھیرواں دی زبان اساڈے نویں آون والیاں لئی حیرانی تے گھبراہٹ دی وجہ بنی ہوئی سی۔ میرے نال دے سوچ رہے سن کہ ایہناں پکھیرواں دی بولی تیکر رسائی کیویں ممکن ہووے گی۔ لیکن جدوں اسیں چین توں مڑ رہے ساں تاں اداریاں، دفتراں تے ہٹیاں دے متھے تے چینی حرفاں دے پنجرے دے پکھیرو ماؤزے تنگ دے وچار تے ثقافتی انقلاب دے گیت گا رہے سن تے اسیں اوہناں دی زبان سمجھن دے قابل ہو چکے سی۔ میں ایتھے اشارے لئی چینی رسم الخط نوں پکھیرو تے چینی بول چال نوں گیت

کہیا اے پر سچ پچھو تاں ایہ استعارہ تھوڑا تے حقیقت بوہتی اے۔ چینی رسم الخط دی بنیاد مصوری اُتے بجھی ہوئی اے تے چینی گل بات وچ موسیقی دا وڈا حصہ اے۔ فنون لطیفہ دے ایہناں گناں دی وجھوں دنیا دی ایہ سب توں اوکھی زبان سب توں دلچسپ زبان بن گئی اے تے ایس زبان اُتے کھوج پرکھ کرن آلیاں نوں اپنے کم وچ بوہت زیادہ لذت محسوس ہوندی اے۔ فنون لطیفہ دے ایس سدا بہار پکھ نے چینی زبان نوں اپنیاں ساریاں روائیتاں دے نال زندہ تے دن بدن اگے ودھن آلے مقام تے رکھیا ہویا اے، نہیں تے ایہدے نال دیاں دوجیاں قدیم تے کلاسیکی زباناں یعنی سنسکرت وغیرہ اپنی موت آپ مرچکیاں نیں۔

چینی لکھت وچ حروف تہجی نہیں بلکہ ہر لفظ لئی کوئی نہ کوئی شکل یا تصویر بنائی جاندی اے۔ مُڈھ وچ ایہ شکلاں بالکل تصویراں ہوندیاں سن پر ویلا لنگھن دے نال نال ایہناں تصویراں نوں مختصر تے ایہناں وچ سوکھیائی پیدا کیتی جاندی رہی تے سہولت لئی لکیراں سٹروکس (Strokes) دی گنتی وچ کمی کیتی جاندی رہی۔ پہلاں چینی شبد اُتوں تھلے لکھے جاندے سن تے ایہناں شبداں اُتے کھڑیاں لیناں اردو، پشتو، پنجابی تے سندھی طرح سجے توں کھبے چلدیاں سن۔ لیکن موجودہ زمانے وچ رومن رسم الخط دا ہر کسے نوں چنگا لگن نے چینی لکھت نوں وی کھبے توں سجے سدھیاں لیناں وچ وٹا دتا اے۔ لفظاں بڑھوتری دیاں منزلاں دیاں کجھ ونگیاں ویکھو۔

انج علامتاں دے نال دوجیاں علامتاں دے رلا نال ہور مطلب پیدا کیتے گئے۔ جیویں سورج تے چن دیاں علامتاں نوں کٹھا لکھن نال سنگ (明) یعنی چمکدار یاں روشن دے معنی لئے گئے۔ بندے تے رکھ دے ملاپ نال شیو (人) یعنی بندے نوں رکھ دے پرچھانویں تھلے وکھا کے آرام دا مفہوم پیدا کیتا گیا۔ 两棵树 دو رُکھاں توں مراد جنگل تے تن بندیاں 众 دے اشارے نال ہجو دے معنی لئے گئے۔ رُکھ دے پچھے سورج 太阳 توں چڑھدا (مشرق) 巢 آہلنے وچ ڈبن دیلے پکھیر وتوں لہندا (مغرب) دا مفہوم پیدا کیتا گیا انج لکھت وچ وسعت پیدا کیتی گئی۔

چینی زبان بڑی پرانی زبان اے۔ چینی اکھراں دی تاریخ تن ہزار دو سو سال پرانی اے۔ کھوج پرکھ دے مطابق سلطنت شانگ دے دور (1122 توں 1401 ق م) وچ لکھت ہڈیاں اُتے لکھی جان لگی۔ چو چھاؤ دور یعنی یارھویں صدی توں ۲۲ ق م دے کانسی دے برتناں

اُتے وی لکھتاں ملدیاں نیں۔ چینی رسم الخط دیاں تن قسماں نیں: پہلی قسم مفرد لفظاں اُتے مشتمل اے جہناں نوں مُڈھلے لفظ کہیا جاسکدا اے۔ دوجی قسم اوہ اے جہدے وچ دو تصویراں نوں رلا کے اک وچار دا اظہار کیتا جاندا اے جویں چانن لئی چن تے سورج نوں کٹھا کر دینا۔ تیجی قسم اوہ اے جہدے وچ دو علامتاں ہوندیاں نیں، ایہناں وچوں اک علامت توں لفظ دے اُچارن دا پتہ چلدا اے۔ ایہنوں مُڈھلا نشان کہیا جاندا اے تے دوجی علامت معنی دس رہی ہوندی اے۔

جویں 海 یانگ دا مطلب سمندر اے ایہدا اُچارن یانگ دوجی علامت توں ظاہر ہوندا اے جہدے معنی بھیڈیاں بکری دے نیں۔ مُڈھ وچ ایہ لفظ انج لکھیا جاندا سی جہڑا بکری دے سر طرح دا اے۔ کھبے پاسے دا بنیادی نشان یاں Radical دا مطلب پانی اے جہڑا شروع وچ انج لکھیا جاندا سی۔ آواز تے معنی دیاں ایہناں علامتاں دی رلت نے سمندر دے معنی پیدا کیتے۔ پانی دے بنیادی نشان توں ہور کئی اجہے لفظ بندے نیں جہناں وچ پانی دا کسے نہ کسے طرح دخل اے۔ جیویں

خو 湖边 یعنی جھیل۔ خہ 河 یعنی دریا۔ شی 洗 دھونا۔ جیانگ 江 یعنی ندی۔ لے 泪 یعنی اتھرو۔

جیویں کہ پہلاں دسیا جاچکیا اے، چینی زبان وچ حروفِ تہجی نہیں بلکہ تصویری اشارے یاں علامتاں نیں۔ کھن شتی لغت دے مطابق مترادفات نوں چھڈ کے ایہناں علامتاں دی گنتی 47021 اے۔ کجھ کھوج کاراں اکھراں دی گنتی ستر ہزار دسی اے تے کجھ نے 50 ہزار۔ موجودہ زمانے وچ پنج ہزار اکھر عام ورتیوں وچ آؤندے نیں۔ لیکن ہن دی گنتی دے مطابق جہڑا بندہ صرف 1006 لفظ جاندا اے اوہ دوجے معنیاں وچ 90 فیصد روز دے ورتیوں آلے لفظاں اُتے قدرت رکھدا اے۔

چین نے 1949ء وچ آزاد ہوون مگروں لوکائی نوں بوہتا توں بوہتا پڑھیا لکھیا بناون لئی جہڑی مہم شروع کیتی اوہدے وچ چینی رسم الخط ول توجہ اک خاص کم سی۔ جنوری 1956ء وچ عوامی جمہوریہ چین دی اسٹیٹ کونسل نے چینی رسم الخط نوں سوکھا بناون دا اک خاکہ مرتب کیتا جہدی وجہ نال اکھراں وچ خطاں دی گنتی گھٹ کر دتی گئی۔ ایس توں پہلاں

اک چینی اکھر لکھن لئی اک توں پینتی تک لکیراں کھچیاں جاندیاں سن۔ ایہدے علاوہ کجھ اکھراں دیاں دو دو یاں ایہدے توں بوہتیاں شکلاں وی ہوندیاں سن۔ ایہدے وچوں اک نوں چن لیا گیا۔ چینی عوام نے ایس فیصلے نوں جی آیاں نوں آکھیا تے ایہنوں ان پڑھتا دے خلاف بوہت وڈا جہاد منیا گیا۔ ۱۱ فروری 1958ء نوں پہلی عوامی کانگریس دی پنجویں بیٹھک وچ چینی اکھراں دیاں آوازاں نوں حروفِ تہجی دے مطابق لیاون دی سکیم منظور ہو گئی۔ ایہدے لئی لاطینی حروفِ تہجی نوں چُنیا گیا۔ لاطینی حروفِ تہجی دے متعارف کران نال چینی زبان دی تعلیم حاصل کرن تے عمومی طور تے چینیاں تے خاص طور تے بدیسیاں نوں وڈی مدد ملی۔ فِر وی کجھ لفظاں دا اُچارن اکو جہیا ہوون دی وجہ توں اوہناں دی سیہان دا اکو طریقہ چینی اکھر ای نیں۔ ایہدا اندازا اک لفظ ''شہ'' توں لایا جاسکدا اے۔ جہڑا اُچارن دی ایکتا دے باوجود مختلف معنیاں دا حامل اے تے ایہدے لئی مختلف شکلاں دسیاں گئیاں نیں۔ ایس اک لفظ دے مختلف معنی ایہ نیں:

دنیا 世界 شہر 市 آہر 努力 کم 工 اے ہونا۔

ہاں۔ 是 وغیرہ

چینی زبان دی آوازاں دی ادائیگی اوکھی نہیں۔ ایہ اک رکنی یاں Mono-Syllabic زبان اے تے ایسے لئی لفظاں دے ارکان دی ترکیب بڑی باقاعدہ اے۔ اکثر ارکان دی ترکیب اک مُڈھلے حرف صحیح تے اک ثانوی حرف صحیح توں ہوندی اے۔ ثانوی حرف صحیح اکثر حرف علت ہوندا اے۔ کجھ ثانوی حروف صحیح آپوں اک رکنی اچارن رکھدے نیں۔ مُڈھلے حروفِ صحیح دی گنتی 23 اے تے ثانوی حرف یاں حرفِ علت پینتی نیں۔ کل تقریباً چار سو ارکان یاں اُچارن بندے نیں۔ ایہناں وچ اکثر ارکان دیاں چار آوازاں نیں۔ تے ایہ ای آوازاں نیں جہناں دی بنا اُتے میں شروع وچ چینی زبان نوں غنائی زبان آکھیا اے۔ ایہ آوازاں اساڈے موسیقی دے پنج مُڈھلے سُراں یعنی کھرج توں پنچم تک دے تحت آوندیاں نیں۔

پہلی آواز سدھی پنچم اے۔ دوجی گندھار توں پنچم تک اُٹھدی ہوئی۔ تیجی رکھب توں کھرج توں چھوندی ہوئی مدھم تک جھولا بنا کے چڑھدی ہوئی تے چوتھی آواز پنچم توں کھرج سر تک تیزی نال ڈگدی ہوئی۔ ایہ اک دلچسپ گل اے کہ چینی زبان دیاں ایہناں آوازاں یاں Tones نال اک ای اُچارن والے لفظاں دے معنی بدل جاندے نیں حالانکہ دوجیاں زباناں

وچ Tone دے بدلن نال موڈ دا اظہار ہوندا اے۔

چینی زبان دے ایس تعارف نوں سامنے رکھدے ہوئیاں اردو، پنجابی، سرائیکی تے پشتو دی مماثلت ویکھی جاوے تاں پہلی تے مُڈھلی شے فقریاں دی بناوٹ اے تے صرف نحوی قاعدے نیں۔ ایس حوالے نال بوہتی تفصیل وچ جاون دی لوڑ نہیں۔ بس اینا ں کہناں کافی اے کہ انگریزی یاں دوجی یورپی زباناں دے اُلٹ چینی تے برِصغیر دیاں زباناں دے صرفی نحوی قاعدیاں وچ بوہت زیادہ یکسانیت اے۔ پر جہڑی گل چینی تے پنجابی وچ اکو جہی اے، تے جس ول پنجاب دے وسنیکاں نوں خاص توجہ دینی چاہیدی اے اوہ پنجابی دی صوتیات نوں چینی زبان وانگن سائنٹیفک طریقے نال ورتنا چاہیدا اے، اوہ دوناں زباناں دی صوتی ہم آہنگی اے۔

تقریباً ہر پنجابی بڑے فخر نال ایہ کہندا اے کہ پنجابی زبان دے لفظ ''ڈھڈ'' نوں صحیح طور تے ادا کرنا کسے غیر پنجابی دے وس دی گل نہیں۔ ایہ گل چین دے حوالے نال جھوٹھی اے۔ چینی صوتیات دی تیجی آواز یا ٹون دے تحت اک چینی لفظ ''ڈھڈ'' نوں بڑے سوکھ نال بول سکدا اے۔ ایہدا کارن ایہ اے کہ چینی زبان دی طرح پنجابی زبان وچ وی موسیقیت دا عنصر بوہت زیادہ اے:

چینی زبان دیاں چار آوازاں ایہ نیں:

۱۔	پہلی ٹون چینی ای بمعنی ایک	پنجابی جی اک دعائیہ جوابی لفظ اے
۲۔	دوجی ٹون چینی بھائی بمعنی چٹا	پنجابی بھرا بمعنی بھرا
۳۔	تیجی ٹون چینی ما بمعنی گھوڑا	پنجابی ڈھڈ۔ دب۔ نٹھ
	او۔ بمعنی پنج	

۴۔ چوتھی ٹون چینی شہ بمعنی شہر۔ اپنا۔ آہر وغیرہ پنجابی کھڑ اٹھ چینی وچ ایہناں چار اصوات توں ہور دو اصوات دی پیدا کیتیاں گئیاں نیں۔ جدوں تیجی ٹون کسے لفظ توں پہلاں آجاوے بولن چالن دی سوکھ لئی اوہنوں ادھا کر دیندے آں۔ یعنی ایہ ٹون جہڑی رکھب توں کھرج نوں چھوندی ہوئی مدھم تک جھولا بنا کے چڑھدی اے ایہنوں کھرج اُتے مکا کے اگلا لفظ ادا کر دتا جاندا اے۔ جیویں او پنج پر اوگہ 五个 (یعنی پنج عدد) وچ ''اُو'' اُتے ادھی تیجی صوت ورتی جاندی اے۔ پنجابی دے بھا (یعنی بھائی) اُتے تیجی ٹون اے۔ پر اگر ایہ بھا جی یعنی جی دے رلا

نال بولیا جاوے تاں بھادی تیجی ٹون ادھی رہ جاندی اے یعنی بھانہیں بلکہ بھا جی رہ جاندا اے۔ اک ٹون ایہناں دے علاوہ اے جہڑی کجھ لفظاں نوں بڑا اپولا لہجہ دیندی اے۔ جیویں 'ما'۔ بمعنی کیہ۔ تے پنجابی وچ ایہناں ای معنیاں وچ لفظ 'کی' وی ایسے انداز نال بولیا جاندا اے۔

چینی تے پنجابی زبان وچ اک لفظ اُچارن تے معنی دے لحاظ نال حیرانی دی حد تیکر مماثلت رکھدا اے۔ تے اوہ اے ''دا'' بمعنی کا جیویں اورینٹل کالج دا میلہ۔ چینی وچ دا ایسے مفہوم وچ ورتیا جاندا اے۔ ہن چینی تے پنجابی وچ دا دا ورتاوا ویکھو: اوس دا گھر (پنجابی) تھادا چیا (چینی)۔ خان دا گھوڑا (پنجابی) خانہ داما (چینی)

چینی تے پنجابی دونواں زباناں دے اکو آواز تے اکو معنی آلے لفظ ویکھو:

کوسو۔ کھو، کاکا۔ بڑا بھائی۔ ما/ماما۔ ماں

ایہدے علاوہ ماں نوں مُو وی کہندے نیں ایہ ہزارے تے پوٹھوہار دے علاقے وچ ماں لئی لفظ ''مئو'' نال رلدا ملدا اے۔

پاپا۔ باپ، چھا۔ چا (چائے)

چا دے معاملے وچ تاں ایہ گل واضح اے کہ ایہ جنس اپنے ناں دے نال چین توں ایتھے اپڑی۔ پر ایسیں انگریزی طرح ایہدا ناں وٹا کے ٹی نہیں کیتا ''چا'' ای رہن دتا۔

تائی۔ بمعنی چچی

چینی تھین۔ پنجابی دن

چینی زن بمعنی بندا لہندا بولی دے ''جنڑا'' نال رلدا ملدا اے۔ چینی شی۔ پنجابی شیں یاں شیر

چینی تی اُڑ۔ پنجابی تھوڑا

ایسے طرح سرائیکی لفظ ''پیا'' یاں ''بےٗ دا'' یعنی دوجایاں دوجے دا۔ چینی وچ بالکل ایسے طرح ایہناں معنیاں وچ بولیا جاندا اے۔

پنجابی زبان وچ ھلہ چنگا دے معنیاں وچ ورتیا جاندا اے چینی وچ ھاؤلہ ایسے مفہوم وچ ادا کیتا جاندا اے۔

پنجابی تے چین دی معیاری زبان وچ اک ہور سانجھی خصوصیت ایہ اے کہ اوتھے دی

ن دی شکل نڑ کی بن جاندی اے۔ بالکل انجے ای جس طرح پنجابی وچ پانی پانڑی ہو جاندا اے۔

پنجابی تے چینی دے کجھ قدیم محاورے وی ملدے جلدے نیں۔ ایس ویلے میں اک محاورے اُتے گزارا کراں گا۔ پنجابی وچ چھیتی دے مفہوم وچ کہیا جاندا اے۔ ''ہوا دے گھوڑے تے سوار ہونڑاں''۔ چینی وچ ماشنگ یعنی ''گھوڑے پر سوار ہونا'' عجلت دے معنی دیندا اے۔

پنجابی تے اردو زبان وچ کجھ لفظ تکرار دے نال ورتے جاندے نیں جیویں ہولی ہولی، روز روز، کل کل وغیرہ۔

چینی زبان وچ وی لفظاں دی تکرار ایسے انداز وچ کثرت نال ہوندی اے۔ جیویں مان مان یعنی ہولی ہولی۔ تھین تھین یعنی روز روز وغیرہ۔ اجیہاں ونگیاں سینکڑے بلکہ ہزاراں نیں۔

پاکستانی زباناں تے چینی زبان دی اک سب توں وڈی سانجھ ایہناں دا مشرقی مزاج اے۔ ایس مشرقی مزاج دا تعلق آداب تے حفظ مراتب نال اے۔ مغربی زباناں وچ ایہ گل نہیں ملدی۔ اردو، پنجابی، سرائیکی، سندھی تے پشتو وچ واحد حاضر نوں عزت نال مخاطب کرن لئی لفظ آپ، تسی، تسائیں تے تاسو ورتیندے نیں۔ چینی وچ ''تو'' یا ''تم'' لئی لفظ نی 你 بولیا تے لکھیا جاندا اے۔ پر آپ لئی لفظ نن 您 ورتیندا اے۔ چینی زبان دا تصویری گن ایس لفظ دا ایہ دلچسپ پچھوکڑ دسدا اے کہ تو یا تم دے لفظ تھلے ''دل'' دی تصویر بنا دتی جاندی اے یعنی ''آپ'' نوں دل دے اُتے تھاں دیون دا مقصد دلی عزت بخشنا اے۔ اساڈے کول وی کسے نوں ملن جلن یاں آداب دے موقعے اُتے عزت بخشن لئی سینے یاں دل اُتے ہتھ رکھیا جاندا اے۔

ایس ساری بحث دا مقصد ایہ نہیں کہ اسیں چینی زبان نوں برِ صغیر دیاں زباناں دا ماخذ یا چینی نوں برِصغیر دیاں زباناں توں لابھ چکن والا سمجھنے آں۔ اصل مقصد ایہ اے کہ ایس قدیم ترین زبان نے سائنٹیفک لیہاں اُتے صوتیات وچ جہڑی ترقی کیتی اے اوہ خصوصی طور تے پنجابی زبان لئی راہ وکھان آلی اے تے پنجاب دے وسنیکاں لئی ایہ دعوت فکر اے۔ کوئی صاحب علم ایس میدان وچ آوے تے پنجابی زبان دی صوتیات نوں سائنٹیفک لیہاں اُتے عام بجھن دے قابل بناون دے حوالے نال سرکڈھواں کم کرے۔

احمد شہزاد

پنجابی زبان اُتے انگریزی زبان دے اثرات

انگریزاں دے برِصغیر آون توں پہلاں کئی قوماں تے قبیلے ایدھر دا رُخ کر چکے سن۔ منڈا قبیلے، دراوڑ قبیلے آریاواں توں کِنا چر پہلاں ایتھے آ چکے سن۔

> "When the Aryans came in India their spoken language was Sanskrit. Real dwellers of India were Drawins. Aryans overpowered them and spread their own culture."(1)

ظاہرا اے آریاواں دی زبان سنسکرت سی جنہے مقامی زبان اُتے بھرواں اثر پایا ہووے گا۔ ایس لئی ایہہ کھلی ڈُلھی گل اے کہ جدوں اک زبان دا دوجی نال میل ہوندا اے تاں اوہ کدی وی خالص نہیں رہ سکدی۔ انج ای عربی، فارسی، ترکی نے وی مقامی زبان یاں کہہ لوو کہ پنجابی زبان نوں بوہت زیادہ متاثر کیتا اے۔ پنجاب بدیسیاں لئی؛ روستان وچ آون لئی اک بوہا بنیا رہیا اے تے جہڑے وی بدیسی لوک ایتھے آوندے رہے نیں، اوہناں نے پنجاب دی زبان نوں ضرور متاثر کیتا اے۔

برِصغیر پاک وہندول یورپی قوماں وچوں سب توں پہلاں یونانی لوک سکندرِ اعظم دی اگوائی وچ 326 ق م وچ آئے سن (۲) پر ایہہ چھیتی ای پرت گئے۔ 1453ء وچ ترکاں نے قسطنطنیہ اُتے قبضہ کر لیا تے برِصغیر تک اپڑن لئی یورپی قوماں نوں کوئی ہور سمندری راہ لبھنا پیا پرتگال دا جہاز ران واس کوڈے گاما (Vasco da Gama) 1498ء وچ راس امید دا چکر کٹ کے کالی کٹ دی بندرگاہ اُتے اپڑن وچ کامیاب ہو گیا (۳) پرتگالیاں نے 1510ء وچ گوا اُتے قبضہ کر لیا تے اوہنوں اپنی تجارتی تے مذہبی سرگرمیاں دا مرکز بنا لیا۔ پرتگالی اوس ویلے ایڈی وڈی طاقت بن چکے سن کہ حج واسطے جان والے مسلماناں نوں پرتگالیاں کولوں

اجازت لینی پیندی سی (۴) پرتگالی لوک ایتھوں ادرک، کالی مرچ، مصالحے، چمڑا، کپڑا وغیرہ لے کے یورپ دیاں منڈیاں ول جاندے۔ واسکوڈے گاما مگروں پیدروالوارس کیبرل تے الفاالشوری البوکریک وی آئے مغربی ساحل دیاں کئی تھاواں اُتے قبضہ کر لیا۔ اوس ویلے پرتگالیاں تے برِصغیر دے وسنیکاں دے سماجی، تمدنی تے تجارتی سمبندھ پکے ہوون لگے پئے سن (۵) ایس طرح پرتگالیاں نے کالی کٹ، مالابار تے گوانوں فتح کر کے ہندوستان وچ پہلی یورپی نوآبادی دا مڈھ رکھیا۔ پادریاں نے گوا وچ پریس لائے جتھے عیسائیت بارے تبلیغی لٹریچر چھپدا رہیا (۶) پنجابی دے ایہ لفظ اصلوں پرتگالی زبان دے نیں: آیا (نرس)، قمیض، تولیہ، (پرتگال وچ تولیا) پئین (قاصد)، مستری الماری وغیرہ۔

سترھویں صدی عیسوی وچ یورپ دیاں دوجیاں قوماں جہناں وچ ولندیزی، فرانسیسی تے انگریز شامل سن دے برِصغیر وچ آون نال پرتگالی اجارہ داری ختم ہوگئی۔ ایس لئی پرتگالیاں نے اپنے آپ نوں گوا تک ای محدود کر لیا۔ مکدی گل اے کہ ولندیزیاں نے پرتگیزیاں دی اجارہ داری ختم کر کے برِصغیر وچ اپنی تجارتی کوٹھیاں قائم کیتیاں تے پرتگیزیاں دے مقبوضات اُتے قبضہ جما لیا۔

سترھویں صدی دے مڈھ وچ ای ولندیزیاں نے ہندوستان وچ ایناں زیادہ کامیابیاں کٹھیاں کر لیاں سن کہ ایمسٹرڈم دی بندرگاہ دے علاوہ اوہناں دیاں دوجیاں بندرگاہواں توں وی جہاز ہندوستان ول آون لگ پئے سن۔ مختلف ولندیزی کمپنیاں دی کاروباری رقابت دی وجہ توں مختلف تاجر اک دوجے نال متھا لائی رکھدے سن تے فر ایہناں آپسی لڑائیاں نوں ختم کرن لئی آپ سٹیٹس جنرل (Status General of the Netherland) نوں وچ آونا پیا۔ ایہو وجہ سی کہ سٹیٹس جنرل نے کھلرے ہوئے ولندیزی تاجراں نوں کٹھا کر کے اک تگڑی کمپنی ڈچ ایسٹ انڈیا کمپنی "Dutch East India Company" (۱۶۰۲ء-۱۷۹۹ء) دا مڈھ رکھیا۔ (۸)

سترھویں صدی دے وچکار تک ولندیزی برِصغیر وچ چھائے رہے۔ ایس دوران ولندیزیاں دا انگریزاں نال متھا وی لگدا رہیا۔ فر اوہ ویلا آیا جدوں ۱۷۵۷ء وچ نواب سراج الدولہ نوں لارڈ کلایو کولوں شکست ہوگئی۔ جدوں بنگال انگریزاں دے ہتھ آیا تاں اوس ویلے

ولندیزی وی اپنی طاقت بارے خام خیالی دا شکار ہو چکے سن۔ ایس لئی ۱۷۵۹ء وچ اوہناں نے اپنی نوآبادی نوں کھلا کرن لئی انگریزاں دے اثر ہیٹھ بنگلی اُتے قبضہ کرنا چاہیا پر لارڈ کلائیو نے بنگال دے دوجے نواباں دی مدد نال ولندیزی بیڑے نوں بُری طرحاں شکست دے کے برِصغیر اُتے ولندیزی اجارے دی سدھر نوں مٹی وچ ملا دتا۔ برِصغیر وچ ولندیزی نوآبادیات آخر کار انگریزی ایسٹ انڈیا کمپنی دے ہتھوں اپنی اخیر نوں اپڑیا۔

ولندیزیاں دے زوال تے ڈچ ایسٹ انڈیا کمپنی دے باقاعدہ خاتمے توں پہلاں ای انگریزاں دے نال نال دوجیاں یورپی قوماں جویں فرانس تے ڈنمارک وی ہندوستان اپڑ چکے سن۔ ڈنمارک دے مقابلے وچ فرانسیسیاں کول مادی وسائل دا فر سن ایس لئی اوہ برِصغیر دے نقشے اُتے اک اہم نوآبادیاتی قوت بن کے اُبھرے۔ ایڈورڈ سعید دے لفظاں وچ۔

> ''برطانیہ اور فرانس مشرق کو جاننے اور اس پر تحقیق کرنے والی پہلی قومیں تھیں بلکہ ہر دو نے یہ مقام بیسویں صدی میں پہلے سے شروع دو بڑی نوآبادیات کے بل پر حاصل کیا تھا۔'' (۹)

1664ء وچ لوئس چہار دہم (Louis XIV) دے وزیر کابرٹ (Jean-Baptiste Colbert) نے French East India Company دی بنیاد رکھی تے تقریباً دس وریہاں دی محنت مگروں 1674ء وچ اک مقامی راجے توں جگہ خرید کے ساحلی مقام پانڈی چری شہر دی بنیاد رکھی (10) ایس طرح ہندوستان وچ پہلی فرانسیسی نوآبادی دی بنیاد رکھی گئی۔ دو پلے (Dupleix) جہڑا دکن وچ فرانسیسی مقبوضات دا گورنر سی اوہنے سب توں پہلاں ہندوستانی سپاہیاں دی فوج نوں بھرتی کیتا تے اوہناں نوں باقاعدہ فوجی تربیت دتی۔ اوہناں دے ویکھا ویکھی انگریزاں نے وی اُنج ای کیتا۔ ایس طرح ہولی ہولی فرانسیسیاں نے دیسی ریاستاں دے معاملیاں وچ مداخلت کرنی شروع کر دتی۔ برِصغیر وچ فرانسیسی اثر رسوخ ودھدا گیا جہڑا انگریزاں نوں بالکل چنگا نہیں لگدا سی تے ایتھوں ای یورپی قوماں وچ آپسی لڑائی دا مُڈھ بجھیا۔ یورپ وچ ہوون والی جنگ (War of the Austrian Succession) دے سٹے وچ فرانسیسی تے انگریزی فوجاں نوں وی اک دوجے دے سامنے آؤنا پیا۔ یورپی قوماں دیاں آپسی لڑائیاں نوں تاریخ دان کرناٹک دیاں

لڑائیاں داناں دیندے نیں۔ ایس سلسلے دی پہلی لڑائی 1746ء توں 1748ء دے دوران لڑی گئی جہڑی تقریباً برابری اُتے مکی۔ دوجی لڑائی نظام الملک دے اکھاں میٹن مگروں انگریزاں تے فرانسیسیاں دی ایس کشمکش دا سٹا سی جہدے وچ دونویں دھڑے اپنی اپنی پسند دا امیدوار تخت اُتے بٹھا کے بوہتا توں بوہتا مال کٹھا کرنا چاہندے سن۔ فرانسیسیاں نے موقعے دا فائدہ چکدے ہویاں مظفر جنگ تے چندا صاحب دی حمایت کر کے کرناٹک دا نواب بنا دتا۔ ایس طرح فرانسیسیاں دے ہتھ ڈھیر ساری دولت تے علاقے لگ گئے۔ دوجے پاسے انگریزاں نے ناصر جنگ تے نورالدین دے پتر محمد علی دی حمایت کیتی۔ شروع وچ فرانسیسی کامیاب رہے پر فر رابرٹ کلائیو (Robert Clive) نے ہوشیاری نال انگریز گورنر مدارس نوں مشورہ دے کے جنگ دا فیصلہ انگریزاں دے حق وچ کروا دتا۔ دونواں قوماں نے اک دوجے دے مقبوضات واپس کر دتے پر ایس جنگ نے فرانسیسیاں دی طاقت دا بھرم کھول دتا تے کرناٹک سدھا سدھا انگریزاں دے اثر تھلے آ گیا۔ ڈاکٹر یوسف حسین لکھدے نیں:

''1748ء وچ نظام الملک دے چلانا کرن مگروں دکن تے کرناٹک وچ اقتدار دی جہڑی لڑائی ہوئی اوہدے وچ انگریزاں تے فرانسیسیاں نوں دیسی امیراں دے نجی معاملیاں وچ دخل اندازی دا موقع ملیا۔''(۱۱)

(Thomas Arthur, Comte de Lally) تے آئر کاٹ (Sir Eyre Coote) دی فرانسیسی تے انگریزی فوجاں دے اچے سالار سن جہناں نوں نوآبادیاتی ایجنڈے نوں پورا کرن لئی گھلدے ہویاں ایہ گل سمجھا دتی گئی سی کہ اوہناں دے سامنے ''مرویاں ماردیوو'' دے علاوہ کوئی راہ نہیں اے۔ برِصغیر دے تناظر وچ دونواں قوماں نے سونے دی چڑی اُتے معاشی اجارے تے نوآبادیاتی غلبے دی سدھر نے اک ای خطے، رنگ تے نسل دیاں قوماں نوں اک دوجے دے سامنے کھڑا کر دتا۔ ایتھوں تیکر کہ انگریزاں نے اپنے معاشی وسائل تے چنگی نوآبادیاتی حکمتِ عملی دے ذریعے فرانسیسیاں نوں اوہناں دے مقبوضات توں بے دخل کر دتا۔ باری علیگ لکھدے نیں:

''پانڈی چری کی فصیل اور اس کی فرانسیسی عمارتیں سطح زمین کے ساتھ ہموار کر دی گئیں۔ خشت و چوب کے اس ڈھیر نے فرانسیسی عزائم کی موت کا اعلان کر

دیا۔'' (۱۲)

کرناٹک دی تریجی لڑائی نے فیصلہ سنایا تاں فرانسیسی فوج نوں بری تے بحری دوناں محاذاں اُتے بھاج ویکھنی پئی۔ انج برِصغیر وچ فرانسیسی حکومت قائم ہون دا سفنا ٹٹ گیا تے ایسٹ انڈیا کمپنی نوں کھُل ڈُل مل گئی۔ ڈاکٹر احتشام علی لکھدے نیں:

''فرانسیسیوں کا ہندوستان سے انخلا اس بات کا اعلانیہ تھا کہ اب ہندوستان میں محض ایک یورپی قوت (British East India Company) اپنے معاشی مفادات کے حصول کے لیے کھُلیا آزاد ہو گئی اے۔'' (۱۳)

برطانیہ تے برِصغیر دے سمبندھ سترھویں صدی عیسوی وچ ایسٹ انڈیا کمپنی دے بنن نال سامنے آئے۔ انگریزاں نے جدوں ہندوستان نال تجارتی سمبندھ قائم کرن دی کوشش کیتی تاں اوہ زمانہ ہندوستان وچ ڈچ ایسٹ انڈیا کمپنی دے عروج دا سی۔ انگریزاں توں پہلے جنے وی نوآبادکار ایتھے آئے اوہ بغیر کسے باقاعدہ منصوبے دے آئے تے اوہناں نے علم، ثقافت تے تہذیب نوں ہتھیار دے طور تے نہ ورتیا۔ پر ایس حوالے نال انگریز بوہت اگے سن۔

''پندرھویں صدی میں جب برِصغیر میں یورپی اقوام کی آمد کا آغاز ہوا تو اُن میں پرتگالی، ولندیزی اور فرانسیسی برِصغیر پر مستقل اجارہ قائم کرنے میں اسی لیے ناکام ہوئے تھے کہ انھوں نے محض 'ہارڈ پاور' کو اقتدار کے حصول کا ذریعہ سمجھ لیا تھا۔ انگریزوں کو برِصغیر میں دیگر یورپی اقوام پر اسی لیے تفوق حاصل ہوا کہ انھوں نے ہارڈ پاور کے ساتھ ساتھ سافٹ پاور کا بھی انتہائی خوبی سے استعمال کیا۔'' (۱۴)

جمیز اوّل (James I) 1612ء وچ سر ٹامس راو (Sir Thomas Roe) نوں اپنے سفیر دی حیثیت نال جہانگیر دے دربار وچ بھیجیا۔ جنھے ڈونگھی اکھ نال برِصغیر دے معاشرے دا مشاہدہ کیتا۔ 1612ء وچ سورت وچ ایسٹ انڈیا کمپنی دی پہلی باقاعدہ فیکٹری دا قیام عمل وچ آیا۔ اوس مگروں انگریزاں نے مدراس 1639ء، بمبئی 1648ء تے کلکتہ 1690ء وچ اپنیاں تجارتی فیکٹریاں دا مڈھ رکھیا۔ 1747ء تیکر انگریز ہندوستان وچ 23 فیکٹریاں بنا چکے سن۔ 1695ء وچ مغلیہ حکومت دے دوران اک انگریز ڈاکو (Henry

(Every نے مغلیہ شاہی بیڑے توں نہ صرف لٹیا بلکہ زنانیاں نوں ظلم دا نشانہ وی بنایا۔ ایس واقعے اُتے اورنگزیب بڑا غصے ہویا تے ایس واقعے مگروں ای اک واری کمپنی نوں سیاسی مسئلیاں وچ سدھی ساویں مداخلت توں ہٹک دتا گیا۔

اورنگ زیب دی وفات 1707ء مگروں ایسٹ انڈیا کمپنی نوں برِصغیر وچ آزادی نال کم کرنا دا موقع ملیا۔ بنگال دی فتح تے سراج الدولہ دے قتل نے ای ہندوستان وچ انگریزاں دے پیر پکے کیتے۔ انگریزاں نے اندر خانے سراج الدولہ دے سپہ سالار میر جعفر نوں بنگال دی نوابی دا لالچ دے کے اپنے نال رلا لیا۔ 1757ء وچ پلاسی دے میدان وچ کلائیو تے نواب سراج الدولہ دیاں فوجاں وچکار لڑائی ہوئی تے نواب دیاں فوجاں شکست کھا گئیاں تے نواب سراج الدولہ میر جعفر دے پتر دے ہتھوں قتل ہو گیا۔ ایس جنگ نے تاجراں نوں آقا بنا دتا۔ غداری دے انعام وچ میر جعفر نوں بنگال دا نواب بنا دتا گیا۔ پر سارے اختیار عملی طور تے انگریزاں دے اپنے ہتھاں وچ سن۔ (15)

ایس حوالے نال ڈاکٹر فرمان فتح پوری لکھدے نیں:

''1757ء وچ پلاسی دی فتح انگریزی غلبہ قائم کرن دے خواب دی پہلی تعبیر سی۔'' (16)

بکسر دی لڑائی وچ نواب شجاع الدولہ، میر قاسم تے شاہ عالم نے رل کے انگریزاں دا مقابلہ کرنا چاہیا پر تاں وچ خلوص تے ایکتا دی گھاٹ سی۔ ایسے پاروں انگریزاں نے اوہناں نوں شکست دے کے اپنے اقتدار نوں ہور پکا کر لیا۔ 1782ء وچ حیدر علی دی وفات مگروں جدوں ٹیپو سلطان نے اقتدار سنبھالیا تاں اوہدی سلطنت دیاں حداں جنوب وچ موجود دریائے کرشنا توں ہوندیاں ہویاں مشرق وچ موجود مشرقی گھاٹ تے مغرب وچ بحیرہ عرب تک کھلریاں ہویاں سن۔ ٹیپو نے میسور دے تحفظ لئی بڑیاں کوششاں کیتیاں تے اوہدیاں انگریزاں نال جنگاں وی ہوندیاں رہیاں۔ 4 مئی 1799ء نوں ٹیپو سلطان وی شہید ہو گیا تے ایہدے نال ای انگریزاں دی برِصغیر اُتے غلبے دی وڈی رکاوٹ وی دور ہو گئی۔

ٹیپو دی شہادت مگروں انگریزاں نے پہلاں اودھ ریاست نوں نوآبادکاری دا حصہ بنایا تے فر 1843ء وچ سندھ اُتے ایسٹ انڈیا کمپنی دا نوآبادیاتی جھنڈا لہرا دتا۔ اگلا نمبر پنجاب

داسی۔ جتھے انگریزاں نوں سب توں زیادہ مزاحمت دا سامنا کرنا پیا۔ پنجاب دے انتظامی ڈھانچے نوں نادر شاہ تے ابدالی دے حملیاں نے برباد کر کے رکھ دتا سی تے سکھاں نوں اگے ودھن دا موقع مل گیا۔ اوہناں نے پنجاب نوں باراں مسلاں وچ ونڈ لیا۔ ایہناں وچوں اک مسل شکر چکیا سی۔ ایہدے اُتے سردار مہان سنگھ دی حکومت سی۔ ایہدے ای پتر رنجیت سنگھ نے 1799ء وچ لاہور اُتے قبضہ کیتا تے ہولی ہولی ملتان توں پشاور تے کشمیر تک اپنی حکومت دا دائرہ کھلا کر لیا۔ رنجیت سنگھ اک بیدار مغز حکمران سی۔ اوہنے مذہبی متعصب توں اچیاں ہو کے حکومت کیتی۔ اوہنے اپنی فوج نوں یورپی فوجاں کولوں تربیت دوائی (17) انگریز اوہدے دور وچ اگے ودھن دی جرأت نہ کر سکے پر اوہدے مردیاں ای اوہناں لاہور دربار وچ سازشاں دے اجیہے جال کھلارے کہ 1847ء وچ سکھ فوج شکست کھا گئی تے لاہور دربار وچ انگریز ریذیڈنٹ دا تقرر ہو گیا۔ ایسے موقع اُتے کشمیر گلاب سنگھ نے 75 لکھ وچ مُل لے لیا۔ 1849ء وچ سکھاں تے انگریزاں دے درمیان کئی تھاواں تے خونی جنگاں ہوئیاں جیہناں دے نتیجے وچ انگریزاں نے مکمل طور تے پنجاب دا انتظام سنبھالیا۔ مقامی حکمراناں دیاں انگریزاں دے خلاف لگاتار ناکامیاں تے انگریز نوآبادکاراں دیاں سازشاں نے برِصغیر دے مقامی وسنیکاں نوں ایتھوں تیکر اپڑا دتا کہ اوہناں دے دلاں وچ انگریزاں دے خلاف نفرت بھڑکن لگ پئی۔ جیہڑی 1857ء دی جنگِ آزادی دی صورت وچ سامنے آئی۔ جہدے وچ پنجاب دے سورمیاں نے بہادری نال انگریز نوآبادکاراں دا مقابلہ کیتا پر اپنیاں دی غداری وجھوں انگریز 1857ء وچ پورے ہندوستان اُتے قابض ہو گیا۔

جویں پہلاں وی ذکر کیتا کہ انگریز نوآبادیات توں پہلاں برِصغیر تے پنجاب پرتگیزی نوآبادیات، ولندیزی نوآبادیات تے فرانسیسی نوآبادیات دی چھتر چھاویں وی رہیا پر سب توں گوڑھے اثرات برِصغیر تے خاص کر پنجاب اُتے انگریزی نوآبادیات نے مرتب کیتے نیں۔ نوآبادیات وچ نوآبادکار ہر حوالے نال دوجے ملک دا استحصال کردا اے تے اوہدے وسائل نوں ورت کے اپنے ملک (Mother Country) نوں تگڑا کردا اے۔

"Colonialism is the practice by which a powerful country controls less powerful

countries and use their resources in order to increase it's own power and wealth."(18)

ایس لئی نوآبادکار ہر پکھوں نویاں آبادیاں نوں متاثر کردے نیں:

''استعمار کاری دا عمل محکوم قوماں دے وسائل اُتے قبضہ تے ہے ای سی ایہدے علاوہ ایہناں قوماں اُتے ایس نے بڑا گوڑھا اثر پایا۔ زبان، ادب، ثقافت حیاتی دا کوئی اجیہا پکھ نہیں جہڑا استعماریت توں بچیا ہووے۔ ایس لئی ایہ عمل آپوں ثقافتی اقدار دی اک ونگی اے۔''(۱۹)

انگریزی نوآبادکاراں توں علاوہ باقی نوآبادکاراں نے برِصغیر وچ Hard Power نوں ورتیا لیکن انگریزاں نے Hard power دے نال نال Soft power نوں وی ورتیا۔ اوہناں برِصغیر دی تہذیب، ثقافت، مذہب، زبان تے ادب دا ڈونگھیائی نال مطالعہ کیتا۔ انگریزاں نے اپنی زبان انگریزی نوں وی برِصغیر وچ ہتھیار دے طور تے ورتیا۔ 1857ء دی جنگِ آزادی توں بوہت پہلاں ای اوہ انگریزی نوں سرکاری زبان دا درجہ دے چکے سن۔

"English language was the articulate manifestation of colonial rule. After 1835, when it was decreed the offical language, it became a crucial qualification. Those who studied the language found it a powerful instrument of empowerment even to oppose the British rule."(20)

اک ہور تھاں تے انگریزی نوں سرکاری زبان بناون دے حوالے نال انج گل کیتی گئی اے:

"In 1829, it was decided to enfocre English as the offical language of India. In a letter of 26 June 1829, it was stated. "It is the desire

and established modus operandi of the British government that, gradually and eventually completely, it's language be made the offical language of India."(21)

انگریزی نوآبادیات نے پنجابی زبان تے ادب اُتے وی گوڑھے اثرات مرتب کیتے۔ ادبی صنفاں دے حوالے نال ویکھیے تاں ناول، ناولٹ، ڈراما، افسانہ، نثری سفرنامے، آزاد نظم تے معریٰ نظم جہیاں نثری تے شعری صنفاں انگریزی نوآبادیات وجھوں ای پنجابی زبان وچ آئیاں:

"English literature taught in the newly established system of education, influenced the introduction of new genres and forms, like Novel, short story, One act play, Blank verse, free verse, hitherto unknown in Punjabi literature which was predominantly in form-bound metrical verse."(22)

جدوں انگریزی برِصغیر وچ سرکاری زبان وی بن گئی تے سرکاری نوکریاں لئی انگریزی بولن آلیاں نوں ترجیح دتی جان لگ پئی تاں بغیر کسے شک شبے دے اوس ویلے انگریزی زبان نے پنجابی لوکائی تے پنجابی زبان اُتے وی گوڑھے اثرات مرتب کیتے۔ ہن ای صرف لفظالی دے حوالے نال گل کردے ہوئے اوہناں انگریزی لفظاں دیاں ونگیاں ویکھاں گے جہڑے بغیر کسے باقاعدہ کوشش دے پنجابی لوکائی تے پنجابی لفظالی دا حصا بن گئے۔ ایس حوالے نال سی ایل نارنگ ہوراں کہیا سی کہ:

"Britishers while ruling India tried to popularize their language too. So subsequently many words automatically

came in the vocabulary of Punjabi language. There was no other alternative except tolerating these words because there was no other subsititute."(23)

اوہ انگریزی لفظ جہڑے مختلف ایجاداں تے دریافتاں نال تعلق رکھدے نیں تے پنجابی زبان اپنائے:

ریل، انجن، ٹیلی فون، ریڈیو، سائیکل، پریس، موٹر، بس، کمپیوٹر، موبائل، پرنٹر، کار، فیکس مشین، اے ٹی ایم، ہیلی کاپٹر، جیٹ، سب میرین، ایروپلین، ویل، ونڈسکرین، رِم، ٹیوب وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے پڑھائی لکھائی نال تعلق رکھدے نیں:

پرائمری، مڈل، میٹرک، ایف۔اے، بی۔اے، ایم۔اے، بی ایس سی، ایم ایس سی، بی ایس آئی ٹی، بی ایس سی ایس، ایم سی ایس، بی ایڈ، بی کام، سی اے، بیالوجی، فزکس، کیمسٹری، سوکس، ڈپلومہ، ایجوکیشن، ہوم اکنامکس، اسلامک سٹڈیز، میتھ، سوشیالوجی، سوشل ورک، سٹیٹیسٹکس، ماس کمیونیکیشن، فزیکل ایجوکیشن، پولیٹیکل سائنس، سائیکالوجی، ٹیچر، پروفیسر، پرنسپل، وائس چانسلر وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے وکھو وکھ محکمیاں تے عہدیاں نال تعلق رکھدے نیں: اسسٹنٹ کمشنر، ڈپٹی کمشنر، کمشنر، ڈپٹی سیکرٹری، ایڈیشنل سیکرٹری، ڈائریکٹر، آفیسر، کانسٹیبل، اسسٹنٹ سب انسپکٹر، سب انسپکٹر، انسپکٹر، ڈی ایس پی، ایس پی، ڈی پی او، آر پی او، ڈی آئی جی، آئی جی، سیکنڈ لیفٹیننٹ، لیفٹیننٹ، کیپٹن، میجر، لیفٹیننٹ کرنل، کرنل، بریگیڈیئر، میجر جنرل، لیفٹیننٹ جنرل، جنرل، پائلٹ آفیسر، فلائنگ آفیسر، فلائٹ آفیسر، سکواڈرن لیڈر، ونگ کمانڈر، گروپ کیپٹن، ایئر کمانڈر، ایئر وائس مارشل، ایئر مارشل، ایئر چیف مارشل، مڈشپ مین، سب لیفٹیننٹ، لیفٹیننٹ، لیفٹیننٹ کمانڈر، کمانڈر، کیپٹن، کموڈور، ایئر ایڈمرل، وائس ایڈمرل، ایڈمرل، آرمی، نیوی، ایئر فورس، پولیس، پی اے ایس، فارن آفیئر، ان لینڈ ریونیو، کسٹم سروس، کامرس اینڈ ٹریڈ، انفارمیشن گروپ، آفس مینجمنٹ گروپ، ملٹری لینڈز اینڈ کینٹون منٹس، آڈٹ اینڈ اکاؤنٹس،

پوسٹل گروپ، ریلویز، ایڈمنسٹریٹر، اینکر پرسن، کلرک، میڈیکل آفیسر، پائلٹ، پروڈیوسر، ٹریفک پولیس وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے کاروبار نال تعلق رکھدے نیں:

برکس انڈسٹری، بیکرز، کارپٹ انڈسٹری، سیمنٹ انڈسٹری، کاسمیٹک، کیمکلز، جیولرز، فوڈ انڈسٹری، نٹ دیر، پیپرمل، پلانٹ انڈسٹری، پبلشرز، گلاس انڈسٹری، فوٹوگرافی، سپورٹس گڈز، ٹیکسٹائل، ٹریڈنگ، وڈ ورک، آئل مل، موٹرکار، کارپوریشن، ماربل انڈسٹری وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے گھراں وچ ورتیون والیاں شیواں نال تعلق رکھدے نیں:

کرٹنز، ڈرائینگ روم، ایگزاسٹ فین، آئرن سٹینڈ، گیراج، کچن، باسکٹ، بالکنی، اٹیچی کیس، بیڈ روم، بلب، کیلنڈر، چیئر، کلاک، کولر، کوریڈور، فریزر، لنچ روم، سیف، سیونگ مشین، شوکیس، سٹیرز، سٹڈی روم، سوئچ، ٹرنک، وارانڈہ وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے میڈیا نال تعلق رکھدے نیں:

ایکٹر، ایکٹریس، ایکشن، ایکٹنگ، آڈیوکیسٹس، کیمرہ، سی ڈی پلیئر، سینما، ڈیک، ڈرامہ، فلم، ہیرو، ہیروئن، لیرک سینما، میٹروپولیٹن سینما، اوڈین سینما، پکچرائز، ریگل سینما، رٹز سینما، سین، شوٹنگ، سٹیج، سٹوڈیو، ٹیپ، تھیٹر، وینس سینما، ولن، واک مین وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے میڈیکل نال تعلق رکھدے نیں:

ایکسیڈنٹ، ایڈمٹ، ایمبولینس، اینالائسز، اپینڈیکس، آرتھوپیڈکس، بائی اوپسی، بون میرو، بی پی آپریٹس، کارڈیالوجی، سیلز، چیک اپ، کمپاؤنڈ، سی ٹی سکین، کٹ، ڈینٹسٹ، ڈرماٹولوجسٹ، ڈائیگنوز، ڈلیوری، ڈسچارج، ڈسپنسری، ڈی ایس سی، ڈاکٹر، ڈرپ، ای سی جی، ایمرجنسی، این جیوگرامی، ای این ٹی، آئی وارڈ، فرسٹ ایڈ، گائناکالوجسٹ ہاسپٹل، آئی سی یو، کڈ وارڈ، مائیکروسکوپ، آپریشن تھیٹر، آکسیجن سلنڈر، فارمیسی، فزیشن، پریسکرپشن، پلس ریٹ، سسٹر، سرجن، سرجری، سٹریچر، ٹمپریچر، پلیٹلیٹس، ایکسرے، بائی پاس، کینسر، فلو، ہیپاٹائٹس، بروفن، ڈسپرین وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے جسم دے حصیاں نال تعلق رکھدے نیں:

برین، بریسٹ، آئی برو، ہارٹ، ہیل، جوائنٹ، لپس، لیور، نیل، ٹیتھ، تھائی، شولڈرز

وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے کھیڈاں نال تعلق رکھدے نیں:

بیڈمنٹن، باسکٹ بال، باڈی بلڈنگ، باکسنگ، کرکٹ، سائیکلنگ، فٹ بال، گالف، جمناسٹک، ہینڈ بال، ہاکی، آئس ہاکی، پولو، رائیڈنگ، شوٹنگ، سنوکر، سوکر، سکوائش، ٹیبل ٹینس، ٹگ آف وار، والی بال، ویٹ لفٹنگ، بال، بیٹ، کیچ، کمنٹیٹر، ہیلمٹ، شوٹ، امپائر، وکٹ، کارنر، گول، ہیڈ، پینلٹی ایریا، ریڈ کارڈ، ریکٹ، شارٹ، شٹل کاک، سمیش، لانگ سروس لائن وغیرہ۔

اوہ لفظ جہڑے میک اپ نال تعلق رکھدے نیں:

بلیچ کریم، نیل پالش، نارمل سکن، نوز پن، آئل سکن، پرفیول، سکرب، سکن لوزر، سٹک، سٹریمر، ویزلین، پلکنگ، اپرلپس، ویکس، فشل، سکن پالش، مساج، تھریڈنگ، مینی کیور، پیڈی کیور، نیل آرٹ، کلوزر، کیری ٹن، ری باؤنڈنگ، کرلنگ، سیلون، پارلر وغیرہ۔

ایہ اوہناں انگریزی لفظاں دیاں ونگیاں نیں جہڑے پنجابی زبان نے اپنی زباندانی وچ شامل کیتے۔ ہن ایہ لفظ تے اجہے ہور کئی لفظ ساڈی حیاتی دا حصہ بن گئے نیں۔ کیوں جے انگریز نوآبادکاراں دی زبان انگریزی سی تے قابض ہوون مگروں انگریزی ای سرکاری زبان سی جہنے پنجابی لوکائی تے زبان اُتے گوڑھے اثرات مرتب کیتے۔ جہدی وجہ نال پنجابی لفظالی وچ وی کئی انگریزی لفظ آ گئے۔ باقی پنجابی زبان تاں ایتھے سارے نوآبادکاراں توں پہلاں ای موجود سی۔

> ''یہ استدلال نہیں بلکہ پنجاب کی لسانی تاریخ سے ناآشنائی پر قائم کردہ ایک مفروضہ ہے کہ پنجابی اردو زبان کا پرانا روپ اور اردو پنجابی زبان کا ترقی یافتہ نیا روپ ہے۔ عربی، فارسی، انگریزی حملہ آوروں سے صدیوں پہلے سرزمین پنجاب پر پنجابی زبان موجود تھی۔'' (۲۳)

ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ ہر زبان دا لفظ بناون دے حوالے نال اپنا Lexical نظام ہوندا اے۔ لیکن جدوں اک زبان دا دوجی زبان اُتے اثر ہوندا اے تاں نویں زبان دے لفظ پہلے آلی موجود زبان دے نال دلچسپ طریقے نال جڑدے نیں۔ کہن دا مطلب اے کہ اک

زبان دا دوجی زبان دی گرامر اُتے وی اثر ہو جاندا اے تے کجھ نویں Formation وی سامنے آؤندی اے۔ ایس حوالے نال ڈاکٹر صفدر علی شاہ لکھدے نیں:

"Seen in this broader context a study of punjabi morphology is very interesting in this case English words were freely assimilated and subjected to the same rules of infection, Declension and Derivation as applicable to normal Punjabi words. There was not only popular acceptance at the level of the common people, the educated writers used new words and expression as a matter of choice."(24)

ہن اسیں کجھ ونگیاں ویکھنے آں جہدے توں لفظالی یاں نویں لفظ قبول کرن دے حوالے نال پنجابی زبان دی Richness دا وی گویڑ ہوندا اے۔ ایہدے نال انگریزی زبان دے پنجابی زبان اُتے اثرات ہور وی گوڑھے نظریں پیندے نیں۔ ڈاکٹر صفدر علی شاہ ہوراں ایہ ونگیاں دتیاں ہن۔

جدوں دونویں اسم ہوون تے پہلا اسم پنجابی دا ہووے:

Jagga (gangster) Tax — جگا ٹیکس

Langar Commander — لنگر کمانڈر

Dangar (animal) doctor — ڈنگر ڈاکٹر

Zilla (district) Council — ضلع کونسل

Mazdoor (labour) Union — مزدور یونین

جدوں دونویں اسم ہوون تے پہلا اسم انگریزی دا ہووے:

Mem (ma'm) Sahb — میم صاحب

Rail Gaddi	ریل گڈی
Railway Phatak	ریلوے پھاٹک
Ticket Ghar	ٹکٹ گھر

جدوں دونویں اسم انگریزی دے ہوون:

leno len (line)

rodo road

mallo mall

topo top

جدوں وشیشن انگریزی تے اسم پنجابی ہووے:

Filmi geet

Smart kuri

جدوں اسم انگریزی تے کرِیا پنجابی ہووے:

Foto kichana

telephone karna

appeal karna

vote pana

tuning karna

pass karna

انگریزی گرامر تے پنجابی گرامر دی سانجھ دے حوالے نال ونگیاں ویکھو:

Munda, munde	(boy, boys)
ghora, ghore	(horse, horses)
drama, dramy	(drama, dramas)

انگریزی اسم پنجابی وشیشن وچ انج بدلدا اے:

School	Skoolia/ye

College	Callajea/ye
number	numberi
film	filmi

Punctuation دے حوالے نال گل کریئے تاں (:)colon، Semi (;)colon، (,)Comma، (-)dash جہیاں علامتاں انگریزوں وجھوں ای پنجابی وچ آئیاں۔ انج انگریزی صوتیات (Phonology) دا اثر وی پنجابی صوتیات اُتے پیا۔ پنجابی بولن آلے انگریزی لفظاں نوں پنجابی اُچارن نال ای بولدے نیں:

School	Sakool
glass	galaas
film	filam
form	faram
style	stael
time	taem
cycle	saekal

کجھ سلینگ لفظ ہوندے نیں جہڑے ورتن دی بجائے بولن وچ بوہتے عام ہوندے نیں یعنی سلینگ عوامی زبان ہوندی اے پر اجے تیکر مستند زبان دی شکل نہیں وٹائی ہوندی تے نہ ای اجے لغت وچ شامل ہوئی ہوندی اے۔ پنجابی انگریزی دے حوالے نال کجھ سلینگ لفظاں دیاں ونگیاں ویکھو:

Mint Mar

Time Dasna

Speed Mar

Entry Pana

Brain wash karna

Black karna

TC karna

Dramay Baz

Lota Cracy

Wakhri Type

انگریزی زبان دے پنجابی لفظالی، صوتیات، گرامر اُتے اثرات دیاں ونگیاں اسیں ویکھیاں نیں۔ جتھوں گویڑ لایا جاسکدا اے کہ جدوں دو وکھو وکھ زبان آلیاں قوماں رابطے وچ آوندیاں نیں تاں اوہناں دی زبان کنی متاثر ہوندی اے۔ انگریزی زبان نے جویں پنجابی زبان نوں متاثر کیتا اے اوسے طرح ای پنجابی ادب نوں وی متاثر کیتا اے۔ نویاں نثری تے شعری صنفاں جویں پہلاں وی ذکر ہویا پنجابی وچ آئیاں تے موضوعات وی بدلے۔ ایہدے نال نال پنجابی شاعری تے پنجابی نثر وچ انگریزی زبان دے لفظ دی ورتیون لگ پئے۔ شاعری وچوں کجھ ونگیاں ویکھو:

کوئی مڈل سکول ہوندے

ٹرگیاں سجناں دے راہ تکنے فضول ہوندے (۲۵)

تھالی وچ کھنڈ پاواں

اج میرے ماہی آونا سر دھو کے کلپ لانواں (۲۶)

میرے یار سوایا کوٹ وے

مینوں طعنے مریندے لوک وے

لا گئی سجناں دی جھوک دے (۲۷)

انگریزی راج دے رومانی قصیاں وچ وی انگریزی لفظ کثرت نال لبھ جاندے نیں:

اکبر گڑھ چتوڑ تے جیکوں توپ چڑھی

اٹیم بم دیوں گرمیوں جویں زمین سڑی (۲۸)

جدید پنجابی شاعری وچوں انگریزی لفظالی دیاں کجھ ونگیاں ویکھو:

میں جد وی اپلائی کیتا

اوہنے نہ رپلائی کیتا

اوہنوں نال رقیب کھلوتے

میں سی نوٹی فائی کیتا(۲۹)

جاندی واری ''بائی بائی'' تے سارے کردے ویکھے نیں

جی آیاں نوں کہندا کوئی ڈٹھا نئیں گھر آیاں نوں(۳۰)

اینج ای پنجابی نثر وچ وی سانوں انگریزی لفظاں دے نال نال کئی کئی سطراں انگریزاں دیاں مل جاندیاں نیں ونگیاں ویکھو:

جدوں تک ٹیپ ریکارڈر ساڈی حیاتی وچ اینج داخل نہیں سی ہوئے تے ٹی وی دے شعبہ اشتہارات نے وی موسیقی ول پوری توجہ نہیں سی دتی۔(۳۶)

تم میرا تعارف نہیں کراتا صاحب دے چہرے تے پھکی جیہی مصنوعی جیہی تکلیف دہ مسکراہٹ آئی۔

Mr. Hassan is my temporary steno, and Mr. Hassan here is Miss zozo, She is from Paris. She has visited Pakistan many time before. She is at home in Urdu and Punjabi An Engineer by profession.

اوہ ثنائی تم سیدھی طرح پنجابی وچ گل کروناں(۳۲)

یوسف (بھانپتے ہوئے) بھائی جان تسی جدوں اپنا Thesis مکمل کرلو تے مینوں اک کاپی ضرور دینی ایں۔I must go through it

تاجدار (نرم پڑتے ہوئے) اجے کتھے بھئی اجے تے میں Eight Cubic Meteores جگہ دی Excavation کرواسکیاں اپنے سامنے۔اجے تے میں Prove کرنا اے کہ Excavations nissa میرے سامنے کجھ نئیں۔

تاجدار: میں تینوں گندھارا سکول دا اک بُت ہنے لیا کے وکھاناں آں You will be convinced(۳۳)

''زبان Time دی چھولی تے مکان Space دی ہیڑی اے ایہدے وچ

وجود Existance دی مانجھی حرکت Movement دے ونجھ

مریندے۔ایں کائناتی Cosmic ذات اچ اساں تُساں دے صفاتی وجود
ویندے تردن، لڈدن اتے اگوں تے ودھن۔ کتھائیں ہولے ارتقائی
Evolutionary رُوپ اچ اتے کتھائیں انقلابی Jumps دی صورت
اچ۔'' (۳۴)

جدوں مختلف زباناں آلیاں قوماں اک دوجے نال رابطہ قائم کردیاں نیں تاں اوہناں دیاں زباناں داوی اک دوجے اُتے اثر ہونداا ے جہدا سانجھی لفظالی دی صورت وچ سامنے آوندا اے۔ جویں انگریزی زبان نے لفظالی دی صورت وچ پنجابی زبان اُتے اثرات مرتب کیتے۔ اوسے طرح ای پنجابی نے وی انگریزی لفظالی نوں متاثر کیتا۔ ایس حوالے نال اپنے اک مضمون بنام پنجابی دی املا وچ درشن سنگھ آوارہ لکھدا اے:

''جے ویبسٹر دی انگریزی ڈکشنری تے نظر ماریاں مینوں فارسی، عربی، ترکی، سنسکرت تے ہندی دے تے کئی لفظ نظری آئے اوہناں وچ برانڈا بشکل Veranda تے کڑھی بشکل Curry نظری آئے پر اِک لفظ اجیہا وی دسیا جیہڑا خالص یا ٹھیٹھ پنجابی اے یعنی چوگا (چاردندوالا)۔'' (۳۵)

حوالے

1- C.L. Narang, History of Punjabi literature, National Book Shop, Delhi, P1

2- Wincent Smith, The Oxford History of India, Oxford University press, London, 1986

۳۔ عبدالرحمان براہوئی، انگریزی پر اردو کا اثر۔ اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، ۱۹۹۷ء۔ ص ۱۱

۴۔ محمد شفیق ایم۔ اے، میاں، سلطنت مغلیہ کا عروج و زوال۔ لاہور: تعلیمی ادارہ، س ن۔ ص ۱۸۹

۵۔ محمد بن عمر، پرتگالی کا اثر اردو زبان پر۔ حیدر آباد: ۱۹۵۴ء۔ ص ۳۔۲

۶۔ محمد شفیق ایم۔ اے، میاں، سلطنت مغلیہ کا عروج و زوال۔ ص ۱۹۱

7- Hugh Tinker, South Asia, A short history, Pal Mal press, London, 1964

۸۔ احتشام علی، ڈاکٹر۔ جدید اردو نظم کا نوآبادیاتی تناظر۔ لاہور عکس پبلی کیشنز، ۲۰۱۹ء۔ ص ۵۴

۹۔ ایڈورڈ ڈبلیو سعید۔ شرق شناسی مترجم: محمد عباس۔ اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، پاکستان، ۲۰۰۵ء۔ ص ۶۰

۱۰۔ محمد بشیر احمد۔ تاریخ پاک و ہند۔ لاہور: س ن۔ ص ۶۹۷

۱۱۔ یوسف حسین، ڈاکٹر۔ تاریخ دستور ہند۔ دہلی: ۱۹۹۳ء۔ ص ۲۳

۱۲۔ باری علیگ۔ کمپنی کی حکومت۔ لاہور: طیب پبلشرز، ۲۰۱۱ء۔ ص ۶۴

۱۳۔ احتشام علی، ڈاکٹر۔ جدید اردو نظم کا نوآبادیاتی تناظر۔ ص ۵۷

۱۴۔ احتشام علی، ڈاکٹر۔ جدید اردو نظم کا نوآبادیاتی تناظر۔ ص ۱۵

۱۵۔ ریاض حسن، سید۔ پاکستان ناگزیر تھا۔ جامعہ کراچی، ۱۹۸۲ء۔ ص ۱۸

۱۶۔ فرمان فتح پوری، ڈاکٹر۔ ہندی اردو تنازع۔ اسلام آباد: ۱۹۷۷ء۔ ص ۷۱

۱۷۔ وقار عظیم، سید۔ فورٹ ولیم کالج۔ لاہور: ۱۹۸۶ء۔ ص ۲۱۳

18- Collins Cobuild Dictionary, London Hapercollins,

publishers, 1992, P268

19- Nicholais B.Dirks, Forward in colonialism and its forms of knowledge, Bernard S.Cohn, New Jersey, Princeton University press, 1996. Pix

19- Safdar Ali Shah, Dr. Colonialism English and Punjabi, Nust publishing Islamabad, 2015, P26,27

20- "India: History" The new Encyclopaedia Britancia: Mairopedia, 2005 and Abdullah Yousaf Ali, 1994, P 176,178

21- Safdar Ali Shah, Dr, Colonialism, English and Punjabi, P27

22- C.L. Narang, History of Punjabi literature, P14

۲۳۔ نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ پنجاب کا لسانی مزاج۔ لاہور: پنجاب یونیورسٹی پریس اینڈ پبلی کیشنز، ۲۰۱۸ء۔ ص ۱۴۹

24- Safdar Ali Shah, Dr. Colonialism English and Punjabi, P213

۲۵۔ خالد ہمایوں۔ تحصیل گجرات دا لوک ادب۔ تحقیقی مقالہ برائے ایم۔اے پنجابی، اورینٹل کالج جامعہ پنجاب لاہور، ۱۹۷۴ء۔ ص ۱۳۲

۲۶۔ کلیم شہزاد۔ لوک رنگ۔ لاہور: عمیر پبلشرز، ۱۹۹۵ء۔ ص ۷۵

۲۷۔ سیف الرحمٰن ڈار، ڈاکٹر۔ جھتے پپلاں دی ٹھنڈی چھاں۔ لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۸۵ء۔ ص ۱۶۶

۲۸۔ سائیں مولا شاہ۔ مرزا صاحباں۔ امرتسر: مجددی پریس، ۱۳۲۷ھ۔ ۸۵

۲۹۔ نازاو کاڑوی۔ سوچ رہیاواں۔ لاہور: مکتبہ فجر، ۲۰۱۸ء۔ ص ۲۳

۳۰۔ رؤف شیخ۔ شکر دوپہر۔ لاہور: ادارہ پنجاب رنگ، ۱۹۹۲ء۔ ص ۱۳۳

۳۱۔ کنول مشتاق۔ چونویں انشائیے۔ لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۸۶ء۔ ص ۴۹

۳۲۔ سجاد حیدر (مرتب)۔ چونویں کہانی۔ لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۸۶ء۔ ص ۱۱۸۔۱۱۷

۳۳۔ بانو قدسیہ۔ سدھراں۔ لاہور: سنگِ میل پبلی کیشنز، ۲۰۰۲ء۔ ص ۱۱۱

۳۴۔ محمد اسماعیل احمدانی۔ چھولیاں۔ لاہور: سنگت پبلی کیشنز، ۱۹۸۳ء۔ ص ۴۱

۳۵۔ درشن سنگھ آوارہ۔ پنجابی دی املاء۔ مطبوعہ لہراں لاہور

پنجابی لسانی رابطے

۱۔	پنجابی لسانی رابطے: تاریخ تے ارتقا دے پچھوکڑ وچ	سردار محمد خاں/ ترجمہ: احمد شہزاد
۲۔	پنجابی زبان اُتے دوجیاں زباناں دا اثر	سی۔ ایل۔ نارنگ/ ترجمہ: احمد شہزاد
۳۔	پنجابی زبان دا دوجیاں زباناں اُتے اثر	پروفیسر انور بیگ اعوان
۴۔	پنجابی تے سنسکرت (لسانی رابطے)	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر/ ترجمہ: احمد شہزاد
۵۔	پنجابی سکینڈے نیوین لسانی رابطے	شریف کنجاہی/ ترجمہ: احمد شہزاد
۶۔	پنجابی فارسی لسانی رابطے	جمیل احمد پال
۷۔	پنجابی تے قدیم اردو (دکنی) لسانی رابطے	ڈاکٹر ریاض قدیر/ ترجمہ: احمد شہزاد
۸۔	پنجابی اردو لسانی سانجھ	ڈاکٹر امجد علی بھٹی/ ترجمہ: احمد شہزاد
۹۔	پنجابی ترکی لسانی رابطے	جمیل احمد پال
۱۰۔	پنجابی تے پشتو لسانی رابطے	پروفیسر عاشق راحیل/ احمد شہزاد
۱۱۔	پنجابی تے بلوچی لسانی سانجھ	ڈاکٹر عامر ظہیر بھٹی/ میر بلوچ خان
۱۲۔	پنجابی تے سندھی لسانی سانجھ	ڈاکٹر ناصر رانا
۱۳۔	پنجابی کشمیری لسانی اشتراک	ڈاکٹر محمد یوسف بخاری/ ترجمہ: احمد شہزاد
۱۴۔	پنجابی تے براہوی لسانی رابطے	ڈاکٹر ناصر رانا
۱۵۔	پنجابی تے گجراتی لفظاں دی کجھ سانجھ	پروفیسر محمد اسلم

لسانیات داعلم اک سمندر جیہدی تھاہ تیکر اپڑن دیاں کوششاں ہو رہیاں نیں پر اج تیکر کوئی توڑ اپڑ دا دِ تھا نہ سُنیا۔ کارن ایہو کہ زباناں دی آپسی سانجھ دیاں اَن گنت پرتاں نیں، جیہناں ساریاں نوں جانچنا، بھالنا کسے اک بندے دے وسوں باہرا اے۔

دنیا وچ بولیاں تے لکھیاں جان والیاں زباناں وچوں سبھ توں ودھ گنتری ایس دھرتی اُتے متھی گئی اے جیہنوں "برصغیر" آکھیا گیا۔ شید ایس کر کے کہ ایس دھرتی اُتے وَن سونیاں تہذیباں نال جڑے تے وکھو وکھ زباناں بولن والیاں چڑھائیاں کیتیاں کوئی جھبدے مڑ پئے، کوئی اگیرے گئے، کئیاں نے بس لُٹ مار کیتی۔ کجھ ل مار کے بہہ گئے، جو وی صورت ہووے ایہہ نہیں ہو سکدا اجے پورے دا پورا کنگ اکو تھاں کنجیا سانبھیا بیٹھا رہوے اوہ جیویں جیویں کھلرے اتھے بولیاں جاون والیاں زباناں تے اوپرے ویب نال واہ پیا۔ ایس مل ورتن پاروں لسانی، وسیبی تے معاشی پکھاں نے نویں روپ دھارے۔

لسانیات دے ماہر فقط لفظالی سانجھ نوں پورا سارا نہیں مَن دے اوہ نال گرامر دا پکھ وی گولدے نیں، کجھ وی ہووے ایہہ علم بہوں اوکھا پر اینا من کھچواں اے جے ہر دور وچ ایہدے اُتے کم ہوندا رہیا۔

ساڈیاں سوجھواناں وی لسانیات تے کم کیتا تے عمراں گالیاں نیں۔ کجھ کم کتابی صورت وچ آ گیا پر ایہدا ڈھیر حصہ مضموناں دے روپ وچ رسالیاں اندر لُکیا پیا ہے، احمد شہزاد نے ایس کھوج پرکھ نوں اکٹھیاں کرن دا بنھ کیتا جیہڑا آپنی تھاں بڑا وڈا کم ایں، ساڈی ماں بولی پنجابی بارے ویلے ویلے کیتے گئے سوالاں دا جواب اے۔

احمد شہزاد نوں رب ہور حوصلہ تے ہمت عطا کرے اپنی ماں بولی پنجابی دی خدمت کرن دا۔

پروین ملک

سیکرٹری پاکستان پنجابی ادبی بورڈ

9 مارچ 2020 ء لاہور

Book Street, 46/2 Mozang Road, Lahore, Pakistan.
Phone: +92 3314686276
e-mail: sanjhpk@yahoo.com, sanjhpks@gmail.com
Web: www.sanjhpublications.com

ISBN 978-969-593-323-7